

Олександр МАРУСЯК

Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України

Міжнародно-правові аспекти

Д-р Олександр Марусяк — юрист, фахівець з питань міжнародного публічного права та порівняльного конституційного права, учасник програми «Експерти, що повертаються» від Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH та Центру міжнародної міграції та розвитку (CIM). У 2016 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню доктора права з відзнакою в Українському вільному університеті м. Мюнхен (Німеччина).

Dr. Oleksandr Marusiak — lawyer, specialist at public international law and comparative constitutional law issues, returning expert in «Programme Migration for Development» by Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH and Centre for International Migration and Development (CIM). In 2016 received Dr. jur. (Doktor der Rechtswissenschaften) degree magna cum laude from Ukrainische Freie Universität (Ukrainian Free University) in Munich, Germany.

Присвячується моїм батькам

To my parents

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

Олександр Марусяк

**Анексія Криму Російською Федерацією
як злочин агресії проти України**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Монографія

Чернівці
«Місто»
2016

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE
DONETSK LAW INSTITUTE

Oleksandr Marusiak

**Annexation of Crimea by Russian
Federation as a Crime of Aggression
against Ukraine**

INTERNATIONAL LEGAL ISSUES

Monograph

Chernivtsi
«Misto»
2016

УДК 372.8 (4) + 94 (477.75)
ББК 66.4 (4) + 63.3 (4 УКР-6 КРМ)
М 29

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького юридичного інституту МВС України
(протокол № 1 від 28.09.2016 р.)*

Рецензенти:

Антонович Мирослава Михайлівна — доктор права, доцент, керівник Центру міжнародного захисту прав людини Національного університету «Києво-Могилянська академія», завідувач кафедри права Українського вільного університету, суддя *ad hoc* Європейського суду з прав людини

Зозуля Євген Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Мережко Олександр Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського національного лінгвістичного університету, професор Краківської академії імені Анджея Фрича Моджевського

О.В. Марусяк

М 29 Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України : міжнародно-правові аспекти : Монографія / О.В. Марусяк. — Чернівці : «Місто», 2016. — 220 с.

Читачу пропонується до уваги комплексне дослідження кримських подій 2014 року, які розглядаються через призму злочину агресії РФ проти України, що включав в себе послідовну окупацію та анексію Криму та Севастополя з паралельною імітацією процесу самовизначення населення півострова. Крім того, в монографії проаналізовано правовий статус Криму та Севастополя як до, так і після подій 2014 р.

Розраховано на юристів-міжнародників, науковців, студентів юридичного профілю, а також всіх, хто цікавиться питаннями міжнародного права та проблемами правового статусу Криму.

ISBN 978-617-652-170-9

© О.В. Марусяк, 2016

© ВІЦ «Місто», 2016

*Recommended for publishing by the Academic Council
of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Minutes No. 1, dated September 28, 2016)*

Reviewers:

Myroslava Antonovych — Doctor of Law, Associate Professor, Director of the Center for International Human Rights of National University of Kyiv-Mohyla Academy, Head of Law Department of Ukrainian Free University, Judge *ad hoc* of the European Court of Human Rights

Yevhen Zozulia — Doctor of Law Science, Associate Professor, Professor of General Law Department of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Oleksandr Merezhko — Doctor of Law Science, Professor, Head of Law Department of Kyiv National Linguistic University, Professor at the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University

Marusiak, Oleksandr.

Aneksiia Krymu Rosiiskoiu Federatsiieiu yak zlochyn ahresii proty Ukrainy: mizhnarodno-pravovi aspekty [Annexation of Crimea by Russian Federation as a Crime of Aggression against Ukraine. International Legal Issues]. Chernivtsi: «Misto», 2016. Pp. 220

Readers are provided with the complex research of 2014 Crimean events, which are being considered from the standpoint of the Russian crime of aggression against Ukraine, that includes consistent occupation and annexation of Crimea and Sevastopol along with the parallel imitation of the self-determination process of the peninsula's inhabitants. The legal status of Crimea and Sevastopol before and after the events of 2014 is also analyzed in this monograph.

The monograph is intended for international lawyers, scholars, law school students and those who are interested in international law issues and the political status of Crimea.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	11
Передмова	14
Вступ. Онтогносеологічний дуалізм міжнародно-правової оцінки кримського казусу: анексія vs. самовизначення	17
Розділ 1. Агресія, окупація та анексія в міжнародному праві: теоретико-методологічна парадигма	29
1.1. Загальна характеристика агресії як злочину проти миру і безпеки людства	29
1.1.1. Криміналізація агресії в сучасному міжнародному праві	29
1.1.2. Кримінально-правова кваліфікація злочину агресії в національних правових системах України та Російської Федерації	41
1.2. Поняття та види режиму окупації в міжнародному праві	46
1.2.1. <i>Occupatio bellica</i>	46
1.2.2. <i>Occupatio quasi bellica</i>	51
1.3. Анексія як грубе порушення міжнародного правопорядку	54
1.3.1. Поняття анексії та її відмінність від окупації	54
1.3.2. Невизнання анексії в сучасних міжнародних відносинах	57
Розділ 2. Правовий статус Криму до 2014 року: ретроспективний аналіз	62
2.1. Дефектність радянської правової системи як <i>causa causalis</i> кримського питання	62
2.2. Правовий статус Криму та Севастополя після розпаду СРСР	78
2.2.1. Еволюція конституційно-правового статусу Криму та Севастополя в незалежній Україні	78
2.2.2. Вирішення кримського питання Україною та Російською Федерацією на міжнародному рівні (1990–2003 рр.)	88

2.3. Спірні та перехідні питання щодо Кримського півострова до 2014 року	94
Розділ 3. Агресія Російської Федерації в Криму: міжнародно-правовий аналіз	100
3.1. Конституційна ситуація в Україні в лютому 2014 року ...	100
3.2. Окупація Криму Російською Федерацією	107
3.2.1. Російська інтервенція з точки зору міжнародного права та національного законодавства України і Російської Федерації	107
3.2.2. Імітація державотворчих процесів в Криму	113
3.3. Анексія Криму Російською Федерацією	119
3.3.1. Міжнародно-правова оцінка входження Криму та Севастополя в склад Російської Федерації як нових суб'єктів федерації	119
3.3.2. Законодавча «легалізація» анексії Криму в Російській Федерації: проблеми конституційності	122
Розділ 4. Правовий статус Криму і Севастополя після анексії 2014 року.....	133
4.1. Юридична колізія щодо правового статусу Кримського півострова.....	133
4.1.1. Росія: Республіка Крим і Севастополь як місто федерального значення — нові суб'єкти Російської Федерації	134
4.1.2. Україна: Автономна Республіка Крим та Севастополь як місто зі спеціальним статусом — тимчасово окупована Російською Федерацією територія України	138
4.2. Офіційні позиції третіх сторін щодо правового статусу Криму	147
4.3. Проблеми і перспективи вирішення кримського казусу	151
Висновки	161
Використані джерела	169
1. Правові документи	169
2. Спеціалізована література, публіцистика, аудіовізуальні та Інтернет-джерела	201
Післямова	217

CONTENTS

Table of Abbreviations	11
Preface	14
Introduction: Ontognoseological Dualism of International Law Assessment of the Crimean Extraordinary Case — Annexation vs. Self-Determination	17
Chapter 1: Theoretic and Methodological Paradigm of Aggression, Occupation and Annexation in International Law	29
1.1. General Qualification of Aggression as a Crime against the Peace and Security of Mankind	29
1.1.1. Criminalization of Aggression in Modern International Law	29
1.1.2. Definition of a Crime of Aggression in National Law of Ukraine and the Russia	41
1.2. Regime of Occupation in International Law — Concept and Forms	46
1.2.1. <i>Occupatio bellica</i>	46
1.2.2. <i>Occupatio quasi bellica</i>	51
1.3. Annexation as a Gross Violation of International Legal Order	54
1.3.1. Concept of Annexation and its Distinction from Occupation	54
1.3.2. Non-Recognition of Annexation in Modern International Relations	57
Chapter 2: Legal Status of Pre-2014 Crimea — Retrospective Analysis	62
2.1. Defectiveness of the Soviet Legal System as the <i>causa causalis</i> of the Crimean Issue	62
2.2. Legal Status of Crimea and Sevastopol after the Collapse of the Soviet Union	78
2.2.1. Evolution of the Constitutional Status of Crimea and Sevastopol within Independent Ukraine	78
2.2.2. Settlement of the Crimean Issue by Ukraine and the Russian Federation at an International Level (1990—2003)	88
2.3. Controversial and Transitional Issues relating to the Pre-2014 Crimean Peninsula	94
Chapter 3: Aggression of the Russian Federation towards	

Crimea — an Analysis from the Point of International Law	100
3.1. Constitutional Situation in Ukraine in February 2014	100
3.2. Occupation of Crimea by the Russian Federation	107
3.2.1. Russian Intervention from the Standpoint of International Law and Municipal Legislation of Ukraine and the Russian Federation	107
3.2.2. Imitation of the Statehood Processes in Crimea	113
3.3. Annexation of Crimea by the Russian Federation	119
3.3.1. Accession of Crimea and Sevastopol to the Russian Federation as the New Constituent Entities from the Standpoint of International Law	119
3.3.2. Legislative “legalization” of the Annexation of Crimea in the Russian Federation — Constitutional Problems	122
Chapter 4: Legal Status of Crimea and Sevastopol after the 2014 Annexation	133
4.1. Juridic Collision Concerning the Legal Status of the Crimean Peninsula	133
4.1.1. Russia — the Republic of Crimea and the Federal City of Sevastopol as New Constituent Entities within the Russian Federation	134
4.1.2. Ukraine — the Autonomous Republic of the Crimea and the Special City of Sevastopol as Part of the Territory of Ukraine under Provisional Occupation of Russia	138
4.2 Official Attitudes of Third Parties to the Legal Status of the Crimea	147
4.3. Problems and Perspectives of a Settlement of the Crimean Extraordinary Case	151
Conclusions	161
References	169
1. Primary Sources	169
2. Secondary Sources	201
Afterword	217

Дана монографія є доопрацьованим варіантом тексту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора права (доктора філософії в галузі права) на тему «Агресія проти Криму, його окупація та анексія Російською Федерацією: міжнародно-правовий аналіз», захищеної 2 березня 2016 року в Українському вільному університеті міста Мюнхена (Баварія, Німеччина).

This monograph is a finalized text version of Doctor of Law (*Dr. jur. / Doktor der Rechtswissenschaften*) thesis “The Aggression towards the Crimea, its Occupation and Annexation by the Russian Federation — an Analysis from the Standpoint of International Law” (*«Die Aggression gegen die Krim sowie deren Besetzung und Annektierung durch die Russische Föderation — eine Analyse aus der Sicht des internationalen Rechts»*), presented on 2 March 2016 at *Ukrainische Freie Universität* (Ukrainian Free University) in Munich (Bavaria, Germany).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК — Автономна Республіка Крим

АРСР — Автономна Радянська Соціалістична Республіка

АСРР — Автономна Соціалістична Радянська Республіка

БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка

Будапештський меморандум — Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.

в т.ч. — в тому числі

Велика Британія — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії

Венеційська комісія — Європейська комісія за демократію через право

ВО — всеукраїнське об'єднання

в. о. — виконуючий обов'язки

Гаазька Конвенція IV — Конвенція про закони і звичаї суходільної війни 1907 р.

ГА ООН — Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй

Договір про Крим — Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів від 18 березня 2014 р.

див. — дивіться

ЄС — Європейський Союз

Женевська конвенція IV — Женевська конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р.

Закон № 2222-IV — Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р.

КК — Кримінальний кодекс

КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу

латин. — латинською мовою

м. — місто

МЗС — Міністерство закордонних справ

МКС — Міжнародний кримінальний суд

МСС — Міжнародний Суд Справедливості ООН

н-д — наприклад

нім. — німецькою мовою

п. — пункт, пункти

ПАРЄ — Парламентська асамблея Ради Європи

проф. — професор

р., рр. — рік, роки
 Рада Федерації — Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації
 РБ ООН — Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
 РС — Рада Європи
 РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (1936 — 1991 рр.)
 РСФРР — Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (1918 — 1936 рр.)
 РФ — Російська Федерація
 ст., ст.ст. — стаття, статті
 СНД — Співдружність Незалежних Держав
 СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
 США — Сполучені Штати Америки
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка (1936 — 1991 рр.)
 УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка (1919 — 1936 рр.)
 та ін. — та інші, та інше
 т-ж — також
 ФЗ — Федеральний закон
 ФКЗ — Федеральний конституційний закон
 ФКЗ про Крим і Севастополь — Федеральний конституційний закон Російської Федерації «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» від 21 березня 2014 р.
 ФКЗ про Конституційний Суд — Федеральний конституційний закон Російської Федерації «Про Конституційний Суд Російської Федерації» від 21 липня 1994 р.
 ФКЗ про порядок прийняття — Федеральний конституційний закон Російської Федерації «Про порядок прийняття в Російську Федерацію і утворення в її складі нового суб'єкта Російської Федерації» від 17 грудня 2001 р.
 ФРН — Федеративна Республіка Німеччина
 ЦК КПРС — Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
 ч. — частина, частини
Ibid. — *ibidem*
 ICJ — International Court of Justice
 MSK — Moscow Standard Time
op. cit. — *opus citatum*

p. — page
para. — paragraph
Res. — Resolution
sic — *sic erat scriptum*
vs. — *versus*
UN — United Nations Organization
UNGA — United Nations General Assembly

ПЕРЕДМОВА

Хто би міг подумати, що через 25 років
після завершення Холодної війни
європейський мирний порядок
буде поставлений під питання
анексією Криму?

*Ангела Меркель (2015 р.)*¹

Крим — це невеликий півострів північного Причорномор'я, який практично повністю оточений з усіх сторін водами Чорного та Азовського морів, та з'єднаний з материком єдиним вузьким Перекопським перешийком. Від материкової України його відділяють Сиваш (або Гниле море), Чонгарська та Генічеська протоки, а від російської Кубані — Керченська протока.

З 24 серпня 1991 р. Кримський півострів знаходиться під суверенітетом України — правонаступниці УРСР, до складу якої він входив на момент проголошення незалежності України. З адміністративно-територіальної точки зору півострів розділений між Автономною Республікою Крим та Севастополем — містом зі спеціальним статусом. Крім того, невеличка північна частина Арабатської стрілки, яка географічно належить Криму, перебуває під юрисдикцією Генічеського району Херсонської області.

Ще на початку лютого 2014 р. мало хто міг подумати, що за декілька тижнів даний регіон опиниться в епіцентрі глобальної всеохоплюючої та далекосяжної кризи, яка похитне основи міжнародних відносин, що сформувалися після Холодної війни, нанесе серйозний удар по фундаментальних принципах і нормах міжнародного правопорядку, вселить сумнів та недовіру щодо ефективності сучасної системи міжнародної безпеки, поставить людство під загрозу нової ядерної ескалації, примусить переосмислити всі ключові концепти геополітичних відносин на пострадянському просторі, а сама назва «Крим» стане *nomen appellativum* для сучасної міжнародної політики. Практично миттєва насильницька зміна правового ста-

¹ Merkel, A. “Motor für eine lebenswerte Welt.” *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*, 3. Juni 2015. <http://goo.gl/FGc1Be>

тусу Криму та Севастополя шляхом агресії РФ перетворила цей регіон в одну з найбільш ізольованих та мілітаризованих територій в межах сучасної Європи, а жителів півострова зробила заручниками авторитарного політичного режиму Росії.

Природно, що анексія Криму РФ в 2014 р., викликавши неабиякий резонанс як у мультимедійному, так і у науковому середовищі, практично миттєво увійшла в топ-список науково-дослідницьких інтересів правового, соціального та гуманітарного спрямування по всьому світу. Зокрема, кримському питанню та суміжним до нього проблемам на даний момент уже встигли приділити увагу у своїх дослідженнях В. Балитніков (В. Балытников), А. Беблер (А. Bebler), Т. Березовець, Дж. Бірзак (J. Biersack), А. Більшаков, К. Борген (С. Borgen), М. Боте (М. Bothe), М. Буєв (М. Буев), Д. Буневич, В. Бурке-Вайт (W. W. Burke-White), М. Веллер (М. Weller), Г. Вільсон (G. Wilson), К. Вальтер (С. Walter), А. Воробйов (А. Воробьев), С. Гакман, Р. Губань, Р. Гайс (R. Geiß), Т. Грант (Т. D. Grant), А. Гільдер (A. Gilder), Дж. Грін (J. A. Green), Е. Гьотц (E. Götz), М. Делягін (М. Делягин), В. Дмитрієв (В. Дмитриев), Г. Жиров, О. Задорожній, Т. Заметіна (Т. Заметина), В. Зорькін (В. Зорькин), Л. Івашов (Л. Ивашов), В. Кабишев (В. Кабышев), Ю. Касперович, А. Кісельова (А. Киселева), Дж. Кранц (J. Kranz), М. Крапівенцев (М. Крапивенцев), П. Кремнєв (П. Кремнев), Ю. Кудрявцев, В. Кудряшова (В. Кудряшева), Т. Кузьо (Т. Kuzio), Ю. Курилюк, Б. Левік, Ц. Лю (J. Lu), О. Лук'янова (Е. Лукьянова), Т. Лундстедт (Т. Lundstedt), О. Лухтерхандт (O. Luchterhandt), Е. Маліненко (Э. Малиненко), К. Марксен (С. Marxen), В. Мезенін (В. Мезенин), О. Мережко, Е. Мілано (E. Milano), О. Мотиль (А. Motyl), Р. Мюллерсон (R. Müllerson), Е. Мюррей (E. Murray), Л. Мьялсоо (L. Mälksoo), С. Наумов, П. Олсон (P. Olson), А. Петерс (A. Peters), А. Петров, А. Протопопов, К. Савчук, С. Саяпін, Б.Сіт (B. Sitt), О. Скакун, М. Смірнов (М. Смирнов), Є. Спіцин (Е. Спицын), С. Старосвіт, М. Стеріо (М. Sterio), Л. Сюн (L. Shun), А. Танкреді (A. Tancredi), А. Тейлор (A. Taylor), А. Теренте (A. Terente), В. Толстих (В. Толстых), В. Томсінов (В. Томсинов), Є. Трофімов (Е. Трофимов), А. Умланд (A. Umland), Г. Фокс (G. H. Fox), Т. Френк (Т. Franck), Х.-Й. Хайнце (H.-J. Heintze), Л. Ханнікейнен (L. Hannikainen), П. Хілпольд (P. Hilpold), О. Шефер (O. Schaefer), Кв. Шірмаєр (Q. Schiermeier), Є. Юрійчук та багато інших як українських, так і зарубіжних науковців.

Подібну пильну увагу до кримської проблематики можна пояснити тим, що з одного боку, кримські події стали результатом акумуляції численних політичних, соціальних, етнолінгвістичних, правових, культурних та ін. антагонізмів як всередині Росії (держави-агресора), так і всередині України (держави-жертви російської агресії), а з іншого боку — її наслідки є не менш різносторонніми та залишаються сьогодні особливо відчутними у різних сферах суспільної реальності як на регіональному, так і глобаль-

ному рівнях.

Переважає більшість науковців розглядала кримські події в рамках політичної та/або геополітичної (*Realpolitik*) парадигми, що абсолютно доцільним і логічним через високу динаміку саме таких чинників у кримському феномені. Однак, на жаль, часто такі політичні акценти (зокрема, з пропагандистським наміром) суттєво зміщуються в інші предметні сфери наукових досліджень та затьмарюють ідеологічно заангажованою аргументацією будь-які спроби чіткого юридичного аналізу кримського питання. Тому на сьогодні все ще залишається актуальним проведення саме правового аналізу даного питання, оскільки тільки критичний аналіз кримських подій на основі юридичної методології зможе визначити зміст та ступінь тяжкості порушень міжнародного правопорядку, які відбулися в 2014 р., та абстрагувати юридичну аргументацію навколо кримського концепту від політичної.

Дане дослідження є авторським поглядом на кримську проблему (казус), що поєднує в собі західну та вітчизняну юридичну традицію, та доводить однозначність кваліфікації кримських подій 2014 р. виключно як злочину агресії РФ проти України у формі незаконної окупації та анексії півострову.

Автор висловлює щире подяку Мирославі Михайлівні **Антонович** (Dr. Myroslava **Antonovych**), Марії **Пришляк** (Prof. Dr. Maria O. **Pryshlak**), Олександрю **Мотилію** (Prof. Dr. Alexander J. **Motyl**), Олександрю Олександровичу **Мережку** (Prof. Dr. Oleksandr **Merezhko**), Віктору Миколайовичу **Бесчастному** (Prof. Dr. Viktor **Beschastnyi**), Євгену Вікторовичу **Зозулі** (Dr. Yevhen **Zozulia**) та Домці Володимирівні **Літун** (Sig.ra Domka **Litun**) за всю допомогу та сприяння у проведенні даного дослідження — від зародження найпершої ідеї і до опублікування цієї роботи.

Автор запрошує всіх зацікавлених читачів до активної наукової дискусії щодо міжнародно-правової оцінки кримського фактора в російсько-українських відносинах. Якщо у вас виникнуть рекомендації, побажання, зауваження або пропозиції, ви можете їх надіслати на наступну електронну пошту: alex.marusiak@gmail.com.

ВСТУП

ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ДУАЛІЗМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ КРИМСЬКОГО КАЗУСУ: АНЕКСІЯ VS. САМОВИЗНАЧЕННЯ

Для того, щоб зрозуміти Путіна, читайте Оруела.

*Тімоті Снайдер (2014 р.)*²

Науковий дискурс юридичної спрямованості, присвячений кримській проблематиці, за останні два роки розвивався дуже динамічно: науковцями було створено велика кількість різноманітних доктрин, теорій та концепцій, які інтерпретували або кваліфікували кримський казус 2014 р. Незважаючи на наявний ідейно-методологічний плюралізм наукових позицій щодо Криму, їх всіх можна звести до двох взаємовиключних онтогносеологічних підходів, які умовно можна назвати наступним чином:

1) «теорія самовизначення» — кримські події 2014 р. були щирим виявом відвічного прагнення жителів Кримського півострова до повернення на історичну батьківщину шляхом вільного самовизначення та добровільного возз'єднання із Росією на основі норм міжнародного права та конституційного законодавства РФ під час екстраординарних обставин (дану версію подій підтримують більшість російських науковців, і, крім того, така інтерпретація є офіційною позицією РФ;

2) «теорія анексії» — кримські події 2014 р. були результатом агресії РФ проти України, яка була міжнародно-правовим злочином, що включав у себе послідовну окупацію та анексію Криму та Севастополя з паралельною імітацією процесу самовизначення населення Кримського півострова шляхом його сецесії зі складу території України та входження до складу

² Snyder, T. "To Understand Putin, Read Orwell. Ukraine, Russia and the Big Lie". *Politico Magazine*, 3 September 2014. <http://goo.gl/Mf00kJ>

РФ (ця теорія підтримується українськими, більшість серед західних та лише незначною частиною російських науковців).

Оскільки по суті будь-яке юридичне дослідження кримської кризи фактично являється вибором однієї із двох вищеназваних контрарних парадигм, необхідно встановити, який же підхід є більш науковим, об'єктивним і головне — правовим.

Процес виходу Криму зі складу України внаслідок референдуму 16 березня 2014 р. на фоні затяжної політичної кризи в державі, на перший погляд, дійсно нагадує процес самовизначення народів у формі сецесії, що підкреслювалося в усіх основних правових документах, які були прийняті в ході кримського процесу³. З огляду на це, велика кількість науковців починали розглядати кримську ситуацію з подібних позицій: недарма останній розділ однієї з фундаментальної монографії, написаної міжнародним колективом авторів та виданої авторитетним *Oxford University Press* невдовзі після кримських подій в 2014 р. та присвяченої проблемам самовизначення і сецесії в міжнародному праві⁴, закінчується аналізом кримської кризи⁵. Автор цього розділу проф. К. Вальтер зазначив, що розвиток подій в Криму знову поставив питання самовизначення та сецесії на перше місце міжнародного порядку денного⁶. Однак, в ході подальшого аналізу кримської ситуації К. Вальтер досить швидко доходить до зовсім протилежного висновку у своєму дослідженні: кримські події лютого-березня 2014 р. не були прикладом самовизначення та сецесії, а приєднання Криму до РФ було неправомірним

³ Декларація про незалежність АРК і м. Севастополя починається з наступних слів: «Ми, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Севастопольської міської ради, виходячи з положень Статуту Організації Об'єднаних Націй і цілого ряду інших міжнародно-правових актів, що закріплюють право народів на самовизначення, а також беручи до уваги підтвердження міжнародним судом ООН щодо Косово від 22 липня 2010 року того факту, що одностороннє проголошення незалежності частиною держави не порушує будь-які норми міжнародного права, приймаємо спільно рішення...».

Преамбула Договору між РФ і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів відсилає до принципу рівноправності і самовизначення народів, закріпленого в Статуті ООН, «відповідно до якого всі народи мають невід'ємне право вільно і без втручання ззовні визначати свій політичний статус, здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, а кожна держава зобов'язана поважати це право».

В Правових обґрунтуваннях позиції Росії щодо Криму і України МЗС РФ підкреслюється, що «проголошення незалежності Республіки Крим і її входження до складу Російської Федерації є законною формою реалізації права народу Криму на самовизначення в ситуації, коли на [sic] Україні при підтримці ззовні стався державний переворот із застосуванням сили».

Див.: Декларація о независимости Автономной Республики Крым и города Севастополя : утверждена Постановлением Верховной Рады АРК и Севастопольского городского совета от 11.03.2014 г., № 1727-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 230; Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18.03.2014 г. // Бюллетень международных договоров, 2014, № 6, ст. 88; Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине // Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, 27.10.2014 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/UWlyWg> та ін.

⁴ Walter, C., Ungern-Sternberg, A. von and Abushov K. (ed). *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

⁵ Walter, C. "Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014." Ibid., p. 293-311

⁶ Ibid, p. 293.

процесом, який можна кваліфікувати виключно як «анексію»⁷.

До схожого умовиводу прийшов також і проф. Р. Мюллерсон, який наголошував: «Необхідно поставити запитання: чи був би можливим референдум 16 березня без російських військ, що перебували в Криму (і які не просто тихо сиділи в своїх військових частинах — а саме це було б необхідно вимогою до Росії, якби вона справді бажала не втручатися в справи України)? Якщо відповідь «ні» — а саме це, на мою думку, і є єдиною можливою відповіддю — значить Росія порушила міжнародне право. І це залишає несуттєвим той факт, що абсолютна більшість кримчан широко обрала інтеграцію з Росією, замість того, щоб залишатися в Україні. (...) Референдум 16 березня в Криму є неправомірним з точки зору міжнародного права не тому, що він порушує Конституцію України чи принцип самовизначення народів менше стосується Криму, ніж Шотландії чи Квебеку. Його неправомірність спричинена тим фактом, що цей референдум був проведений з порушенням принципу незастосування сили Москвою (так само як і у випадку бомбардування Сербії через Косово та визнання незалежності останнього). Тому навіть істинне бажання більшості жителів Криму приєднатися до Росії, висловлене в ході референдуму 16 березня, не робить його правомірним»⁸.

Дійсно, перебування російських військ на території Криму як до, так і на момент проведення самопроголошеною кримською владою референдуму 16 березня 2014 р., є однією із найслабших ланок⁹ «теорії самовизна-

⁷ Ibid, p. 310.

⁸ Müllerson, R. "Ukraine: Victim of Geopolitics." *Chinese Journal of International Law* 13 (2014), p. 140, 141.

⁹ Варто зазначити, що існують і інші «слабкі місця» в «теорії самовизначення», як, н-д, відсутність параметрів самовизначення (зокрема, суб'єкта права на самовизначення) та підстав для виправляючої сецесії. Оскільки на даний момент багато дослідників уже скрупульозно досліджували це питання, немає сенсу повторно наводити їхню позицію.

Див.: Ванієв Е. С. Порівняльно-правовий аспект анексії Криму до складу Росії в 1783 р. та в 2014 р. / Е. С. Ванієв // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — 2014. — Вип. 26. — С. 11-16; Гакман С. Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та геополітичні аспекти // Зовнішні справи. — Ч. 1. — 2014. — № 9. — С. 27-31; Губань Р.В. Право на самовизначення народів Криму в контексті конституційного права України // Р. В. Губань // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2014. — № 3. — С. 28-31; Жиров Г.Б. Анексія Криму, причини та наслідки / Г. Б. Жиров // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2014. — Вип. 45. — С. 68-72; Задорожній О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин: монографія / О.В. Задорожній; Укр. асоц. між нар. права; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка — К.: К.І.С., 2015. — С. 216-415; Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / Укр. асоц. міжнар. права ; [Антонович М. М. та ін. ; упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В.]. — Київ : К.І.С., 2014. — С. 343-652; Bílková V. "The Use of Force by the Russian Federation in Crimea." *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. Vol. 75, No 1 (2015): 28-52; Borgen, C. "From Intervention to Recognition: Russia, Crimea, and Arguments over Recognizing Secessionist Entities." *Opinio Juris*, 18 March 2014. <http://goo.gl/eVSp6l>; Bothe, M. "The Current Status of Crimea: Russian Territory, Occupied Territory or What?" *Military Law & Law of War Review*, No 53 (2014): 99-113; Driest, S. F. van. "Crimea's Separation from Ukraine: An Analysis of the Right to Self-Determination and (Remedial) Secession in International Law." *Netherlands International Law Review*, Vol. 62 (2015), Issue 3: 329-363; Geiß R. "Russia's Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind." *International Law Studies*, Vol. 91, No 425 (2015): 425-449; Grant, T.D. *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*. New York: Palgrave Macmillan, 2015; Luchterhandt, O. "Der Anschluss der Krim an Russland aus volkerrechtlicher Sicht." *Archiv des Völkerrechts*, Vol. 52, No 2 (2014): 137-174; Marxen, C. "The Crimea Crisis. An International Law

чення». Цікаво, що нині російська сторона навіть не намагається заперечити чи приховати факт перебування власних військ на території Криму в лютому-березні 2014 р., хоча спочатку В. Путін офіційно заперечував це. Єдине, що до сьогодні залишається невідомим — це точний початковий момент порушення російсько-українських міжнародних домовленостей Збройними силами РФ на території Криму, оскільки РФ прямо або опосередковано називала різні дати: 1 березня 2014 р. — дата надання згоди Радою Федерації про використання Президентом РФ Збройних сил РФ на території України¹⁰; ніч з 22 на 23 лютого 2014 р. — дата початку операції щодо повернення Криму, озвучена В. Путіним в інтерв'ю для документального фільму А. Кондрашова «Крим. Шлях на Батьківщину» (прем'єра відбулася 15 березня 2015 р. в ефірі телеканалу «Росія 1») ¹¹; 20 лютого 2014 р. — дата, викарбувана на зворотній стороні медалі «За повернення Криму» (відомчої нагороди Міністерства оборони РФ)¹².

Необхідно, підмітити, що офіційна Росія не тільки не вбачає у цьому факті будь-які негативні наслідки для достовірності тези про самовизначення кримчан, а навіть навпаки: наявність російських військ лише допомогла кримчанам реалізувати своє «право на самовизначення» та достойно зробити свій історичний вибір, що можна прослідкувати наглядно — лише порівнявши виступи В. Путіна, наприклад, на прес-конференції, присвяченій подіям в Україні, 4 березня 2014 р.¹³, перед Федеральними Зборами РФ

Perspective” *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74 (2014): 367-391; Tancredi, A. “The Russian annexation of the Crimea: questions relating to the use of force.” *Questions of International Law. Zoom out*, I (2014): 5-34; Weller, M. “Analysis: Why Russia’s Crimea move fails legal test.” *BBC news*, 07.03.2014. <http://goo.gl/msZ4Wc> та ін.

¹⁰ Див.: Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 01.03.2014 г., № 48-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0ziXWx>

¹¹ Див.: Крим. Путь на Родину : документальный фильм А. Кондрашова, 2014 // YouTube [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/57vcjo> (хронометраж: 00:01:53 — 00:02:52)

¹² Об учреждении медали Министерства обороны Российской Федерации «За возвращение Крыма» : Приказ Министерства обороны Российской Федерации от 21.03.2014 г., № 160 // Фотокопия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DxtT3>

¹³ «Запитання: Володимир Володимирович, можна уточнити? Люди, які здійснювали блокування частин української армії в Криму, — у формі, дуже схожій на російську військову форму. Це були російські солдати, це були російські військові?

В.Путін: А Ви подивіться на пострадянський простір. Там повно форми, яка схожа на форму ... Підійть у магазин у нас, і ви купите там будь-яку форму.

Запитання: Але це були російські солдати чи ні?

В.Путін: Це були місцеві сили самооборони.

Запитання: Настільки добре підготовлені? Просто якщо ми порівнюємо з силами самооборони у Києві...

В.Путін: Дорогий мій колега, подивіться, як добре були підготовлені люди, які орудували в Києві. Їх, як відомо, готували на відповідних базах на суміжних територіях: у Литві, Польщі, і в самій Україні теж. Готували інструктори, готували протягом тривалого часу. Вони вже розбиті на десятки, на сотні, діють організовано, з хорошими системами зв'язку. Все функціонує як годинник. Ви бачили, як вони працюють? Абсолютно професійно, як спецназ. Чому ви думаєте, що в Криму має бути гірше?

Запитання: Чи можна тоді уточнити питання? Чи приймали ми участь у підготовці сил самооборони Криму?

В.Путін: Ні, не приймали.

Запитання: А як Ви уявляєте собі майбутнє Криму? І чи розглядається варіант його приєднання до Росії?

18 березня 2014 р.¹⁴, на телеєфірі «Прямої лінії з Володимиром Путіним» 17 квітня 2014 р.¹⁵, на підсумковій пленарній сесії XI засідання Міжнародного дискусійного клубу «Валдай» на тему «Світовий порядок: нові правила або гра без правил?» в м. Сочі 24 жовтня 2014 р.¹⁶, і нарешті — для документального фільму 2015 р. «Крим. Шлях на Батьківщину»¹⁷, про

В.Путін: Ні, не розглядається. І я взагалі вважаю, що тільки громадяни, що проживають на тій чи іншій території, в умовах свободи волевиявлення, в умовах безпеки можуть і повинні визначати своє майбутнє. І якщо це було дозволено, припустимо, зробити косоварам, косовським албанцям, якщо це було дозволено зробити взагалі в багатьох частинах світу, то право нації на самовизначення, закріплене, наскільки мені відомо, і у відповідних документах ООН, ніхто не відміняв. Але ми в жодному разі не будемо провокувати нікого на такі рішення і в жодному разі не будемо підігрівати такі настрої. Я хочу підкреслити, я вважаю, що тільки самі громадяни, що проживають на певних територіях, мають право визначити свою власну долю».

Див.: Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине // Президент России. События, 04.03.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/m6RFgh>

¹⁴ «В. Путин: Зрозуміло, ми ... не могли залишити Крим і його жителів у біді, інакше це було б просто зрадою. Перш за все потрібно було допомогти створити умови для мирного, вільного волевиявлення, щоб кримчани могли самі визначити свою долю перший раз в історії. Однак що ж ми чуємо сьогодні від наших колег із Західної Європи, з Північної Америки? Нам кажуть, що ми порушуємо норми міжнародного права. (...) Що ж ми нібито порушуємо? Так, Президент Російської Федерації отримав від верхньої палати парламенту право використовувати Збройні сили на Україні. Але цим правом, строго кажучи, поки навіть не скористався. Збройні Сили Росії не входили до Криму, вони там вже і так знаходилися у відповідності з міжнародним договором. Так, ми посіли нашу угруповання, але при цьому — хочу це підкреслити, щоб усі знали і чули, — ми навіть не перевищили граничної штатної чисельності наших Збройних Сил в Криму, а вона передбачена в обсязі 25 000 чоловік, у цьому просто не було необхідності».

Див.: Обращение Президента Российской Федерации // Президент России. События, 18.03.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0L99LX>

¹⁵ «М.Сіттель: СМС на сайті нашої програми: «Скажіть все-таки, хто були ці молоді люди? Все ж дуже вони схожі на наших».

В.Путін: Які молоді люди?

М.Сіттель: Ввічливі молоді люди.

К.Клеймьонов: «Зелені чоловічки» мається на увазі.

В.Путін: В принципі, я вже про це сказав і говорив неодноразово... Але в розмовах зі своїми іноземними колегами я і не приховував, що наша задача полягала в тому, щоб забезпечити умови для вільного волевиявлення кримчан. І тому ми повинні були вжити необхідних заходів, щоб події не розвивалися так, як вони сьогодні розвиваються в південно-східній частині України: щоб не було танків, щоб не було бойових підрозділів націоналістів і людей з крайніми поглядами, але добре озброєних автоматичною зброєю. Тому за спиною сил самооборони Криму, звичайно, встали наші військовослужбовці. Вони діяли дуже коректно, але, як я вже сказав, рішуче і професійно. По-іншому провести референдум відкрито, чесно, гідно і допомогти людям висловити свою думку було просто неможливо. Але все-таки майте на увазі, що в Криму знаходилося понад 20000 військовослужбовців, добре озброєних. Там тільки одних систем «С-300» — 38 пускових установок, і склади з озброєнням, і ешелони боеприпасів. Потрібно було відгородити людей навіть від можливості застосування цієї зброї щодо цивільних осіб».

Див.: Прямая линия с Владимиром Путиным // Президент России. События, 17.04.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/yoCEvO>

¹⁶ «В.Путін: (...) Бачачи, як розгортаються події, люди в Криму майже відразу взяли за зброю і звернулися до нас з проханням допомогти їм провести ті заходи, які вони мають намір були зробити. Не буду приховувати, ми використовували наші Збройні Сили для блокування українських військових підрозділів, розквартированих в Криму, але не для того, щоб когось змусити йти на вибори. Та це й неможливо, ви ж всі дорослі люди, розумієте. Як? Під автоматом, чи що, людей поведеш на вибори? Люди йшли на вибори там як на свято, і всі це знають, і проголосували, навіть кримськотатарське населення».

Див.: Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай» // Президент России. События, 24.10.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/pwHk35>

¹⁷ «А. Кондрашов: Я правильно вас розумію, що у вас особисто вся ніч пішла на операцію з порятунку Януковича?

В. Путін: Так, абсолютно вірно. Це була ніч з 22 на 23 [лютого]. Ми закінчили близько сьомої години ранку, і розлучаючись, не приховую, я всім моїм колегам (а їх було четверо) сказав, що ситуація розгорнулася таким

який ми вже згадували.

Прикметно, що в російських наукових публікаціях можна відслідкувати те ж саме: підтверджуючи офіційну версію Кремля, автори з легкістю та невимушеністю або заперечують, або підтверджують наявність російських військ в Криму, ніби цей факт абсолютно не має жодного значення для кваліфікації кримських подій. Наприклад, якщо Ю. Курилюк та І. Семеновський написали, що Президент РФ так і не скористався правом на використання Збройних Сил РФ на території України¹⁸, то В. Томсінов пише прямо протилежне: «... чому ж тоді проведення в Криму референдуму було неможливим без російських військ? Очевидно, що причиною могли бути будь-які насильницькі дії з боку влади України, що позбавляють народ Криму його права на самовизначення, свободу і незалежності»¹⁹.

Однак, якщо навіть *ab absurdo* абстрагуватися від російського військового фактору у кримській ситуації, то залишається ще одна, набагато серйозніша, проблема, яка автоматично знецінює «теорію самовизначення», — відсутність процедури.

Самовизначення населення будь-якої території шляхом сецесії є дуже складною та довготривалою юридичною процедурою, в ході якої обома сторонам необхідно в цивілізований правовий спосіб вирішити великий масив ключових питань, в першу чергу фінансового характеру, без чого

чином в Україні, що ми змушені почати роботу над поверненням Криму до складу Росії. Тому що ми не можемо кинути цю територію і людей, які там проживають, напризволяще, під каток націоналістів. І поставив певні завдання, сказав, що і як треба робити. Але відразу підкреслив, що ми будемо робити це тільки в тому випадку, якщо будемо абсолютно переконані в тому, що цього хочуть самі люди, які проживають в Криму. Потрібно було дати можливість людям самовизначитися, висловити свою думку. У цьому полягала наша мета. Кажу вам абсолютно відверто, чесно кажу абсолютно»;

(...)

«А. Кондрашов: В розмові із західними лідерами, було вам відразу зрозуміло, що вони не будуть втручатися в цю історію військовим способом?

В. Путін: Ні, звичайно. Це не могло бути відразу зрозумілим, тому я відразу на першому етапі роботи був змушений відповідним чином зорієнтувати наші збройні сили, і не просто зорієнтувати, а дати прямі вказівки, накази щодо можливої поведінки Росії і наших збройних сил при будь-якому розвитку подій.

А. Кондрашов: Чи це означає, що те, що ви зараз говорите, що ми привели в стан бойової готовності і наші ядерні сили?

В.Путін: Ми готові були це зробити. Я же говорив з колегами і говорив їм прямо, (так же як і я вам зараз говорю), повністю відкрито: що це наша історична територія, що там проживають російські люди, вони опинилися в небезпеці, і ми не можемо їх покинути, не ми здійснили державний переворот — це зробили націоналісти там, і люди з крайніми поглядами. Ви їх підтримали. Але ви де знаходитеся? За тисячі кілометрів? А ми тут. Це наша земля. Ви за що хочете там боротися? Не знаєте? А ми знаємо. І ми на це готові. Ось це чесна, відкрита позиція. Ну так воно і є. І тому, ну я не думаю, що у когось було бажання, розумієте, все це розгорнути у якийсь світовий конфлікт. Ну ми не збиралися лізти на рожен. Вони просто змусили нас так діяти. І повторюю ще раз: ми були готові до найнесприятливішого розвитку подій, але я виходив з того, що до цього не дійде. І надмірно нагнітати ситуацію було ні до чого».

Див.: Крым. Путь на Родину : документальный фильм А. Кондрашова, 2014 // YouTube [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/57vcjo> (хронометраж: 00:01:53 — 00:02:52 та 01:29:05 — 01:31:12).

¹⁸ Курилюк Ю.Е., Семеновский И.Д. Правовой аспект вхождения Крыма и Севастополя в состав России // Научные записки молодых исследователей. — 2014. — № 2. — С. 74.

¹⁹ Томсинов В.А. Международное право с точки зрения воссоединения Крыма с Россией / В.А. Томсинов // Законодательство. — 2014. — № 7. — С. 19.

здійснення всіх подальших фундаментальних процесів державотворчого характеру, а також отримання міжнародно-правового визнання є, зазвичай, неможливим. Ключовим критерієм легальності як самої сецесії, так і факту появи нової держави, є дотримання легітимної процедури перетворення адміністративно-територіальної одиниці на повноцінну та повноправну незалежну державу. Будь-які грубі порушення та суперечності навіть на початкових етапах даного процесу, неодмінно викликають сумніви з боку міжнародного співтовариства не лише у легальності всієї процедури в цілому, а й в реальності факту появи нової суверенної держави як суб'єкта міжнародного права.

Чому міжнародне співтовариство так і не визнало референдум в Криму 16 березня 2014 р., а натомість повністю погодилося із результатами референдуму в Шотландії 18 вересня 2014 р. (і немає сумнівів, що навіть якби шотландці все-таки проголосували за незалежність, ніхто б не зміг заперечити легальності такого вибору)? Вочевидь, тому що в Криму, на відміну від Шотландії, референдум відбувся без дотримання будь-яких правових процедур та навіть найелементарніших демократичних стандартів, що ставлять під сумнів усю правдивість «волевиявлення» населення Криму. І питання полягає не лише в тому, чи можна так просто і спонтанно підготувати та провести референдум з такого надскладного питання по суті за 4 дні, а й у тому, що, крім голослівних заяв, озвучених по російському телебаченню, немає жодних достатніх юридичних доказів не просто реальності результатів голосування (тобто, що населення Криму справді бажало «возз'єднання» з РФ), а й навіть явки людей на це голосування, а офіційно озвучені дані жодним чином не можна перевірити. Навіть сьогодні неможливо ні спростувати, ні підтвердити фактичну складову цієї «юридичної» процедури: Росія так і не надала ні Україні, ні міжнародному співтовариству жодних об'єктивних доказів того, що населення Криму самостійно розпорядилося своїм юридичним майбутнім.

Натомість «теорія анексії» має більш адекватний рівень наукової кваліфікації кримських подій 2014 р., підтвердженою фактологічною базою «кримського процесу», а також заявами самого ж російського керівництва, яке недвозначно висловлювалося про кримські події як про військову «спецоперацію»²⁰.

²⁰ Крім заяв В. Путіна, вже згаданих в цій роботі, самовикривальної медалі Міністерства оборони РФ («За повернення Криму. 20.02.14-18.03.14»), Президент РФ 26.02.2015 р. встановив Днем Сил спеціальних операцій 27 лютого — день захоплення «зеленими чоловічками» Верховної Ради АРК в 2014 р. «Російська газета» — офіційний рупор Кремля — звернулася у святковий день до читача наступним чином: «І ось настав день, який показав, на що здатні Сили спеціальних операцій. Це стало днем їхнього триумфу. (...) Чому Днем Сил спеціальних операцій було вибрано 27 лютого, незважаючи на те, що дата створення Сил спеціальних операцій зовсім інша? Згадайте, що і де відбулося рік назад. І чим це все закінчилося».

Див.: Об установлении Дня Сил специальных операций : Указ Президента РФ от 26.02.2015 г. № 103 // [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DGn5fN>; Птичкин С. Вежливые люди получили свой День // Российская газета, 27.02.2015 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Qqa8EN>

Активність російський військо-політичного фактору у кримській кризі та відсутність будь-якої логіки чи здорового глузду у кримському процесі з точки зору права призвели до геополітичної інтерпретації кримської кризи як багатьма західними²¹, так і навіть самими російськими науковцями²², адже очевидно, що анексія Криму РФ була пов'язана перед усім із геополітичним чинником, а імітація процесу самовизначення населення Криму повинна була приховати це. Крім того, «теорія самовизначення» є очевидною антинауковою концепцією — політичним продуктом російського авторитаризму, що виконує, насамперед, ідеологічну функцію²³. Аналіз кримської проблеми саме крізь призму сепесії і самовизначення є надзвичайно вигідним російському керівництву, оскільки всі їхні аргументи побудовані якраз на тих наукових суперечностях та протиріччях між принципами самовизначення та територіальної цілісності держав у міжнародних відносинах, якими дуже легко спекулювати. Крім того, подібний підхід є спробою посіяти сумнів серед науковців щодо можливості однозначної кваліфікації кримських подій через нав'язування західному постмодерному та релятивістському світогляду потрібної Росії правової позиції²⁴. Це, зокрема, підмітив проф. В. Бурке-Вайт, який написав, що

²¹ Bebler, A. "Freezing a Conflict: The Russian-Ukrainian Struggle over Crimea." *Israel Journal of foreign Affairs* VIII. 3 (2014): 63-73; Biersack, J. and O'Leary, S. "The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy." *Eurasian Geography and Economics*. 55 (2014) Issue 3 : 247-269; Götz E. "It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine policy." *Global Affairs*, Vol. 1, No. 1 (2015): 3-10; Rutland, P. "An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukraine Crisis." in *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Bristol: E-international Relations Publications, 2015; Umland, A. "How Russia, the West, and China Made the World a Less Secure Place." *Transitions Online*, 2015. <http://goo.gl/Z8gPNQ> та ін.

²² Буневич Д. С. Крымский кризис и формирование новой системы международных отношений // Геополитический журнал. — 2015. — № 8. — С. 98-103; Большаков А.Г. Российский интеграционный проект и несостоявшиеся государства постсоветского пространства // Вестник ВГУ. Сер. История. Политология. Социология. — 2014. — № 4. — С. 63-67; Ивашов Л.Г. Украина на геополитических перекрестках // Обозреватель. — 2014. — № 4. — С. 5-10; Кабышев В.Т. Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя — восстановление исторической справедливости: конституционно-правовой анализ / В.Т. Кабышев, Т.В. Заметина // Вестник Саратовской государственной юридической академии. — 2014. — № 2 (97). — С. 58-74; Мезенин В.Г., Кудряшова В.В. Цена присоединения Крыма // Вестник Екатеринбургского института. — 2014. — № 2 (26). — С. 3-11; Наумов С.Ю. Украинский кризис как момент истины для российской политики // Власть. — 2014. — № 4. — С. 5-9 та ін.

²³ Див.: Даниляк О.О., Караваев В.С. Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної Республіки Крим : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/uugZkT>; Задорожний А.В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма: Монография — К.: К.И.С., 2015. — 144 с.; Мережко О. Доктрина Путина і міжнародне право // Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / упоряд. і заг. ред. Задорожний О. В. — Київ : К.И.С., 2014. — С. 345-354; Юрійчук Є.П. Особливості зовнішньополітичної легітимізації референдуму в Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 р. // Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки". — 2015. — № 5. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/gMc0ZT>; Mälksoo, L. *Russian Approaches to International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015 тощо.

²⁴ Наприклад, Tolstykh, V. "Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective." *Chinese Journal of International Law*, 13 (2014): 879-886; Tolstykh, V. "Three Ideas of Self-Determination in International Law and the Reunification of Crimea with Russia." *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. Vol. 75, No 1 (2015): 119-141. Див. т-ж критику першої статті з боку неросійських науковців: Wilson, G. "Crimea: Some Observations on Secession and Intervention in Partial Response to Müllerson and Tolstykh" *Chinese Journal of International Law*, 14 (2015): 217-223 та Lu, J. "Letter in Partial Response to Vladislav Tolstykh, "Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective" Op. cit.: 225-228.

Росія в Криму спритно використала напругу між фундаментальними принципами міжнародного права для того, щоб забрати собі Крим²⁵, а також Кв. Шірмасер, який вказав, що путінська Росія умисно розсварює наукове співтовариство²⁶.

Особливо спекулятивною є російська аргументація щодо використання косовського «аргументу» по відношенню до кримської ситуації. Суть ситуації з Косово можна коротко передати наступним чином. Під приводом захисту населення Автономного краю Косово і Метохія Союзної Республіки Югославії від етнічних чисток з боку югославських спецслужб у 1999 р. держави-члени НАТО розпочали без санкції РБ ООН бомбардування Югославії²⁷. Югославія (під тиском) погодилася на введення в регіон миротворчих сил ООН, а також перехід Косово під тимчасове управління ООН при збереженні територіальної цілісності Югославії, що було закріплено Резолюцією РБ ООН № 1244 від 10 червня 1999 р.²⁸ 17 лютого 2008 р. Асамблея Косово — тимчасовий орган самоуправління Косово — в односторонньому порядку проголосив вихід Косово зі складу Сербії²⁹ шляхом прийняття Декларації про незалежність³⁰, яка відразу ж викликала неоднозначну реакцію серед міжнародного співтовариства у зв'язку з сумнівною правовою природою даного акта (незалежність Косово була проголошена в той час, коли на даній території знаходилися іноземні війська), а також категоричним невизнанням Сербії відокремлення від її території Косово. Держави, які вже раніше стикалися з подібними проблемами (такі як Кіпр, Грузія), або схвильовані сильними сепаратистськими тенденціями на власній території (наприклад, Іспанія) підтримали в даній ситуації Сербію і заявили про невизнання Косово.

Однак, США та практично всі держави-члени ЄС, починаючи з 18 лютого 2008 р. визнали Косово як нову незалежну державу. Багато науковців також не схвалювали таке масове визнання Косово як незалежної держави, звертаючи увагу на потенційні наслідки такого рішення. Наприклад, Т. Карпентер порівняв незалежність Косово з «гранатою», а поспішне рішення США та основних держав ЄС щодо підтримки сецесії Косово — з відкриттям «ящика Пандори», назвавши це колосальним зовнішньополітичним промахом, який створить в недалекому майбутньому підґрунтя

²⁵ Burke-White, W.W. "Crimea and the International Legal Order." *Faculty Scholarship*, Paper 1360 (2014): <http://goo.gl/lalU4X>

²⁶ Schiermeier, Q. "Putin's Russia divides and enrages scientists." *Nature*, 516 (2014): 298–299.

²⁷ Професор Б. Зімма щодо проблеми легітимності операції НАТО в Косово написав наступне: «Юридичні проблеми, які підняті кризою в Косово, є особливо вражаючим доказом, що складні випадки породжують погане право». На нашу думку, ці слова блискуче передбачили увесь подальший розвиток косовської кризи. Див.: Simma, B. "NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects." *European Journal of International Law*. Vol. 10 (1999), p. 14.

²⁸ UN Security Council Res. 1244 (1999). <http://goo.gl/T0iDdZ>

²⁹ Союзна Республіка Югославія проіснувала до 2003 р. З 2003 по 2006 р. — це Союз Сербії і Чорногорії, а з 2006 р. — Республіка Сербія (Чорногорія в 2006 р. здобула незалежність).

³⁰ Kosovo Declaration of Independence (2008). <http://goo.gl/De5Qjp>

для посилення сепаратизму в тій же самій Європі³¹.

8 жовтня 2008 р. за пропозицією делегації Сербії ГА ООН звернулася до МСС з вимогою надати Консультативний висновок щодо цієї ситуації та відповісти на запитання: чи відповідає одностороннє проголошення незалежності тимчасовими органами самоуправління Косово нормам міжнародного права?³² 22 липня 2010 р. МСС оголосив Консультативне рішення у даній справі, в якому десятьма голосами проти чотирьох визнав, що прийняття Декларації про незалежність 17 лютого 2008 р. не порушує загальне міжнародне право (para. 122)³³.

Росія ні до, ні після 2014 р. не визнала Косово, однак у випадку з Україною, В. Путін почав неодноразово апелювати до косовської ситуації, яка, на його думку узаконює сецесію Криму³⁴. При чому подібна позиція В. Путіна повністю іде в розріз з офіційною Концепцією зовнішньої політики РФ, ним же самим затвердженою³⁵, а також з тією доктриною міжнародного права, яку послідовно підтримували російські науковці до кримських подій³⁶. Тому, якою б не була міжнародно-правова позиція РФ по

³¹ Carpenter, T.G. "Kosovo Independence Grenade". *Cato Institute. Publications. Commentary*, 22 February, 2008. <http://goo.gl/kQV20Y>

³² Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law (2008). <http://goo.gl/JVuhk6>

³³ Важливо пам'ятати, що дане рішення саме по собі не є міжнародно-правовим дозволом на сецесію. Суд лише вказав, що загальне міжнародне право як прямо не забороняє односторонню сецесію, так і прямо її не дозволяє. Див.: *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, ICJ Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2010, p. 403; Walter C. "The Kosovo Advisory Opinion: What It Says and What It Does Not Say" in *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 13-26

³⁴ «В. Путін: Крім того, кримська влада спиралася і на відомий косовський прецедент — прецедент, який наші західні партнери створили самі, що називається, своїми власними руками, в ситуації, абсолютно аналогічній кримській, визнали відділення Косово від Сербії легітимним, доводячи всім, що жодного дозволу центру для одностороннього проголошення незалежності не потрібно», та навіть підтвердження своєї «правоти» Письмовий меморандум США від 17 квітня 2009 р., представлений в МСС у зв'язку зі слуханнями по Косову, в якому зазначалося, що «[Д]екларації про незалежність можуть ... порушувати внутрішнє законодавство. Однак це не означає, що відбувається порушення міжнародного права». (...) «Чому-сь те, що можна албанцям в Косово (а ми ставимося до них з повагою), забороняється росіянам, українцям і кримським татарам у Криму. Знову виникає питання: чому?».

Див.: Обращение Президента Российской Федерации // Президент России. События, 18.03.2014 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0L99LX>

³⁵ «Для міжнародного миру та правопорядку особливо небезпечним здійснюване на догоду політичний кон'юнктури і інтересам окремих держав свавільне тлумачення найважливіших міжнародно-правових норм і принципів, таких як: незастосування сили або загрози силою, мирне вирішення міжнародних суперечок, повага суверенітету держав і їх територіальної цілісності, право народів на самовизначення. Небезпечні також спроби видати порушення міжнародного права за його «творче» застосування. Неприпустимо, щоб під приводом реалізації концепції «відповідальності за захист» здійснювалися військові інтервенції та інші форми стороннього втручання, що підривають підвалини міжнародного права, засновані на принципі суверенної рівності держав». Див. Концепція зовнішньої політики Російської Федерації : утверждена Президентом РФ 12.02.2013 г.// [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/X1XLVq>

³⁶ Російські науковці завжди категорично виступали проти порушення принципу територіальної цілісності держав та спекуляцій щодо застосування принципу самовизначення народів. Див., н-д: Лукашук І.І. *Міжнародне право. Общая часть*. М., 2001. — С. 280, 300; *Международное право. Учебник* / Отв. ред. В. И. Кузнецов, Б. Р. Тузмухамедов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : НОРМА, 2007. — С. 215; *Международное право: Учебник* / Под общ. ред. А.Я. Капустина. — М.: Гардарики, 2008. — С. 105; *Международное право : Учебник* / Ред. А. А. Ковалев, С. В. Черниченко. — 3-е изд. — М. : Проспект, 2008. — С. 58; Mälksoo, L. "Crimea and (the Lack of)

відношенню до Косово, та яким би не був поточний статус даного державного утворення³⁷, ці фактори ніяк не є релевантними по відношенню до Криму, оскільки вони не можуть слугувати виправданням для анексії.

Звісно, не всі російські науковці підтримали офіційну версію Кремля по відношенню до кримських подій. Зокрема, проф. О. Лук'янова (яку, за її ж власними словами, «важко звинуватити в кримофобії» через те, що вона «протягом останніх 20 років читала лекції про статус територій, які тяжіють до Росії і в т.ч. про статус Республіки Крим», а також «всі ці роки писала і говорила про те, що Крим потребує більшої гнучкості зі сторони української влади і наполегливості зі сторони російських політиків») категорично не сприйняла приєднання Криму до Росії законним в тому вигляді, в якому воно відбулося, і назвала цей процес «класичним прикладом порушення принципу верховенства права шляхом інтерпретації смислів та маніпуляції процедурами»³⁸. З цього приводу вона вступила в гостру публічну полеміку з Головою Конституційного Суду РФ В. Зорькіним³⁹, основні результати якої презентувала в книзі «#Крымнаш»⁴⁰.

Професор М. Буєв також ще на початку березня 2014 р. критикував (і не лише з юридичних позицій) поспішність та непродуманість кримського процесу, приводячи як приклад належної процедури самовизначення (по відношенню до часу публікації) майбутній референдум в Шотландії, та визнав недопустимим порівняння Криму з Косово⁴¹. Серед іншого він зазначив: «У нашої країни є вибір. Один варіант — зробити сильний хід і допомогти США і ЄС виправити їхню помилку 2008 року. Це створить умови для більшої політичної стабільності у всьому світі, але тоді нам доведеться змиритися з тим, що Крим буде визначати свою долю сам, без подальшого тиску Москви, в продуманий спосіб, повністю проінформовавши своїх громадян про можливі наслідки, як, наприклад, на Британських островах це робить в даний час Шотландія. Інший варіант — це повторити помилку країн НАТО з Косово, продовжувати потурати своїм старим фантомним болям, а потім розбиратися з наслідками сепаратизму вже власних регіонів»⁴².

Continuity in Russian Approaches to International Law Crimea and (the Lack of) Continuity in Russian Approaches to International Law" *EJIL: Talk!*, 28 March 2014. <http://goo.gl/hKG1ol>

³⁷ Станом на 1 серпня 2016 р. Косово так і не є державою-членом ООН, і визнається 109 державами-членами ООН (що є найбільший показник серед всіх самопроголошених держав-нечленів ООН). Сербія все ще не визнає Косово за незалежну державу, а продовжує його розглядати як власну адміністративно-територіальну одиницю.

³⁸ Лук'янова Е. О праве налево // Новая газета, 19.03.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Y0V0ut>

³⁹ Див. детальніше підрозділ 3.3.2 даної монографії.

⁴⁰ Лук'янова Е.А. #КРЫМНАШ. Спор о праве и о скрепах двух юристов и их читателей. — М.: Кучково поле, 2015. — 144 с.

⁴¹ Буєв М. Крым vs Косово: ящик Пандоры открыт // Слон, 12.03.2014 [Електронний ресурс]. — <https://goo.gl/gUKK4h>

⁴² Буєв М. Как присоединить Крым, чтобы потом не было мучительно больно // Слон, 10.03.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/RrfpPz>

Однак, аналізуючи ці нечисленні адекватні дослідження, легко помітити ще одну важливу деталь, яка прослідковується *inter alia* та концептуально відрізняється від західної чи української позиції щодо Криму: навіть ті російські науковці, які не схвалюють анексію Криму Росією в 2014 р., в принципі, є не проти приєднання Криму до РФ на законних підставах з дотриманням всіх норм та процедур міжнародного права та конституційного права України і РФ⁴³, тоді як серед українських науковців мало хто має сміливість допускати подібні думки навіть на рівні теорії, а західних дослідників таке питання просто ніколи особливо не хвилювало.

Крім того, деякі дослідники висловлювали відверто парадоксальні точки зору: наприклад, російський науковець Є. Трофімов прямо назвав приєднання Криму до РФ «анексією», однак з явно позитивною конотацією⁴⁴, тоді як німецький дослідник Р. Меркель, який вважає, що дії військ РФ на території Криму суттєво суперечили міжнародному праву, відмовлявся при цьому кваліфікувати приєднання Криму до РФ як анексію⁴⁵.

Дана монографія натомість пропонує однозначну точку зору: кримські події необхідно досліджувати, кваліфікувати та інтерпретувати виключно в контексті агресії РФ проти України у вигляді окупації та анексії Кримського півострова.

⁴³ Див., н-д: Бенюмов К. «Право для России — удобный инструмент фальсификации»: Интервью профессора конституционного права Елены Лукьяновой // Вечерняя медуза, 02.11.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/yYzWmy>

⁴⁴ Трофимов Е.А. Крымский вопрос и будущее Российского государства // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Политология. Религиоведение». — 2014. — Т. 8. — С. 32–40

⁴⁵ Merkel, R. “Kühle Ironie der Geschichte.” *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7. April 2014. <http://goo.gl/x2HeFS>

РОЗДІЛ 1

АГРЕСІЯ, ОКУПАЦІЯ ТА АНЕКСІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА

Проклятий, хто пересуває межу свого ближнього.
А весь народ скаже: амінь!
*Повторення Закону 27:17*⁴⁶

1.1. Загальна характеристика агресії як злочину проти миру і безпеки людства

1.1.1. Криміналізація агресії в сучасному міжнародному праві

«Агресія» (латин. *aggressio* — напад⁴⁷) є багатозначним терміном, який використовується в науковому дискурсі для позначення різноманітних явищ та процесів антагоністичної або деструктивної природи, а в юридичному контексті найчастіше вживається у кримінологічній парадигмі «злочинець—жертва», яка також легко проектується на політичну площину, і стає в даному разі придатним концептом для дослідження різноманітних відносин міждержавного характеру, які, подібно до соціальної взаємодії різних індивідів, так само не позбавлені конфліктного характеру.

Справді, всю історію міжнародних відносин можна зобразити як безкінечне чергування станів війни і миру, або як безперервний пошук балансу між військовими та мирними засобами вирішення міждержавних спорів. І незважаючи на те, що нині, здавалося б, практично всі вже усвідомили той факт, що лише повна відмова від війни як способу вирішення наявних антагонізмів на міжнародному рівні в сумі зі створенням ефективного механізму

⁴⁶ Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / за перекл. І. Огієнка. — К.: Українське Біблійне Товариство, 2012

⁴⁷ Лексема «агресія» є латинізмом, запозиченим із французької мови (*agression*), можливо через німецьке посередництво від латин. «*aggressio*» («напад»). Див.: Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А — Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. — 1982. — С. 47

мирної саморегуляції будь-яких міжнародних конфліктів є запорукою довгого та безпечного існування всього людства, військові конфлікти все одно тривають, і навряд чи зникнуть з практики міжнародних відносин у найближчій перспективі.

Однак, незважаючи на подібні малоймовірні перспективи очікування швидкого настання *pax universalis*, все-таки одним із перших кроків на шляху до його становлення було визнання агресії на міжнародному рівні злочином проти миру. Накладення табу на агресію як спосіб здійснення зовнішньої політики держав є суттєвим досягненням держав щодо встановлення єдиного міжнародного правопорядку, адже практично ще донедавна розв'язання будь-яких конфліктних питань збройними методами мало хто вважав чимось протиприродним. Нинішнє ставлення міжнародного права до військових конфліктів кардинально відрізняється від того, яке існувало ще, наприклад, сто років тому, однак це не означає, що всі держави без винятку мають аналогічне розуміння агресії. Це ж стосується і міжнародно-правової доктрини.

Оскільки на сьогодні існує велика кількість академічних досліджень, присвячених детальному історико-правовому аналізу еволюції міжнародно-правової оцінки питання застосування сили в міжнародних відносинах⁴⁸, то, на нашу думку, задля цілей даного дослідження доцільно зупинитися лише на ключових аспектах трансформації розуміння агресії на міжнародному рівні.

Ще до Першої світової війни (1914—1918 рр.) оголошення війни, неважливо від її причин, розцінювалося як невід'ємне та гарантоване право будь-якої держави та вищий прояв її суверенітету на міжнародній арені, або, перефразувавши слова прусського генерала К. фон Клаузевіца, війна була продовженням політики, лише іншими засобами⁴⁹.

Міжнародно-правові обмеження того часу торкалися переважно засобів та способів ведення війни (*jus in bello*), однак не самого права на ведення війни як такого (*jus ad bellum*)⁵⁰. Щоправда, паралельно існувала вже пер-

⁴⁸ Див.: Арцибасов І.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. — М., 1989. — 248 с.; Малахова О.В. Агрессия как преступление по международному и национальному уголовному праву : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 — Ставрополь, 2003. — 166 с.; Полтораки А.И., Савинский Л.И. Вооруженные конфликты и международное право. — М., 1976. — 218 с.; Brownlie I. International Law and the Use of Force by States; Dinstein, Y. War, Aggression and Self-Defence. Cambridge: Cambridge University Press, 4th Edition, 2005; Ferencz, B.B. Defining International Aggression. The Search for World Peace. NY: Oceana, 1975; Holster, K.J. Peace and War: Armed Conflicts and International Order : 1648-1989. Cambridge: Cambridge University Press, 1991; Pompe, C.A. Aggressive War — an International Crime. The Hague: Martinus Nijhoff, 1953; Rifaat, A.M. International Aggression. A Study of the Legal Concept: Its Development and Definition in International Law. Stockholm, 1979; Welch D.A. Justice and Genesis of War. Cambridge: Cambridge University Press, 1994; Kemp, G. "Individual Criminal Liability for the International Crime of Aggression." Doctor of Law diss., Stellenbosch University, 2008, p. 64-133 та ін.

⁴⁹ «Der Krieg ist eine bloße Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln». Див.: Clausewitz, C. v. Vom Kriege, München 2000, s. 44.

⁵⁰ Колісниченко К. С. Питання заборони агресії в умовах універсального правопорядку часів Ліги Націй / К. С. Колісниченко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — Число 2. — С. 96.

винна практика укладення двосторонніх договорів, за якими сторони домовлялися не вирішувати спори між собою через застосування сили⁵¹.

Перші кроки до загального обмеження свободи війни на міжнародному рівні були зроблені на двох Гаазьких мирних конференціях 1899 і 1907 рр., в ході яких було не тільки прийнято ряд важливих конвенцій та договорів щодо обмеження *jus in bello*, а й відбулося закріплення в цих же документах деяких важливих принципів щодо попередження застосування сили та забезпечення мирного вирішення спорів. Зокрема, в ст.ст. 1 і 2 Конвенції про мирне розв'язання міжнародних спорів держави погодилися докладати всі зусилля для мирного вирішення таких спорів з метою попередження застосування сили, звертатися до добрих послуг або посередництва однієї чи декількох дружніх держав перед застосуванням зброї⁵², а в ст. 1 Конвенції про обмеження застосування сили при стягненні за договірними борговими зобов'язаннями заборонялося застосування збройної сили для витребування договірних боргів, які стягуються урядом однієї країни з уряду іншої⁵³.

Однак, доречно згадати, що норми багатьох Гаазьких конвенцій, зокрема, Конвенції про закони і звичаї суходільної війни (далі — Гаазька Конвенція IV)⁵⁴ можна було легко обійти на основі наступної суперечності. Відповідно до ст. 1 Конвенції про відкриття воєнних дій передбачалася обов'язкова необхідність формального оголошення війни у випадку початку збройних сутичок як умова для подальшого застосування всіх правил ведення війни⁵⁵. Тому дуже часто держави ухилялися від своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом тільки на підставі формального не оголошення початку війни.

Після Першої світової війни міжнародне співтовариство почало поступово змінювати власне ставлення до питання легальності військових конфліктів в цілому. Обов'язок не вдаватися до війни як засобу вирішення міжнародних спорів вперше був закріплений в Статуті Ліги Націй, який з техніко-юридичної сторони був першою частиною Версальського договору 1919 р. У преамбулі Статуту містилося бажання держав-членів організації накласти на себе обов'язок не вдаватися до війни задля розвитку співробітництва між народами та для гарантій їхнього миру і безпеки, а ст. 10 Статуту вперше закріпила заборону агресії, а також, хоча і дещо в завуальованому вигляді, заборону погрози агресією: «[ч]лени Ліги [Націй] зобов'язуються поважати і зберігати територіальну цілісність та існуючу політичну незалежність всіх Членів Ліги проти зовнішньої агресії. У випадку будь-якої агре-

⁵¹ Див. н-д: Tegucigalpa Treaty of Friendship, Commerce and Extradition (Honduras–Nicaragua, 1878). CTS. 153. p. 415–423

⁵² Convention for the Pacific Settlement of International Disputes (Hague I, 1899). <http://goo.gl/6PFFFI>

⁵³ Convention Respecting the Limitation of the Employment of Force for the Recovery of Contract Debts (Hague II, 1907). <http://goo.gl/3LSk1Q>

⁵⁴ Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land (Hague IV, 1907). <https://goo.gl/KJR5HS>

⁵⁵ Convention Relative to the Opening of Hostilities (Hague III, 1907). <http://goo.gl/OSJHJH>

сії або погрози чи небезпеки агресії Рада [Ліги Націй] рекомендує заходи щодо виконання цього зобов'язання»⁵⁶.

У 1923 році Лігою Націй був прийнятий Проект договору про взаємну допомогу (або Типовий договір про взаємну допомогу), в ст. 1 якого пропонувалося визначати агресивну війну як міжнародний злочин⁵⁷. Після цього агресивна війна знову була названа міжнародним злочином в Женевському протоколі про мирне вирішення міжнародних спорів, який був підписаний 2 жовтня 1924 р. усіма 47 державами-членами Ліги Націй, однак так і не набув чинності. У статті 2 даного документу містилася передова для того часу норма такого характеру: «Договірні Сторони погоджуються у жодному разі не вдаватися до війни ні одна проти одної, ні проти Держави, яка ... приймає усі зобов'язання, встановлені даним Протоколом, окрім випадків опору актам агресії, або у випадках дії відповідно до рішень Ради або Асамблеї Ліги Націй згідно з положеннями Статуту та даного Протоколу»⁵⁸. Пряма формальна заборона агресивних війн на міжнародному рівні була також сформульована в Декларації Ліги Націй щодо агресивних війн 1927 р. «...будь-яка агресивна війна є і залишиться забороненою»⁵⁹. І хоча останні два документи були актами не зобов'язуючого характеру, вони, все ж таки, відіграли істотну роль у питанні поступової заборони агресії на рівні міжнародного звичаєвого права.

Пакт Бріана — Келлога⁶⁰, який був підписаний 15 державами (серед яких були Австралія, Бельгія, Велика Британія, Індія, Ірландія, Італія, Канада, Німеччина, Нова Зеландія, Південна Африка, Польща, США, Чехословаччина, Франція, Японія) в Парижі 27 серпня 1928 р. безсумнівно можна вважати апогеєм всіх попередніх дипломатичних зусиль щодо питання офіційної криміналізації застосування сили в міжнародних відносинах. В цьому документі було визначено наступне:

«Стаття I. Високі Договірні Сторони урочисто заявляють від імені народів за належністю, що вони засуджують застосування війни як засобу урегулювання міжнародних спорів і відмовляються у своїх взаємних відносинах від такого як знаряддя національної політики.

Стаття II. Високі Договірні Сторони визнають, що врегулювання або вирішення всіх спорів або конфліктів, які можуть виникнути між ними, хоч би якого характеру чи походження вони були, має завжди здійснюватися

⁵⁶ Versailles Treaty (1919). <http://goo.gl/t8AU49>

⁵⁷ Draft Treaty of Mutual Assistance (1923). <http://goo.gl/1CoKNR>

⁵⁸ Geneva Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes (1924). <http://goo.gl/wB3tGI>

⁵⁹ Declaration of the League of Nations Concerning Wars of Aggression (1927). <http://goo.gl/pYGavL>

⁶⁰ Офіційна назва документу — Договір про відмову від війни як засобу національної політики, також зустрічається назва — Паризький пакт (Pact of Paris). Див. General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy (1928). <http://goo.gl/5p6OEK>. В історіографії даний документ був названий на честь його авторів: міністра закордонних справ Французької Республіки Арістіда Бріана (Aristide Briand) та державного секретаря США Френка Біллінгса Келлога (Frank Billings Kellogg). Останній, зокрема, за підготовку даного документа отримав Нобелівську премію миру в 1929 р. Див.: Nobel Peace Prize 1929. <http://goo.gl/Qzw8OJ>

тільки мирними засобами».

Незважаючи на те, що менш ніж через рік (24 червня 1929 р.) даний Пакт набував чинності, ще до цього 9 лютого 1929 р. за ініціативою Народного комісара закордонних справ СРСР М. Литвинова в Москві був підписаний із сусідніми державами (з Естонією, Латвією, Польщею та Румунією) протокол щодо дострокового введення в дію Пакту Бріана — Келлога у відносинах між ними (так званий, Протокол Литвинова або Московський протокол)⁶¹ — ситуація дійсно рідкісна для міжнародних відносин.

Після прийняття Пакта Бріана — Келлога виникла необхідність чіткого врегулювання понять агресії та агресора. В липні 1933 р. у Лондоні Афганістан, Естонія, Латвія, Персія, Польща, Румунія, СРСР і Туреччина підписали Конвенцію щодо визначення агресії, проект якої був розроблений радянською делегацією. Стаття 2 даного документа визнавала агресією будь-яку із наступних дій:

- 1) оголошення війни іншій державі;
- 2) вторгнення власних збройних сил, навіть без оголошення війни, на територію іншої держави;
- 3) напад власними сухопутними, морськими або повітряними силами, навіть без оголошення війни, на територію, на судна або на повітряні судна іншої держави;
- 4) морська блокада берегів або портів іншої держави;
- 5) підтримка, надана збройним бандам, які були створені на території держави-агресора та вторгнулися на територію іншої держави, або відмова, незважаючи на вимоги держави-жертви вторгнення, вжити на власній території всі заходи для позбавлення цих банд будь-якої допомоги або покровительства, які залежать від цієї держави.

Також визначалось, що жодні міркування політичного, воєнного, економічного або будь-якого іншого характеру не можуть бути вибаченням або виправданням агресії (ст. 3 Конвенції щодо визначення агресії)⁶².

До початку Другої світової війни сторонами Пакту Бріана — Келлога були вже 63 держави, тобто практично всі існуючі на той момент держави світу⁶³. А більшість латиноамериканських держав, які так і не стали сторонами Пакту, в 1933 р. уклали зі США (пізніше до них приєдналися ряд країн Старого Світу) регіональний «аналог» даного документа — Пакт Сааведра Ламаса⁶⁴, який випередив свого «попередника» новими нормами щодо визнання окупації та захоплень, здійснених насильницькими способами.

⁶¹ Protocol for the immediate entry into force of the Treaty of Paris of August 27, 1928, regarding renunciation of War as an Instrument of National Policy (1929). <http://goo.gl/yswDp9>

⁶² Конвенция об определении агрессии (1933) // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Edd3nk>

⁶³ Brownlie, I. *International Law and the Use of Force by States*. Clarendon Press, 1963; Dinstein, Y. *War, Aggression and Self-Defence*. Cambridge: Cambridge University Press, 4th Edition, 2005. p. 75

⁶⁴ Anti-war Treaty of Non-Aggression and Conciliation (Saavedra Lamas Treaty, 1933). <http://goo.gl/cRH1eC>

Якщо заборона на ведення агресивних війн після 1928 року дійсно стала складовою частиною загального міжнародного права, то питання щодо того, чи існувала вже на той момент заборона погрози застосування військової сили, яка прямо була прописана лише в Статуті ООН у 1945 р., залишається спірним в міжнародно-правій літературі. Зокрема, Л. МялксОО, вважає що «[з]гідно з консервативною точкою зору, яка, мабуть, розділяється більшістю вчених у сфері міжнародного права, до вступу в силу Статуту ООН загальне міжнародне право прямо не забороняло погрозу воєнною силою, хоча і забороняло, поза всілякими сумнівами, застосування такої сили»⁶⁵.

Однак, набагато складнішим питанням є проблема розриву між нормативною дійсністю, визначеною вищезгаданими Пактом та Конвенцією, та реальними міжнародними відносинами того часу, адже дані документи очевидно, не виконали свого превентивного призначення, тобто не попередили і не зупинили, наприклад, численні військові ескалації в Європі та на Далекому Сході кінця 1930-х рр., які призвели до краху всієї Версальсько-вашингтонської системи міжнародних відносин та спричинили Другу світову війну. А вся подальша зовнішня політика радянської держави взагалі довела зовсім протилежне відношення СРСР як до питання агресії, так і до власних підписаних міжнародних договорів. Однак, з іншого боку, неуже можна ставити під сумнів саме існування міжнародно-правової норми тільки на основі того, що вона систематично порушувалися сторонами, які її самі ж і створили? Відповідь на подібне питання, на нашу думку, буде наступною: до початку Другої світової війни в міжнародному праві вже сформулювалось загальне уявлення про злочинний характер агресивної війни, чого, на жаль, не можна сказати про саму систему міжнародних відносин того часу.

Друга світова війна (1939—1945 рр.) викликала справжню революцію як в системі міжнародних відносин, так і «зміну парадигм» в самому міжнародному праві, що не могло не торкнутись трансформації концепту агресії.

У статті 1 (1) Статуту Організації Об'єднаних Націй, підписаному 26 червня 1945 р. (набув чинності 24 жовтня 1945 р.) визначено, що ООН має на меті: «підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру...»⁶⁶. Тому відповідно до ст. 2 (3) і 2 (4) Статуту усі держави-члени ООН зобов'язані утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, або

⁶⁵ МялксОО, Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. — Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. — С. 118

⁶⁶ Charter of the United Nations (1945). <http://goo.gl/ueaXX>

якимось іншим чином, несумісним із цілями ООН, а також розв'язувати свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість із паралельним збереженням невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону в разі збройного нападу на Члена Організації (ст. 51).

Відповідно до ст. 24 (1) основна відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки покладається на Раду Безпеки ООН, яка складається з 15 членів: 5 постійних (Велика Британія, Китай, РФ, США і Франція) та 10 непостійних, які обираються Генеральною асамблеєю ООН на дворічний термін на основі справедливого географічного розподілу (ст. 23).

Однак, Статут ООН так і не містить чітке визначення агресії, передбачивши лише те, що визначення існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії входить до компетенції РБ ООН, яка надає рекомендації або вирішує те, які дії варто почати у відповідності зі Статутом ООН для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки, а також у кризових ситуація може застосовувати заходи як не пов'язані з використанням збройних сил (наприклад, повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, розрив дипломатичних відносин), так і демонстрацію сили, блокаду й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил членів ООН відповідно до ст.ст. 41, 42.

В післявоєнний період серйозний вплив на криміналізацію агресії здійснили Нюрнберзький (1945—1946 рр.) та Токійський процеси (1946—1948 рр.), які виявилися значно успішнішими спробами щодо притягнення індивідів до відповідальності за злочини проти миру та людяності порівняно з тими намаганнями, які були зроблені після Першої світової війни⁶⁷.

Зокрема, в ст. 6 (2) (а) Статуту Міжнародного воєнного трибуналу 1945 р., яка встановлювала юрисдикцію даного органу, було визначено, що планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни є одним із злочинів проти миру⁶⁸. Абсолютно тотожне формулювання агресивної війни було надане в ст. 5 (2) (а) Статуту Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу 1946 р., за винятком, наступного уточнення «... оголошеної

⁶⁷ Стаття 227 Версальського договору містила звинувачення колишнього Кайзера Німецької імперії Вільгельма II Гогенцолерна у головному злочині проти міжнародної моралі та святості міжнародних договорів (for a supreme offence against international morality and the sanctity of treaties), а також вимагала створення в майбутньому спеціального трибуналу для здійснення правосуддя над ним, а ст. 228 оголошувала багатьох інших німців військовими злочинцями. Однак, як відомо, Вільгельм II успішно уникнув покарання, отримавши прихисток у Нідерландах, і лише дев'ять німецьких військових злочинців предстали перед правосуддям, але не перед міжнародним військовим трибуналом, а перед судом Лейпцигу. Див.: Колісніченко К. С. Питання заборони агресії в умовах універсального правопорядку часів Ліги Націй / К. С. Колісніченко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — Число 2. — С. 97; Grant, J.P. and Barker, J.C. *International Criminal Law Deskbook*. London: Cavendish, 2006. p. 129

⁶⁸ Charter of the International Military Tribunal (1945). <http://goo.gl/wkaTs>.

або неоголошеної війни агресії» (*курсив наш*)⁶⁹.

Єдиною державою світу, яка після 1945 р. офіційно проголосила відмову від права на будь-яку війну, є Японія, в ст. 9 Конституції якої містяться такі приписи: «Щиро прагнучи до міжнародного миру, заснованого на справедливості і порядку, японський народ на вічні часи відмовляється від війни як суверенного права нації, а також від загрози або застосування збройної сили як засобу вирішення міжнародних суперечок. Для досягнення [цієї] мети... ніколи надалі не будуть створюватися сухопутні, морські і військово-повітряні сили, так само як і інші засоби війни. Право на ведення державою війни не визнається»⁷⁰.

У статті 9 Міжамериканського договору про взаємну допомогу (Пакт Ріо) — угоді, підписаній більшістю американських держав у Ріо-де-Жанейро в 1947 р.⁷¹ — містилось перше післявоєнне визначення агресії як неспровокованого збройного нападу держави на територію, народ, або сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави або вторгнення через кордон, визначений договором, судовим чи арбітражним рішенням, а в разі його відсутності — в регіон, який перебуває під фактичною юрисдикцією іншої держави.

Резолюцією 2131 (XX) ГА ООН 21 грудня 1965 р. була прийнята Декларація про недопустимість втручання у внутрішні справи держав, обмежування їхньої незалежності та суверенітету⁷², в якій було ототожнено збройне втручання та агресія, а також засуджено не тільки збройне втручання, але й всі інші форми втручання та будь-які погрози, спрямовані проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних та культурних елементів.

У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, яка була прийнята Резолюцією 2625 (XXV) ГА ООН 24 жовтня 1970 р.⁷³, були закріплені, зокрема, принципи незастосування сили або погрози сили в міжнародних відносинах, вирішення власних міжнародних спорів тільки мирними засобами, а також невтручання у внутрішні справи будь-якої держави⁷⁴, які можна деталізувати наступним чином:

1) кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних від-

⁶⁹ Charter of the International Military Tribunal for the Far East (1946). <http://goo.gl/3n0Kyp>

⁷⁰ Constitution of Japan (1947). <http://goo.gl/8AelPx>

⁷¹ Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance (1947). <http://goo.gl/Sdk9Jv>

⁷² Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. UNGA Res. 2131 (1965). <http://goo.gl/fdwWlv>

⁷³ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. UNGA Res. 2625 (1970). <http://goo.gl/CO8SEV>

⁷⁴ Всі ці та інші принципи, які містяться в Декларації, пізніше були повторно закріплені та доповнені новими принципами в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаного 01.08.1975 р. в м. Гельсінкі (див. Final Act of the Conference on Security and Co-Operation in Europe (1975). <http://goo.gl/5GzBz>). Див. т-ж підрозділ 1.3 даної монографії.

носінах від погрози сили або її застосування проти територіальної цілісності, політичної незалежності та існуючих міжнародних кордонів будь-якої держави, або будь-яким іншим способом, несумісним з цілями ООН;

2) погроза сили або її застосування ніколи не повинні застосовуватися в якості засобів вирішення міжнародних спорів (в т.ч. щодо територіальних спорів, питань державних кордонів та міжнародних демаркаційних ліній, зокрема ліній перемир'я), оскільки вони є порушенням міжнародного права і Статуту ООН;

3) агресивна війна є злочином проти миру, за який передбачається відповідальність відповідно до міжнародного права;

4) держави зобов'язані утримуватися:

- від пропаганди агресивних війн;
- від організації або заохочення організації іррегулярних сил або озброєних банд, в т.ч. найманців, для вторгнення на територію іншої держави;
- від організації, підбурювання, допомоги або участі в актах громадянської війни або терористичних актах в іншій державі, або потурання організаційної діяльності в межах своєї території, спрямованої на скоєння таких актів у випадку, якщо такі акти, пов'язані з погрозою сили або її застосуванням.

У 1968 р. була прийнята Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності⁷⁵, однак, вона прямо не закріпила заборону звільнення від судового переслідування чи покарання осіб, які вчинили злочин агресії внаслідок спливу строків давності. Цей «недогляд» був виправлений лише в 1990-х рр. в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.

У Резолюції 3314 (XXIX) ГА ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р.⁷⁶ було надано чітке визначення агресії як застосування збройних сил державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави (ст. 1)⁷⁷, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН; агресивну війну названо злочином проти міжнародного миру; передбачено, що агресія спричиняє міжнародну відповідальність (ст. 5 (2)) та встановлено розширений, порівняно з Конвенцією щодо визначення агресії 1933 р., перелік діянь, які є агресією (ст. 3):

(а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

⁷⁵ Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity (1968), <https://goo.gl/UlU7eH>

⁷⁶ Definition of Aggression. UNGA Res. 3314 (1974), <http://goo.gl/Hf14Nz>

⁷⁷ Примітка до цієї статті роз'яснює, що поняття «держави» в даному визначенні не означає виключно держав-членів ООН, а включає в себе і держави, які не є членами ООН, а також, де це допустимо, і групи держав.

(b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

(c) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави;

(d) напад збройними силами держави на суходільні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави;

(e) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави згідно з угодою з державою, яка їх приймає, в порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

(f) дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана нею у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акта агресії проти третьої держави;

(g) заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це дорівнює перерахованим вище актам, або її істотна участь в них.

У статті 4 Резолюції було також зазначено, що агресія не вичерпується всіма вищеназваними діями, а РБ ООН, відповідно до Статуту ООН, може кваліфікувати інші дії держав як акти агресії. А стаття 5 (1) даного документу майже дослівно повторювала ст. 3 Конвенції щодо визначення агресії 1933 р.: «жодні міркування політичного, економічного, військового або іншого характеру не можуть служити виправданням агресії».

Варто зазначити, що дана Резолюція не має обов'язкового характеру, а була вираженням післявоєнного ставлення звичайного міжнародного права щодо питання злочинності агресії⁷⁸. Звісно, з подальшим розвитком міжнародного права та міжнародних відносин, так само як і технологій ведення військових конфліктів, змінилося класичне розуміння агресії, яке було актуальне в 1970-х рр. Наприклад, І. Бойко вважає, що «Визначення агресії» 1974 р. сьогодні є застарілим, а тому пропонує внести в цей список дещо більше пунктів, ніж сім (наприклад, втручання у роботу автоматизованих інформаційних систем), при чому зазначаючи, що слід бути дуже обережним при збільшенні переліку актів, що вважатимуться агресією⁷⁹. Також багато хто висловлює незадоволення роллю РБ ООН у кваліфікації агресії, оскільки, на думку, зокрема, І. Лукашука та І. Бліщенка, у певних випадках рішення РБ ООН можуть мати політичне забарвлення. Також не варто забувати те, що при винесенні рішень РБ ООН велику роль відіграють погляди та інтереси постійних членів РБ ООН, які мають право вето, через що ООН

⁷⁸ Наявний текст Резолюції став узагальненням більш як 30 попередньо прийнятих на рівні ООН документів протягом майже 25 років. Див.: Definition of Aggression. UNGA Res. 3314 (1974). *Selected preparatory documents*. <http://goo.gl/Hf14Nz>

⁷⁹ Бойко І.І. Визначення агресії в міжнародному праві / І. І. Бойко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1 (17). – С. 179

не зможе винести жодних справедливих рішень про санкції щодо держав постійних членів РБ ООН⁸⁰.

Однак, на нашу думку, більш серйозною проблемою є суб'єктний аспект злочину агресії, оскільки, як показує практика міжнародних відносин, не тільки держави, а й, наприклад, терористичні організації, можуть легко заподіювати серйозну шкоду глобальній безпеці, а тому коло осіб, яких можна притягувати до відповідальності за злочин агресії необхідно розширювати.

18 листопада 1987 р. ГА ООН ухвалила Декларацію про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах⁸¹, яка ще раз закріпила принцип незастосування сили або погрози силою у міжнародних відносинах, а також проголосила, що набуття території в результаті погрози силою або її застосування, а також будь-яка окупація території в результаті погрози силою або її застосування не будуть визнаватися в якості законного набуття або окупації.

Питання індивідуалізації відповідальності за злочин агресії було нарешті вирішено 17 липня 1998 р., коли на міжнародній дипломатичній конференції в Римі був підписаний Римський Статут Міжнародного кримінального суду (набув чинності 1 липня 2002 р.)⁸² — установчий документ постійно діючого (на відміну від попередніх трибуналів *ad hoc*) судового органу з місцезнаходженням у м. Гаага (Нідерланди), юрисдикція якого розповсюджується на тяжкі правопорушення, які викликають стурбованість всього міжнародного співтовариства. Відповідно до ст. 5 (1) цього Статуту це геноцид, злочини проти людяності, військові злочини і злочин агресії. Крім того, згідно з ст. 29 до цих злочинів не застосовувалися строки давності.

МКС здійснює свою юрисдикцію щодо вищезазначених злочинів, які були скоєні після набрання чинності Статуту (ст. 11 (1)), а також лише у тих випадках, коли держави-учасники Статуту не бажають або не можуть здійснювати юрисдикцію щодо таких злочинів самостійно (ст. 17 (1) (a), (b))⁸³. Якщо будь-яка держава стає учасником Статуту вже після набрання ним чинності, то МКС може здійснювати свою юрисдикцію лише щодо тих злочинів, які були вчинені після набрання чинності Статуту для конкретної держави (ст. 11 (2)). Крім того, держава, яка не є учасником Статуту, може заявити про визнання юрисдикції МКС щодо злочинів, передбачених Статутом, які були скоєні на її території і/або її громадянами, без її приєднання до Статуту (ст. 12 (2), (3)). Суб'єктами відповідальності відповідно до Статуту

⁸⁰ Див. Лукашук І. І. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — С. 258; Блищенко І. П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, И. В. Фисенко. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 94

⁸¹ Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations. UNGA Res. 42/22 (1987). <http://goo.gl/s90OKi>

⁸² Rome Statute of the International Criminal Court (1998). <http://goo.gl/GPJq1>

⁸³ Це так званий «принцип комплементарності».

є конкретні фізичні особи, які на момент вчинення злочину досягли 18-річного віку (ст.ст. 25, 26). Крім того, МКС не визнає імунитетів, передбачених національним або міжнародним правом, будь-яких посадових осіб держав, щодо яких він здійснює юрисдикцію (ст. 27).

Первинна редакція Римського Статуту не містила чіткої дефініції поняття «злочин агресії». Крім того, ст. 5 (2) передбачала, що МКС буде здійснювати юрисдикцію щодо цього злочину лише після того, як держави-учасники досягнуть попередньої згоди про чітке визначення злочину, а також умов юрисдикції МКС щодо нього. На Конференції 2010 р. в м. Кампала (Уганда) держави-сторони Статуту внесли в нього відповідні поправки⁸⁴, доповнивши цей документ, зокрема:

1) статтею 8 *bis* «Злочин агресії», яка визначила цей злочин як планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії, який в силу свого характеру, серйозності та масштабів являється грубим порушенням Статуту ООН, особою, яка перебуває в стані фактичного здійснення керівництва або контролю за політичними чи військовими діями держави, а також «акт агресії» у відповідності до дефініції ст.ст. 1 та 3 Резолюції ГА ООН «Визначення агресії» 1974 р.;

2) статтями 15 *bis* «Здійснення юрисдикції щодо злочину агресії (Передача справи від держави, *proprio motu*)» та 15 *ter* «Здійснення юрисдикції щодо злочину агресії (Передача справи від Ради Безпеки ООН, *proprio motu*)», які врегулювали питання юрисдикції МКС щодо злочинів агресії.

Однак, незважаючи на ці зміни, у діяльності МКС все ще залишаються окремі негативні фактори, які ускладнюють здійснення його юрисдикції щодо злочину агресії:

1) МКС може здійснювати юрисдикцію виключно щодо тих злочинів агресії, які були вчинені лише через 1 рік з моменту ратифікації або прийняття поправки 2010 р. 30 державами-учасниками⁸⁵ згідно з рішенням, прийнятим після 1 січня 2017 р. такою ж самою більшістю держав, яка необхідна для прийняття поправки до Статуту (відповідно до ст. 121 (3) Статуту, це щонайменше як дві третіх від загальної кількості держав-учасників Статуту);

2) МКС не має юрисдикційних повноважень щодо злочинів агресії, вчинених громадянами держав, які не є сторонами Римського Статуту, або на території цих держав (станом на 1 серпня 2016 р. 124 держави світу ратифікували Римський Статут належним чином⁸⁶).

⁸⁴ Resolution RC/Res.6 of the Review Conference of the Rome Statute (2010). <http://goo.gl/fFRpoU>

⁸⁵ 26.06.2016 р. Палестина стала 30 державою-учасницею Римського Статуту, яка ратифікувала цю поправку. Див.: Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court (Kampala, 11 June 2010). *United Nations Treaty Collection*, status at 26 June 2016. <https://goo.gl/DrM1Y9>

⁸⁶ Україна та РФ підписали, однак ще не ратифікували Римський Статут. Ще у 2001 р. Конституційний Суд України вказав на те, що ратифікація Римського Статуту в Україні є неконституційною, оскільки окремі норми Статуту суперечать положенням розділу VIII «Правосуддя» Конституції України, та рекомендував Верховній Раді

Суд також не може здійснювати юрисдикцію щодо акту агресії, який був вчинений державою-учасницею, якщо ця держава заявила про невизнання такої юрисдикції шляхом надсилання відповідної заяви Секретарю МКС (ст.15 *bis* (4)). Звісно, всі ці нюанси в сумі послаблюють можливості МКС щодо притягнення до відповідальності конкретних осіб за злочин агресії, однак більш дієвий механізм притягнення до відповідальності створити, мабуть, не реально.

Тому підсумовуючи все вищесказане, хотілося б додати, що сучасне міжнародне право однозначно містить імперативну норму *jus cogens* щодо заборони агресії як застосування збройних сил однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, відносячи таку поведінку до розряду міжнародних злочинів проти миру та накладаючи на держави обов'язок *erga omnes* щодо криміналізації агресії на національному рівні.

1.1.2. Кримінально-правова кваліфікація злочину агресії в національних правових системах України та Російської Федерації

Україна та Росія, як і багато інших держав, виконали свій обов'язок перед міжнародним співтовариством в частині криміналізації агресії у власному національному законодавстві, оскільки в ч. 4 ст. 15 Конституції РФ 1993 р. та ст. 9 Конституції України 1996 р. закріплений пріоритет міжнародного права над їхніми власними правовими системами⁸⁷.

Україні внести відповідні зміни до Конституції України для усунення цієї колізії. У зв'язку з скоєнням режимом В. Януковича масових злочинів проти людяності, Верховна Рада України 25.02.2014 р. застосувала механізм ст. 12 Римського Статуту, визнавши юрисдикцію МКС без приєднання України до Римського Статуту щодо злочинів проти людяності, вчинених вищими посадовими особами України під час мирних акцій протестів у період з 21.11.2013 по 22.02.2014 р. Пізніше, 04.02.2015 р. Україна повторила цю процедуру, визнавши цього разу юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних вищими посадовими особами РФ після 22.02.2014 р. Самі ж зміни до Конституції України, які уможливають легальну ратифікацію Римського Статуту були прийняті парламентом лише 02.06.2016 р., однак їхня дія була відстрочена аж до 30.06.2019 р. Див.: Висновок Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 р., № 3-в/2001 // Офіційний вісник України, 2001, № 28, ст. 1267; Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 р., № 790-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 13, ст.230; Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р., № 145-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 12, ст.77; Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р., № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 28, ст. 532; Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998). *United Nations Treaty Collection*, status at 1 August 2016. <https://goo.gl/iF4inV>

⁸⁷ Див.: Конституція Російської Федерації : принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. // Российская газета, 1993, N 237; Конституция Украины : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

Зокрема, в Особливій частині як Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р.⁸⁸ так і Кримінального кодексу РФ від 13 червня 1996 р.⁸⁹ містяться спеціальні положення практично ідентичного характеру (в плані конструювання складів злочину), які передбачають кримінальну відповідальність за агресію⁹⁰, та є результатом імплементації відповідних положень міжнародного права ще під час законопроектної роботи над даними актами. З моменту набрання чинності законів про кримінальну відповідальність в обох державах злочин агресії в межах їхньої державно-правової реальності почав існувати в двох вимірах (з точки зору міжнародного права та національного кримінального права), незважаючи на те, що кримінальне законодавство України та Росії оперує дещо відмінною термінологією⁹¹: це ст. 353 КК РФ та ст. 437 КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та (або) ведення агресивної війни. Спробуємо провести кримінально-правову кваліфікацію злочинного діяння, передбаченого цими статтями.

Actus reus даного злочину утворюють наступні альтернативні діяння у формі активних дій:

- в кримінально-правовій доктрині України — (1) планування, (2) підготовка, (3) розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, (4) участь у змові, що спрямована на планування, підготовку чи розв'язування агресивної війни (ч. 1 ст. 437 КК), та (5) ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (ч. 2 ст. 437 КК України);

- в кримінально-правовій доктрині РФ — (1) планування, (2) підготовка, (3) розв'язування агресивної війни (ч. 1 ст. 353 КК РФ) та (4) ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 353 КК РФ).

Кримінальні закони України та Росії, на відміну, наприклад від Карного кодексу Сінгапуру⁹², практично не використовують такий прийом юридичної техніки як включення вичерпних роз'яснень будь-яких конструктивів злочину та надання його прикладів, або відсилок до інших правових документів безпосередньо в самому законодавчому акті, що часто створює про-

⁸⁸ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р., № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25-26, ст. 131

⁸⁹ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г., N 63-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1996, N 25, ст. 2954

⁹⁰ Див. Розділ XII та Глава 34 Особливої частини КК РФ «Злочини проти миру та безпеки людства», а також Главу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

⁹¹ Як видно, в КК РФ і КК України не використовується термін «агресія», а натомість — «агресивна війна». Однак, з точки зору як українських, так і російських науковців немає жодних сумнівів щодо синонімічності даних термінів, що прямо випливає з міжнародного права. Див., напр.: Денисов С. Ф. Визначення поняття «агресивна війна» у кримінальному праві України / С. Ф. Денисов, К. С. Кардаш // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2012. — Вип. 3. — С. 98; Кибальник А.Г. Уголовная ответственность за агрессию / А.Г. Кибальник // Уголовное право. — 2004. — N 3. — С. 35; Малахова О.В. Агрессия как преступление по международному и национальному уголовному праву : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 — Ставрополь, 2003. — С. 105

⁹² Penal Code of Singapore (1871). <http://goo.gl/ytZFme>

блему при кримінально-правовій кваліфікації злочинних діянь. У випадку зі ст. 353 КК РФ та ст. 437 КК України в обох державах також відсутня будь-яка однозначна законодавча чи судова практика інтерпретації таких понять, як наприклад «розв'язування агресивної війни» чи «ведення агресивної війни», або навіть відмінностей між поняттями «агресивна війна», «агресивні воєнні дії» чи «воєнний конфлікт». Щодо останніх, то на основі норм міжнародного права можна вважати, що ці поняття включаються одне в одне, наприклад, сукупність агресивних воєнних дії складають агресивну війну, яка в свою чергу є різновидом воєнного конфлікту між двома чи більше державами.

А щодо тлумачення таких діянь як «планування», «підготовка», «розв'язування», «участь у змові» та «ведення» в контексті ст. 437 КК України, звернімося до науково-практичних коментарів кримінального закону, незважаючи на те, що де-юре вони не визнаються джерелами права в обох державах. Наприклад, використовуючи положення Рішення Нюрнберзького трибуналу по справі основних військових злочинців 1947 р.⁹³, В. Киричко подає наступне тлумачення зазначених понять:

«(...) [4]. Планування означає розробку системи чи сукупності дій, окремих дій чи операцій, стратегії та/або тактики злочинних дій, які плануються вчинювати у майбутньому: а) при підготовці, розв'язуванні, веденні агресивної війни; б) при підготовці, розв'язуванні воєнного конфлікту, веденні агресивних воєнних дій. Наприклад, розробка плану «Барбаросса» про напад Німеччини на Радянський Союз.

[5]. Підготовка може полягати у нарощуванні збройних сил, їх спеціальному навчанні, передислокації; накопиченні запасів зброї, боєприпасів, горючих матеріалів; проведенні розвідувальних заходів, спеціальній ідеологічній підготовці населення та в іншому створенні умов розв'язування і ведення агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, ведення агресивних воєнних дій (наприклад, створення при підготовці Німеччини до Другої світової війни спеціальних підрозділів для масового вбивства людей). Підготовка може включати в себе розповсюдження дезінформації з метою утаємничити інші підготовчі дії.

[6]. Під розв'язуванням слід розуміти дії, безпосередньо спрямовані на реалізацію плану про початок агресивної війни чи воєнного конфлікту. Вони виражаються у створенні або інсценуванні конфліктної ситуації або конкретного приводу, провокації противника на початок дій з використанням зброї тощо (наприклад, організація переодягання німецьких солдат у форму поляків та їх уявного нападу на Німеччину у 1939 р.).

[7]. Участь у змові означає: а) участь у досягненні попередньої домов-

⁹³ Judgment of the International Military Tribunal (Nuremberg) of 1 October 1946. The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946). p. 411-547

леності кількох осіб (суб'єктів злочину) щодо спільних дій, спрямованих на досягнення загальної мети – планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; б) приєднання до такої домовленості після її досягнення іншими особами.

У практиці така змова переважно призводить до створення організованих груп чи злочинних організацій, а приєднання до змови виражається у входженні до них та подальшій участі в них.

[8]. Веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій визнаються управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними силами або проведенням військових операцій тощо. Ці дії вчинюються після того, як агресивна війна чи воєнний конфлікт уже розв'язані, і можуть включати внесення змін до плану війни чи воєнного конфлікту, створення нових планів ведення розпочатої війни чи воєнних дій (...)»⁹⁴.

Даний злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із вище перелічених дій, незалежно від настання чи ненастання суспільно небезпечних наслідків. В разі ж наявності будь-яких наслідків, то необхідно кваліфікувати завжди окремо.

Mens rea даного злочину як згідно з КК РФ, так і КК України формулює прямий умисел, який передбачає в сукупності:

- (1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння;
- (2) передбачення його суспільно небезпечних наслідків;
- (3) бажання їх настання.

Зважаючи на специфіку даного злочину *mens rea* завжди обумовлює *actus reus*, оскільки будь-яке з його діянь є вольовим та тривалим у часі наслідком реалізації багатоступеневого комплексу інтелектуальних зусиль, які очевидно, що не можна здійснити необережно чи необдумано. Крім того, такі дії не є результатом ексцесів чи недогляду якихось посадових осіб, а наслідок продуманої і спланованої агресивної політики⁹⁵. Якщо, маючи єдиний умисел, особа послідовно реалізувала кожен або більшість із вищезгаданих компонентів *actus reus* (тобто, наприклад, брала участь у плануванні чи підготовці агресивної війни, а згодом – в її веденні), то злочин кваліфікується за кінцевим діянням (наприклад, в Україні — за ч. 2 ст. 437 КК⁹⁶). Мотив і мета даного злочину можуть бути різними, однак вони можуть враховуватися, якщо, наприклад, сама по суті агресивна війна не є

⁹⁴ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. : Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 984-985

⁹⁵ Див.: Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности / Ю. А. Решетов. – М.: Международные отношения, 1983. – с. 85-88

⁹⁶ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. : Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — 2013. — С. 985

кінцевою метою, а є лише стадією готування чи замаху до вчинення іншого злочину.

Особі, яка скоїла вищеназаний злочин агресії, передбачається наступна міра покарання:

1) за кримінальним законодавством РФ планування, підготовка чи розв'язування агресивної війни карається позбавленням волі на строк від 7 до 15 років (санкція ч. 1 ст. 353 КК РФ), а ведення агресивної війни — позбавленням волі на строк від 10 до 20 років (санкція ч. 2 ст. 353 КК РФ);

2) за кримінальним законодавством України планування, підготовка, розв'язування агресивної війни, а також участь у змові, що спрямована на планування, підготовку чи розв'язування агресивної війни, карається позбавленням волі на строк від 7 до 12 років (ч. 1 ст. 437 КК України), а ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій — позбавленням волі на строк від 10 до 15 років (ч. 2 ст. 437 КК України).

Абсолютно логічно, що відповідно до кримінального законодавства України та РФ кримінальна відповідальність за цей злочин має виключно індивідуальний характер (на відміну від сучасного міжнародного права, яке передбачає індивідуальну відповідальність за міжнародні злочини паралельно з відповідальністю держав), адже з точки зору кримінального права не держава як абстрактний суб'єкт може вчинити ці діяння, і тим більше нести за них відповідальність кримінально-правого характеру, а лише конкретні особи, винуваті у їх вчиненні. Крім того, суб'єкт злочину є спеціальний, тобто ним є не будь-яка фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку, а лише спеціально уповноважена посадова та службова особа, яка здійснює відповідні функції в системі органів державної влади чи військового командування, та займається питаннями воєнного планування, управління та ефективного контролю.

Також варто додати, що у відповідності до ч. 5 ст. 78 і ч. 4 ст. 83 КК РФ, а також ч. 5 ст. 49 і ч. 6 ст. 80 КК України звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності та від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку не застосовується у разі вчинення злочинів, передбачених ст. 353 КК РФ та ст. 437 КК України, що є так само імплементацією у норми національного кримінального права положень міжнародного права щодо незастосування строків давності до агресії як злочину проти миру.

Крім цього, КК РФ і КК України також передбачають кримінальну відповідальність також і за інші злочини, які самі по собі не є агресією, однак, часто вони співіснують разом, зокрема, публічні заклики до розв'язування агресивної війни (ст. 354 КК РФ) або пропаганда війни (ст. 436 КК України), найманство (ст. 359 КК РФ, ст. 447 КК України), застосування заборонених засобів і методів ведення війни (ч. 1 ст. 356 КК РФ) або порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), розроблення, ви-

робництво, виготовлення, накопичення, застосування або збут зброї масового знищення (ст. 355 КК РФ) або розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК України) та її застосування (ст. 439 КК України), геноцид (ст. 357 КК РФ, ч. 1 ст. 442 КК України), терористичний акт (ст. 205 КК РФ, ст. 258 КК України) тощо. Кожен із цих злочинів при вчиненні в ході агресії підлягає окремій кваліфікації за сукупністю злочинів, що враховується при призначенні судом покарання. Також, до деяких з них⁹⁷, як і до агресії, питання строків давності не застосовується.

Таким чином, можна однозначно стверджувати, що як сучасне міжнародне право, так і норми чинних КК РФ і КК України визначають злочинний характер агресії та передбачають відповідальність щодо осіб, винних у вчиненні будь-якого акту агресії.

1.2. Поняття та види режиму окупації в міжнародному праві

1.2.1. *Occupatio bellica*

Незважаючи на те, що з точки зору класичної логіки «агресія» і «окупація» є абсолютно різними за своєю суттю поняттями, їхній міжнародно-правовий аналіз дозволяє розкрити в них багато рис спільного характеру. Наприклад, вони нерозривно пов'язані із питанням застосування військової сили та явищем воєнного конфлікту в цілому; також окупація, як і агресія протягом тривалого часу ніким і нічим не регулювалася в міжнародних відносинах, що дозволяло різним державам вчиняти як по відношенню до армій противника чи військовополонених, так і до населення окупованих територій діяння, які з позицій сучасного міжнародного права в жодному разі неможливо кваліфікувати по іншому як «злочинні». Однак, із зародженням та розвитком неписаних звичаїв та правил війни, які в XIX — XX ст. отримали свою безпосередню формалізацію в багатьох міжнародних документах, виникло міжнародне гуманітарне право, яке поставило своїм завданням полегшення страждань людей через встановлення чітких правових рамок ведення війн, зокрема шляхом встановлення міжнародно-правових вимог до режиму окупації, пов'язаних із гарантуванням прав та свобод населення на окупованих територіях.

Під воєнною окупацією розуміють тимчасове зайняття збройними силами однієї держави території (частини території) іншої держави і встановлення влади військової адміністрації на окупованій території⁹⁸. У зв'язку з відсутністю будь-яких *terra nullis* в сучасному міжнародному праві, об'єктом воєнної окупації сьогодні може бути виключно територія іншої

⁹⁷ За КК РФ це злочини, передбачені ст.ст. 356 і 357, а за КК України — ст.ст. 438, 439 і ч. 1 ст. 442.

⁹⁸ Толочко О. Н. Режим военной оккупации в современном международном гуманитарном праве / О. Н. Толочко // Альманах международного права. — 2009. — Вип. 1. — С. 181

держави, на якій виникає специфічний режим, який є своєрідним синтезом (взаємодією) двох національних правових систем (права окупаційної держави і права окупованої держави) та норм міжнародного гуманітарного права, які містяться в наступних документах:

1) в главі III «Воєнна влада на території ворожої держави» Гаазької Конвенції IV⁹⁹;

2) в частині III «Статут захищених осіб та поведження з ними» Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (тут і далі — Женевська конвенція IV)¹⁰⁰;

3) в окремих положеннях Женевської конвенції про поліпшення долі поранених та хворих в регулярних арміях¹⁰¹, Женевської конвенції про поведження з військовополоненими¹⁰² 1949 р., а також двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та жертв неміжнародних збройних конфліктів 1977 р.¹⁰³ та ін.

Розглянемо детальніше окремі суттєві аспекти режиму військової окупації, сформовані вищеназваними міжнародними договорами та відповідною практикою в міжнародних відносинах.

По-перше, військова окупація є лише однією із форм іноземної присутності на території держави. Її необхідно чітко відрізнити, наприклад, від присутності на території держав іноземних військових баз, миротворчих сил або сил примушування до миру, а також від завоювання (анексії)¹⁰⁴. Від інших форм іноземної присутності військова окупація відрізняється виключно відсутністю згоди на її проведення з боку окупованої держави¹⁰⁵, тоді як перебування іноземних військ на території держави під будь-яким іншим приводом регулюється переважно міжнародним договором між ними.

По-друге, режим військової окупації розповсюджується лише на ту територію, яка перебуває під контролем ворожої армії, при чому, за умови, якщо така окупаційна влада на такій території не просто формально встано-

⁹⁹ Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land (Hague IV) 1907. <https://goo.gl/KJR5HS>

¹⁰⁰ Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, IV. (1949). <https://goo.gl/R7wuxk>

¹⁰¹ Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, I. (1949). <https://goo.gl/adMQQF>

¹⁰² Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, III. (1949). <https://goo.gl/jEcsNE>

¹⁰³ Div. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (1977). <https://goo.gl/GJAVvw>, а також Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (1977). <https://goo.gl/v4YibI>

¹⁰⁴ Див. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2011. — С. 559-562. Про анексію див. підрозділ 1.3 даної монографії.

¹⁰⁵ Див.: Halperin, E., Bar-Tal, D., Sharvit, K., Rosler, N. and Raviv, A. "Socio-Psychological Implications for an Occupying Society: The case of Israel." *Journal of Peace Research*. 47 (2010). p. 59; Roberts, A. "Prolonged Military Occupation: The Israeli-Occupied Territories Since 1967." *American Journal of International Law*. 84 (1990): p. 47; Benvenisti, E. *The International Law of Occupation*. Princeton University Press, 2004. p. 16; Stürk, P. *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh University Press, 2009. p. 44.

влена, а й є дієвою (ст. 42 Гаазької конвенції IV). Якщо ж на певній території продовжуються активні військові дії, які перешкоджають ефективному встановленню окупаційної влади, то вона автоматично відноситься до зони проведення бойових дій і не може мати статусу окупованої території. Варто зазначити, що правовий захист, наданий Женевською конвенцією IV, не залежить від встановлення окупаційного режиму, а починає діяти з самого початку будь-якого конфлікту незалежно (ст. 6 (1)) і до загального припинення бойових дій (ст. 6 (2)), а на окупованій території — ще протягом одного року після загального припинення бойових дій (ст. 6 (3))¹⁰⁶.

По-третє, окупація не змінює правового статусу окупованої території, тобто не обумовлює переходу суверенітету над окупованою територією до окупаційної держави. Також варто додати, що оскільки сьогодні, на основі Статуту ООН, єдиними легальними способами застосування сили в міжнародних відносинах є самооборона або за рішенням Ради Безпеки ООН, будь-яку окупацію поза їхніми рамками слід однозначно розцінювати як агресію у відповідності до ст. 3 (а) Резолюції «Визначення агресії».

По-четверте, національне законодавство окупованої держави, чинне до моменту окупації, продовжує застосовуватися на окупованій території за відсутності непереборних перешкод (ст. 43 Гаазької конвенції IV), а уряд окупованої держави у вигнанні (в разі його формування) здійснює подальші функції щодо представництва цієї держави в міжнародних відносинах¹⁰⁷.

В Женевській конвенції IV особливу увагу також приділено питанню чинності законодавства про кримінальну відповідальність та про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які проживають на окупованій території (ст.ст. 64—75). Зокрема, в ній зазначається наступне:

1) закони про кримінальну відповідальність окупованої території залишаються чинним, за винятком випадків, коли дія їх скасовується або призупиняється окупаційною державою, якщо це законодавство становить загрозу безпеці окупаційної держави або є перешкодою виконання безпосередньо самої Конвенції, а суди окупованої території продовжуватимуть виконувати свої функції стосовно розгляду правопорушень, визначених цим законодавством (ст. 64 (1));

2) положення про кримінальну відповідальність, які ухвалюються окупаційною владою, можуть набирати чинності лише після того, як їх опубліковано та доведено до відома населення їхньою рідною мовою, при чому вони не повинні мати зворотної дії в часі (ст. 65);

3) положення про кримінальну відповідальність, ухвалені окупаційною владою, можуть передбачати покарання у вигляді смертної кари лише у разі

¹⁰⁶ Однак, окупаційна держава, яка все ще виконує функції уряду на такій території все одно залишається пов'язаною на строк окупації окремими положеннями Женевської Конвенції IV.

¹⁰⁷ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2011. — С. 565-567

визнання особи винної у шпигунстві, здійсненні серйозних актів диверсії проти військових об'єктів окупаційної держави або скоєнні умисних злочинів, які призвели до смерті однієї чи більше осіб, у сукупності з умовою, що законодавство окупованої території, яке було чинним до початку окупації, передбачало покарання через смертну кару за скоєння таких злочинів (ст. 68 (2));

4) окупаційна держава не має права здійснювати арешт, переслідування або висувати обвинувачення проти населення окупованої території за вчинки або переконання, скоєні або виражені ними до початку окупації або протягом періоду її тимчасового припинення, за винятком випадків порушення законів або звичаїв війни (ст. 70 (1)).

По-п'яте, окупаційна держава зобов'язана вжити всі залежні від неї заходи для того, щоб по мірі можливого відновити та забезпечити громадський порядок та безпеку на окупованій території, поважати права і свободи населення, яке проживає на ній, зокрема, сімейну честь і сімейні права, особисте життя, приватну власність, релігійні переконання та релігійні практики (ст.ст. 43, 46 Гаазької конвенції IV).

Окупаційній державі забороняється:

1) примушувати населення окупованої території давати свідчення щодо їхньої армії або засобів оборони (ст. 44 Гаазької конвенції IV), давати присягу на вірність неприятельській державі (ст. 45 Гаазької конвенції IV), служити в збройних чи допоміжних силах окупаційної держави (ст. 51 Женевської конвенції IV¹⁰⁸);

2) вживати будь-які заходи, що мають на меті спричинення безробіття чи обмеження можливості працевлаштування для робітників окупованої території, щоб примусити їх працювати на окупаційну державу (ст. 52 Женевської конвенції IV);

3) змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях або вживати стосовно них будь-яких заходів примусу, якщо вони утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з моральних міркувань (ст. 54 Женевської конвенції IV);

4) незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію населення з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні, а також здійснювати переміщення або депортацію частини свого цивільного населення на територію, яку вона окупувала (ст. 49 Женевської конвенції IV¹⁰⁹);

¹⁰⁸ Відповідно до цієї статті, окупаційна держава може залучати до примусових робіт лише тих осіб, яким виповнилося 18 років, і лише до такої роботи, яка є необхідною для забезпечення потреб окупаційної армії або для належного забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом та медичними послугами.

¹⁰⁹ Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Вимоги до проведення евакуації сформульовані у цій же статті Конвенції.

5) конфісковувати приватну власність (ст. 46 Гаазької конвенції IV), займатися пограбуванням населення (47 Гаазької конвенції IV), знищувати рухоме чи нерухоме майно, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій (ст. 53 Женевської конвенції IV);

6) вивозити культурні цінності з окупованих територій (Протокол I до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 р.¹¹⁰).

Порушення окупаційною державою будь-яких з вищезгаданих заборон, так само як і невиконання будь-яких вищезгаданих обов'язків по відношенню до населення окупованої території є військовим злочином, за який передбачається міжнародна відповідальність.

По-шосте, окупаційна держава має право створювати на окупованій території власні неполітичні військові суди, які розглядатимуть справи про порушення положень, ухвалених окупаційною державою в межах, необхідних для виконання нею зобов'язань, відповідно до Женевської конвенції IV¹¹¹ при виконанні наступних вимог:

1) на окупованій території повинні функціонувати апеляційні суди (ст. 66);

2) суди повинні діяти лише відповідно до тих законодавчих положень, які були чинними до моменту скоєння правопорушення і які відповідають загальним принципам права, зокрема принципу відповідності покарання правопорушенню (ст. 67);

3) компетентні судові органи окупаційної держави не мають права виносити будь-який вирок без розгляду справи відповідно до встановленого процесуального порядку (ст. 71 (1));

4) державі-покровительці повинно бути повідомлено про будь-яке переслідування, розпочате окупаційною державою проти особи, що перебуває під захистом, у зв'язку зі скоєнням ними злочинів, за які передбачається покарання через смертний вирок або ув'язнення на строк понад два роки перед тим, як розпочати слухання по справі (ст. 71 (2), (3)).

По-сьоме, окупаційна держава має право стягувати податки, накладати реквізиції та грошові збори на населення окупованої території задля потреб армії або здійснення управління тією територією, однак за можливості узгоджувати це з існуючими правилами оподаткування окупованої держави (ст.ст. 48-56 Гаазької конвенції IV).

¹¹⁰ Див.: Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention (1954). <http://goo.gl/uMCaE>; Protocol to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed conflict (1954). <http://goo.gl/9Mij3g>

¹¹¹ Н-д, законодавства з питань підтримання ефективного управління територією, забезпечення безпеки окупаційної держави, особового складу та власності окупаційних сил та адміністрації, а також об'єктів та комунікаційних ліній, які ними використовуються (ст. 64 (2)).

По-восьме, всі правові заходи, вжиті окупаційною державою на окупованій території, припиняються з моменту закінчення окупації, яким слід вважати повне та беззастережне виведення іноземних збройних сил з окупованої території та відновлення де-факто і де-юре *status quo ante*.

1.2.2. *Occupatio quasi bellica*

В практиці міжнародних відносин також часто траплялися випадки окупації однією державою території іншої держави, яка відбувалася фактично без відкритого військового конфлікту між ними, хоча і супроводжувалася застосуванням сили з боку окупаційної держави до окупованої держави.

Одним із таких випадків був аншлюс Австрії в 1938 р.: 11 березня 1938 р. А. Гітлер, фюрер та рейхканцлер нацистської Німеччини підписав директиву № 1 Верховному командуванню Вермахту про вторгнення в Австрію, в якій говорилося наступне: «Я маю намір... здійснити вторгнення в Австрію збройними силами для того, щоб встановити там конституційні порядки і присікти подальші акти насильства над налаштованим на користь Німеччини населення»¹¹². На світанку наступного дня німецькі війська без оголошення війни вторгнулися в Австрію та без будь-якого спротиву з боку збройних сил Австрії зайняли всі стратегічні пункти і міста цієї держави.

З формальної точки зору дана ситуація не підпадає під ознаки воєнної окупації, адже Австрія та Німеччина не перебували в стані війни, і, крім того, не було зафіксованого жодних бойових дій між німецькими та австрійськими збройними силами. Однак, з іншого боку, неможливо заперечувати фактичне зайняття території Австрії збройними силами Німеччини як різновид агресивної поведінки останньої. Цей факт пізніше і підмітив Нюрнберзький трибунал, кваліфікувавши захоплення Австрії Німеччиною як акт агресії¹¹³.

Австрійський юрист і дипломат А. Фердросс при обговоренні австрійського випадку використав термін *occupatio quasi bellica*, тобто квазівійськова (квазівоєнна) окупація¹¹⁴, для підкреслення неоднозначного характеру такої акції порівняно з класичним розумінням воєнної окупації *stricto sensu*.

Іншими подібними випадками були окупація Чехословаччини в 1939 р. та Данії в 1940 р. тією ж нацистською Німеччиною, щоправда в судовому рішенні Нюрнберзького трибуналу дані ситуації були кваліфіковано по-

¹¹² Жиряков И.Г. К вопросу о терминологии событий марта–апреля 1938 года в истории Австрийского государства / И.Г. Жиряков // Вестник МГТУ им. М.А. Шолохова. — 2010. — № 1. — С. 60-67

¹¹³ Judgment of the International Military Tribunal (Nuremberg) of 1 October 1946. The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946). p. 422

¹¹⁴ Мьялскоо Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. — Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. — С. 52; Verdross, A. “Die völkerrechtliche Identität der Staaten”, in: Braun, R., Verdross, A., Werner, L. (Hg.). *Festschrift Heinrich Klang*. Wien: Springer Verlag, 1950, p. 20

різному: захоплення Чехословаччини (як і Австрії), було названо актом агресії, тоді як вторгнення в Данії було оцінено як «агресивна війна»¹¹⁵.

А. Робертс, наприклад, охарактеризував захоплення Чехословаччини як «насильницьку окупацію в мирний час», суттєвими рисами якої він назвав відсутність попередньої згоди держави на окупацію, відсутність збройного конфлікту, а також наявність такої умовної або явної загрози сили з боку окупаційної держави, яка робить будь-який збройний опір з боку окупованої держави безнадійним¹¹⁶.

Окупація Естонії, Латвії та Литви в 1940 р. Союзом РСР так само відбулася поза рамками воєнного конфлікту, і також була «за своїм характером значно ближчою до воєнної, ніж до мирної, хоча і не являла собою ні першу, ні другу в чистому вигляді»¹¹⁷. Важливо додати, що СРСР постійно заперечував правомірність використання терміну «окупація» по відношенню до цієї ситуації, а РФ — держава- правонаступник СРСР — сьогодні займає таку ж саму позицію:

«Для правової оцінки ситуації, що склалася в Прибалтиці наприкінці 30-х років минулого століття, термін «окупація» не може бути використаний, оскільки між СРСР і прибалтійськими державами не було стану війни і взагалі не велося бойових дій, а введення військ здійснювалося на *договірній* основі і з *прямої згоди* тодішньої влади цих республік — як би до них не ставитися...» (*курсив наш*)¹¹⁸.

Отже, перед нами виникають наступні запитання. Чи є стан війни та бойові дії критерієм для визнання окупації? Чи встановлюється при *occupatio quasi bellica* на території зайнятій іноземними військами окупаційний режим з усіма правовими наслідками (правами, обов'язками та відповідальністю перед міжнародним співтовариством) для окупаційної держави? А також чи має згода держави на введення війська у таких випадках суттєве значення для кваліфікації цих дій як окупації?

Якщо ще до закінчення Другої світової війни відповідь на перші два запитання ще містила деяку частку невизначеності, то з ухваленням Женевських конвенцій 1949 р. міжнародне право може надати чітку і однозначну відповідь. Стаття 2, спільна для усіх чотирьох Женевських конвенцій 1949

¹¹⁵ В першу чергу тому, що деякі частини армії Данії чинили збройний опір в перші години після початку німецького вторгнення, однак король Данії заборонив чинити опір і уступка Данії німецьким вимогам відбулося уже після початку вторгнення. М'ялскоо Л. Ibid. — С. 130-131, Brownlie I. International Law and the Use of Force by States. Oxford: Clarendon Press, 1963, p. 211.

¹¹⁶ Див. Roberts, A. "That Is a Military Occupation?" *British Yearbook of International Law* 55 (1984), p. 261, 272, 274; а також М'ялскоо Л. Ibid. — С. 202

¹¹⁷ Зокрема, через встановлену радянською армією повітряну та морську блокаду трьох держав. Див.: М'ялскоо Л. Ibid. — С. 132-133

¹¹⁸ Коментарій департаменту інформації і печаті МІД Росії в зв'язі з висказаннями ряду європейських політиків относительно «окупації» стран Балтии Советским Союзом и необходимости осуждения этого со стороны России // Министерство иностранных дел Российской Федерации, 04.05.2005 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/hm3bcE>

р., містить наступні норми: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, *навіть якщо одна з них не визнає стану війни*» (курсив наш). Конвенція також застосовується до всіх випадків «часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив».

Юристи Міжнародного комітету Червоного Хреста дали цікавий коментар щодо положень цієї статті: «Будь який спір, що виникає між двома державами і викликає введення в дію збройних сил, є збройним конфліктом за ст. 2 [всіх Женевських конвенцій 1949 р.], навіть, якщо одна із сторін оспорує наявність стану війни. Ні тривалість конфлікту, ні ступінь руйнувань не відіграють жодної ролі. Повага до людської особистості не вимірюється числом жертв»¹¹⁹.

Щодо відповіді на запитання про вплив згоди держави на законність введення іноземних військ на її територію, то ключовим критерієм юридичної дійсності такої згоди є обставини, за яких подібна згода була надана, та її юридична форма. Наприклад, з точки сучасного міжнародного права згода держави на обов'язковість для неї будь-якого договору, яку було виражено в результаті примусу її представника діями або погрозами, спрямованими проти нього, не має жодного юридичного значення, а договір, укладений в результаті погрози силою або її застосування на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті ООН, вважається недійсним¹²⁰. У випадку з країнами Балтії, ще до введення радянських військ у 1940 р. на території кожної з цих держав відповідно до міжнародних договорів вже розміщувалися військові бази СРСР¹²¹. У червні 1940 р. радянський уряд пред'явив ультиматуми Литві (14 червня 1940 р.), Латвії та Естонії (16 червня 1940 р.), в яких він звинувачував уряди цих трьох держав у грубому порушенні раніше укладених договорів з СРСР, а також висунув вимоги щодо створення в цих державах нових прорадянських урядів та пропуску на їхні території додаткових контингентів радянських військ¹²². Уряди країн Балтії

¹¹⁹ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2011. — С. 122-123

¹²⁰ Див. ст.ст. 51,52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.: Vienna Convention on the Law of Treaties (1969). <https://goo.gl/ouozrB>

¹²¹ Див. Пакт о взаимопомощи между СССР и Эстонской республикой от 28.09.1939 г. // Архив Внешней Политики РФ. Ф. За. Д. 130. Л. 93 – 94. – Эстония; Договор о передаче Литве города Вильно и Виленской области и о взаимопомощи между СССР и Литвой от 10.10.1939 г. // Архив Внешней Политики РФ. Ф. 03а. Д. 05 – Литва; Пакт о взаимопомощи между СССР и Латвией от 05.12.1939 г. // Архив Внешней Политики РФ. Ф. 03а. Д. 139 – Латвия

¹²² Див. Заявление Советского правительства правительству Литвы от 14.06.1940 г. // Архив Внешней Политики СССР, ф. 06, оп. 2, п. 21, д. 248, л. 42-44; Заявление Советского правительства правительству Латвии от 16.06.1940 г. // Архив Внешней Политики СССР, ф. 06, оп. 2, п. 21, д. 239, л. 16-18; Заявление Советского правительства правительству Эстонии от 16.06.1940 г. // ф. 06, оп. 2, п. 27, д. 356, л. 27-29; а т-ж Полпреды сообщают...: Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией: август 1939 г. — август 1940 г. / Пред.

в результаті погрози силою прийняли ці умови, і 15–17 червня 1940 р. ці країни без єдиного вистрілу були повністю окуповані армією СРСР. Про які ще пряму згоду та договірний характер введення військ можна говорити в даному випадку?

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, можна дійти до висновку, що міжнародне право по суті ототожнює *occupatio bellica* та *occupatio quasi bellica* та не розділяє відмінностей в окупаційному режимі, який виникає в ході обох видів окупації, так само не звільняє окупаційну державу від зобов'язань, накладених на неї міжнародним гуманітарним правом. А якщо окупація певної території відбувається із грубими порушеннями норм міжнародного права, то, на нашу думку, її можна розцінювати також і як акт агресії, навіть в разі відсутності фактичних бойових дій або повномасштабної агресивної війни.

1.3. Анексія як грубе порушення міжнародного правопорядку

1.3.1. Поняття анексії та її відмінність від окупації

Загальною практикою міжнародних відносин протягом довгого часу було набуття державою-переможцем в ході військового конфлікту нових територій, переважно за рахунок окупованих територій переможеної держави. Юридичним обґрунтуванням таких територіальних змін було укладення мирного договору між ними або просто прийняття одностороннього акту держави-переможця про приєднання частини або всієї території іншої держави, звичайно ж, без згоди останньої. Перший випадок, коли територія передається за взаємною згодою, є уступкою (цесією) такої території¹²³. В другому випадку, коли до однієї держави *durante bello* приєднується інша держава або її частина¹²⁴, відбувається анексія (латин. *annexio* — приєднання¹²⁵).

Анексія в міжнародних відносинах не існує поза межами окупації, однак дані поняття є суттєво різними, тому спробуємо знайти відмінності між ними.

Якщо розглядати анексію у вузькому значенні як юридичне оформлення приєднання окупованої території окупаційною державою, то вона буде чітко протиставлятися окупації, оскільки остання не передбачає зміну правового

редколл. сборн. В.Г. Комплектов — М.: Международные отношения, 1990. — С. 370-398

¹²³ Н-д, у 1763 р. згідно з Паризьким договором Франція уступила Верхню та Нижню Канаду Британії, а в 1898 р. згідно з іншим Паризьким договором Іспанія уступила Філіппіни США. Див.: Антонович М.М. Міжнародне право : навч. посіб. / М.М. Антонович. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 269-270

¹²⁴ Крім міжнародно-правового значення термін «анексія» також вживається в конституційному праві США (щоправда, без негативних конотацій) для позначення розширення території муніципалітету (municipal annexation). Див., н-д, Reynolds, L. "Rethinking Municipal Annexation Powers." *The Urban Lawyer*. Vol. 24, No. 2 (1992): 247-303

¹²⁵ Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А — Г / Укл.: Р. В. Болдирєв та ін. — 1982. — С. 73

статусу (титулу) окупованої території. У випадку анексії окупованої території виникає фундаментальна юридична колізія, адже правовий режим такої території з позицій національного права окупаційної та окупованої держави, а також з точки зору міжнародного права починає суттєво відрізнятися.

З точки зору міжнародного права, будь-яка територія, яка стала об'єктом анексії, все одно вважається окупованою територією, на якій одно-значно зберігається окупаційний режим з усіма гарантіями, наданими міжнародним гуманітарним правом населенню цієї території, що підтверджується ст. 47 Женевської конвенції IV: «особи, що перебувають під захистом, які знаходяться на окупованій території, не будуть у жодному разі та жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь-якими змінами, запровадженими стосовно керівних установ чи управління цією територією внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь-якою угодою, укладеною між властями окупованої території та властями окупаційної держави, або у зв'язку з анексією окупаційною державою всієї або частини окупованої території» (курсив наш)¹²⁶.

З точки зору національної правової реальності анексуючої держави, на таку територію з моменту анексії розповсюджується державних суверенітет цієї держави, і встановлюється або національний правовий режим шляхом включення даної території у систему власного адміністративно-територіального устрою, або будь-який інший правовий статус на її власний розсуд. Наприклад, Ізраїль в ході Шестиденної війни в 1967 р. окупував Східний Єрусалим, Західний берег ріки Йордан, Голанські висоти та Сектор Газа. В 1980 р. Кнесет прийняв Закон про Єрусалим¹²⁷, яким проголошував дане місто єдиною та неподільною столицею Ізраїлю, а в 1981 р. — Закон про Голанські висоти¹²⁸, яким приєднував дану територію до Ізраїлю. Кожен з цих законів викликав критику міжнародного співтовариства, зокрема Закон про Єрусалим на засіданні РБ ООН 20 серпня 1980 р. 14 голосами¹²⁹ був визнаний нікчемним та таким, який потребує скасування, а анексія Голанських висот була одноголосно визнана нікчемною без будь-яких міжнародно-правових наслідків¹³⁰.

Щодо інших окупованих територій, то хоча Ізраїль їх не анексував, але правовий режим, створений на цих територіях, суттєво відрізняється від норм Женевських конвенцій 1949 р., що так само викликало неоднозначну

¹²⁶ Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, IV (1949). <https://goo.gl/R7wuxk>

¹²⁷ Jerusalem, Capital of Israel. Basic Law (1980). <http://goo.gl/dcbNJ3>

¹²⁸ Golan Heights Law (1981). <http://goo.gl/QQF9Mi>

¹²⁹ США при голосуванні утрималися.

¹³⁰ Див.: UN Security Council Res. 252 (1968). <http://goo.gl/JbWzXh>; UN Security Council Res. 476 (1980). <http://goo.gl/0vJvzC>; UN Security Council Res. 478. (1980). <http://goo.gl/6Sv9yi>; UN Security Council Res. 497. (1981). <http://goo.gl/4Ybeae> та ін.

реакцію міжнародного співтовариства¹³¹. Крім того, Ізраїль заперечив застосування Женевської конвенції IV до цих територій на основі статусу *sui generis* Іудеї, Самарії та сектору Газа, але в цілому погоджувався діяти з 1967 р. *de facto* з відповідними гуманітарними положеннями цієї конвенції¹³². Таким чином, будь-які міжнародно-правові заходи, які вживалися в цій ситуації так і не змогли примусити ні Ізраїль, ні будь-яку іншу державу чи державне утворення змінити свою політику в близькосхідному регіоні, через що ситуація де-факто і до тепер істотно відрізняється від того режиму, який пропонується міжнародним правом.

З подібної юридичної ситуації випливає наступний висновок: анексія та окупація можуть одночасно співіснувати в межах однієї території та протягом конкретного часового проміжку з позиції різних рівнів правових систем, однак правові режими, встановлені в ході анексії та окупації будуть завжди суперечити один одному.

Отже, можна провести такі відмінності між окупацією та анексією у вузькому значенні:

по-перше, окупація темпорально передуює анексії, адже цілком зрозуміло, що неможливо приєднати будь-яку територію без попереднього встановлення на ній окупаційної влади;

по-друге, окупація не передбачає зміну правового статусу (титулу) окупованої території, тоді як анексія є приєднанням окупованої території до окупаційної держави;

і, по-третє, анексію необхідно розуміти як епізодичне явище, тоді як окупацію як явище триваюче — процес або режим. Тобто, оперуючи категоріями пострадянської теорії юридичних фактів, анексія є одноразовий юридичний фактом, а окупація — натомість дискретний, триваючий або фактом-станом.

Якщо ж анексію розглядати у широкому значенні як увесь процес приєднання (завоювання / дебеляції) частини або всієї території держави, то окупація буде необхідним елементом анексії, її першою стадією, а сам механізм анексії спрощено можна зобразити у вигляді послідовності двох наступних кроків:

1) встановлення безпосереднього або опосередкованого (наприклад, через маріонетковий уряд) фактичного контролю над такою територією шляхом *occupatio (quasi) bellica*;

2) видання правового документу про приєднання окупованої території

¹³¹ Безумовно, цікавим у даному випадку є Консультативний висновок МСС від 09.07.2004 р. у справі про правові наслідки будівництва загороджень на окупованій Палестинській території, який засудив дії Ізраїлю щодо будівництва загороджувальних споруд на території Західного берега річки Йордан, яка вважається окупованою територією. Див. *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, ICJ Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004, p. 136

¹³² Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2011. — С. 149

до окупаційної держави.

Варто зазначити, що часовий проміжок між цими двома кроками може бути різним. Наприклад, Австро-Угорщина здійснила фактичну окупацію Боснії і Герцеговини ще в 1878 р., а формально приєднала її лише в 1908 р., тоді як у випадку аншлюсу Австрії в 1938 р. нацистська Німеччина вчинила ці ж самі дії менше як за місяць часу.

Отже, окупація і анексія у широкому розумінні співвідносяться як філософські категорії цілого (анексія) та частини (окупація): процес анексії території включає в себе її окупацію, однак не обмежується виключно нею.

Як видно, вищеназвані розуміння анексії в жодному разі не слід розцінювати як взаємовиключні, оскільки по суті вони лише показують різні сторони одного і того самого явища, через що в даному дослідженні вони будуть постійно використовуватися разом. Також варто додати, що з точки зору сучасного міжнародного права будь-яка анексія буде вважатися продовженням режиму окупації.

1.3.2. Невизнання анексії в сучасних міжнародних відносинах

До Першої світової війни анексія була звичайною поширеною практикою набуття нових територій, яка чітко узгоджувалася з політикою колоніалізму та експансіонізму великих (з геополітичної точки зору) держав. В той час анексія вважалася законним способом зміни правового статусу практично будь-якої території, яка ставала об'єктом агресії з боку сильнішої держави. На зламі XIX—XX століть у зв'язку з прийняттям Гаазьких конвенцій виникли деякі обмеження щодо *jus bello*, які вплинули на питання анексії. Тому, наприклад, анексія Італією Тріполітанії та Кіренаїки 5 листопада 1911 р. під час італо-турецької війни (1911—1912 рр.) була розцінена іншими державами як незаконна, оскільки на момент прийняття акту про анексію італійською армією були окуповані лише декілька прибережних міст, а не вся заявлена територія¹³³.

Після Першої світової війни, як відомо, відбулися певні зрушення у питанні розуміння агресії. Заборона війни в 1928 р. як інструменту міжнародної політики було вагомим досягненням міжнародного права на шляху до мирного глобального правопорядку, однак, суттєвих змін у міжнародних відносинах щодо війни так і не відбулося. Якщо табу на агресію вже дійсно існувало в міжнародно-правовій доктрині після 1928 р., то з приводу анексій науковці-міжнародники розділилися на два протилежні табори: одні вважали, що анексії, так само, як і агресія, з моменту прийняття Пакту Бріана — Келлога тепер вважається поза законом, а інші доводили, що в міжнародному праві того часу ще не було сформовано такого категоричного підходу до

¹³³ Glahn, G. von. *The Occupation of Enemy Territory. A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*. 1957, p. 33

анексії. Наприклад, О. Дьорр доводить, що анексії до 1945 р. з точки зору міжнародного права все ще могли бути законними, а отже, могли створити правовий титул на завойовані території¹³⁴, а В. Шетцель був, мабуть, одним із небагатьох юристів, які відразу після прийняття Статуту Ліги Націй почали стверджувати, що анексії стали незаконними за міжнародним правом, а отже міжнародне співтовариство зобов'язане визнавати незаконною будь-яку ситуацію анексії¹³⁵. Ще варто повторно згадати Пакт Сааведра Ламаса 1933 р., який був чи не єдиним актом, прийнятим в період до Другої світової війни, що містив норми щодо невизнання захоплень, здійснених насильницькими способами. Однак, як пише Л. Мьялскоо, в міжнародному праві того часу ще не існувало *opinio iuris*, згідно з яким протиправним вважалося саме по собі визнання ситуації, створеної незаконними засобами¹³⁶.

Отже, як показала практика міжвоєнних міжнародних відносин, критерієм законності або незаконності анексії на той час було визнання або невизнання анексії третіми сторонами. А такий стан речей суттєво завдавав шкоди охороні міжнародної безпеки, адже якщо агресор зможе узаконити набуття будь-яких нових територій, то хіба буде в такому разі норма щодо заборони агресії ефективною в міжнародному праві?

Розглянемо для прикладу випадок із анексією Ефіопії. У 1936 р. Італія анексувала Ефіопію, і більшість держав, які тоді складали міжнародне співтовариство, визнали цю анексію законною. Однак, після програву Італії в Другій світовій війні держави-переможці підписали з нею в 1947 р. мирний договір, згідно з яким всі юридичні акти про анексію Ефіопії проголошувалися нікчемними *ex tunc*, таким чином застосовувавши зворотну силу до всіх цих подій¹³⁷. Подібні випадки відбувалися і з анексіями Албанії Італією (1939 р.), а також Австрії (1938 р.) і Чехословаччини (1939 р.) Німеччиною.

Цілком зрозуміло, що якщо не кардинальні зміни в міжнародному праві та міжнародних відносинах, спричинені Другою світовою війною, стосовно питання військових конфліктів, то однозначно, ставлення до цих випадків анексії навряд чи змінилося б.

З ухваленням Статуту ООН 1945 р. питання про законність територіальних надбань в залежності від законності військового конфлікту автоматично зникало, оскільки повоєнне міжнародне право ставило будь-яке застосування сили, вжите поза межами Статуту ООН, поза законом. Міжнародне співтовариство дійшло висновку, що анексія в першу чергу порушує прин-

¹³⁴ Див.: Dörr, O. "Die Inkorporation als Tatbestandsmerkmal der Staatensukzession." *Schriften zum Völkerrecht*, 1995, 39-46

¹³⁵ Див.: Schätzel, W. *Völkerbund und Gebietserwerb*. Berlin, 1919. pp. 11–34; Schätzel, W. *Die Annexion im Völkerrecht*. Berlin, 1920. pp. 91, 143, 164

¹³⁶ Мьялскоо Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. — Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. — С. 58

¹³⁷ Marek, K. *Identity and Continuity of States in International Law*. Genève: E. Dros, 1954. pp. 177, 318–319; Мьялскоо Л. Ibid. — С. 32-33

ципи непорушності кордонів і територіальної цілісності держав, сформульовані Заключним актом НБСЄ 1975 р., а також паралельно завдає шкоди принципам незастосування сили або погрози силою, мирного врегулювання міжнародних спорів та невтручання у внутрішні справи, які містяться як в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., так і в Заключному акті НБСЄ 1975 р.

Відповідно до ст. 3 (а) Резолюції ГА ООН «Визначення агресії» 1974 р., вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини кваліфікується як акт агресії. Крім того, ст. 5 (3) даної резолюції визначає, що жодні територіальні набуття або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними.

Однак, наявність всіх цих міжнародних документів не означає, що після 1945 р. в світі вже не відбувалося жодних випадків анексії. Деінде вони траплялися, і кожен з цих випадків був ситуацією екстраординарного характеру, які в кожному разі ставили міжнародне співтовариство перед вибором протидії або ігнорування анексії. Розглянемо випадок анексії Гоа та деяких інших територій Індією, оскільки він знову вкотре поставив перед міжнародним правом проблему законності анексії.

Гоа, Даман, Дадра, Нагал Хавелі та Діу були частиною Португальської Індії — системи колоній-ексклавів на Індійському субконтиненті. Після отримання незалежності від Великої Британії, Республіка Індія у короткочасних військових операціях 1954 і 1961 рр. захопила дані території та поширила на них власний суверенітет. РБ ООН спробувала схвалити резолюцію із засудженнями агресії Індії, однак СРСР проголосував проти. А 31 грудня 1974 р. між Індією і Португалією був підписаний міжнародний договір, згідно з яким Португалія визнає суверенітет Індії над цими територіями¹³⁸. І після 1974 р. вже ніхто не оспорував суверенні права Індії на цих територіях.

Така ситуація викликає запитання: чи є можливою після 1945 року легалізація анексії в міжнародних відносинах, незважаючи на всі вищезгадані міжнародно-правові норми, чи ні? На нашу думку, подібна практика міжнародних відносинах показує, що анексія залишається анексією лише до моменту остаточного врегулювання територіального спору обома його сторонами, після чого вона починає вважатися уступкою території. Однак, визнання третіми сторонами анексії до врегулювання територіального спору між його сторонами вважається порушенням міжнародного права.

¹³⁸ Treaty between the Government of India and the Government of the Republic of Portugal on Recognition of India's Sovereignty over Goa, Daman, Diu, Dadra and Nagar Haveli and Related Matters (1974). <http://goo.gl/SWZOhp>

Розглянемо іншу ситуацію, яка призвела до більш бурхливої реакції міжнародного співтовариства — анексію Кувейту Іраком у 1990 р., яка була єдиним випадком анексії після 1945 р. суверенної держави. Даний приклад можна вважати енциклопедичним через те, як розвивалися події.

2 серпня 1990 р. армія Іраку вторглась на територію Кувейту, повністю окупувала її за два дні та створила маріонетковий проіракським режим — «Республіку Кувейт», яка 28 серпня 1990 р. була анексована і оголошена новою мухафазою (провінцією) Іраку під назвою Мухафаза Кувейт. Реакція міжнародного співтовариства була блискавичною. Уже в день вторгнення 2 серпня 1990 р. РБ ООН прийняла резолюцію № 660, якою зобов'язувала Ірак негайно вивести війська із Кувейту¹³⁹. США та інші держави Заходу застосували проти Іраку фінансові та торговельні санкції, до яких приєдналися більшість країн світу, в т.ч. й СРСР та Китай. 6 серпня 1990 р. санкції ввела й РБ ООН своєю резолюцією № 661¹⁴⁰. 29 листопада 1990 р. у зв'язку з провалом всіх спроб мирного врегулювання даної кризи, РБ ООН приймає резолюцію № 678, в якій надає Іраку 1,5 місяця часу для виведення військ з Кувейту та припинення окупації, а якщо цього не станеться — санкціонує застосування сили проти Іраку, тобто надає право коаліції Багатонаціональних сил, яка вже на той момент сформувалася, право на проведення військової окупації щодо звільнення Кувейту¹⁴¹. Оскільки Ірак так і не виконав дану резолюцію, в Персидській затоці розпочалися військові дії, які закінчилися 26 лютого 1991 р., коли територія Кувейту була визволена, і суверенітет цієї держави був відновлений. Крім того, РБ ООН резолюцією № 687 від 3 квітня 1991 р. встановила усторонній механізм компенсації Іраком заподіяної Кувейту шкоди внаслідок агресії, окупації та анексії цієї держави¹⁴².

Випадок з анексією Кувейту Іраком, відмовою міжнародного співтовариства визнавати цю анексію, а також застосування сили, за згодою РБ ООН, проти Іраку для відновлення *status quo* Кувейту можна назвати справжнім торжеством міжнародного правопорядку. Дана криза була порівняно швидко вирішена в руслі міжнародного права. До 2014 р. це був єдиний випадок анексії визнаної всіма суверенної держави як очевидний акт відвертого та грубого порушення міжнародного права.

Однак, на жаль, очевидно, що послідовне пояснення кувейтської ситуації слід шукати в глибинах міжнародної політики, а не в рамках міжнародного права. Така жорстка реакція більшості держав світу внаслідок анексії Кувейту була, звичайно ж, наслідком як геостратегічної так і сировинно-енергетичної важливості Кувейту як експортера нафти для більшості держав світу та його співробітництва із країнами Заходу, які були зацікавлені в як-

¹³⁹ UN Security Council Res. 660 (1990). <http://goo.gl/ZqpSxZ>

¹⁴⁰ UN Security Council Res. 661 (1990). <http://goo.gl/nEBmrx>

¹⁴¹ UN Security Council Res. 678 (1990). <http://goo.gl/KlRney>

¹⁴² UN Security Council Res. 687 (1991). <http://goo.gl/HLsGEK>

найшвидшому відновленні *status quo* Кувейту. Це було не важко, адже державою-агресором виявилася порівняно невелика держава, а крім того, холодна війна закінчилася, і СРСР, який перебував на той момент на грані розпаду, підтримав ініціативу США щодо воєнної кампанії проти Іраку, через що не виникло проблем у прийнятті відповідної резолюції РБ ООН. Цілком можливо, якби первинна розстановка суб'єктів даної ситуації була іншою, то швидко врегулювати цей конфлікт не вдалося б. Але з іншого боку, не можна заперечити і той факт, що справжня ефективність міжнародного права в першу чергу залежить саме від узгодження міжнародної співпраці між різними державами світу заради досягнення спільної цілі — мирного правопорядку.

Отже, з 1945 р. анексія розглядається як одне із найбільш грубих порушень міжнародного права та є своєрідним «краш-тестом», який виявляє рівень стабільності міжнародного правопорядку та ступінь готовності системи міжнародної безпеки до різноманітних агресивних викликів. Будь-яка протидія анексії з боку суверенних держав та міжнародних інституцій постійно зміцнює міжнародний правопорядок та підносить престиж міжнародного права, тоді як будь-яка пасивність та індиферентність держав у таких питаннях призводить до подальшої ескалації конфлікту та послаблення ефективності міжнародного права. Нині кожна держава зобов'язується, по-перше, утримуватися від анексій будь-яких територій суверенних держав, і, по-друге, утримуватися від визнання таких анексій з боку інших держав, однак, незважаючи на це, що в практиці міжнародних відносин все ще зустрічаються випадки де-факто або де-юре визнання анексій.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИМУ ДО 2014 РОКУ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Крим не є спірною територією.

Володимир Путін (2008 р.)¹⁴³

2.1. Дефектність радянської правової системи як *causa causalis* кримського питання

Будь-який територіальний конфлікт має свою власну унікальну передісторію, яку складає сукупність різномірних обставин внутрішнього та зовнішнього характеру, що темпорально передують конфлікту та прямо або опосередковано виступають його детермінантами. Анексія Криму Росією в 2014 р. не є винятком — вона теж стала закономірним результатом акумуляції численних політичних, економічних, соціальних, культурних, ідеологічних, юридичних та ін. антагонізмів як національного, так і міжнародного рівня. Звичайно ж, об'єктивне дослідження такої величезної кількості детермінантів у кримській ситуації вимагає застосування міждисциплінарного підходу до даної проблематики. Для цілей даної роботи були обрані правові передумови кримської кризи, які беруть початок ще з радянської епохи, а всі інші фактори тут наводяться лише тією мірою, якою вони пов'язані з юридичними питаннями статусу Криму до 2014 р.

18 березня 2014 р. Президент РФ В. Путін звернувся до депутатів Державної Думи та членів Ради Федерації Федеральних Зборів РФ з питанням прийняття Республіки Крим в склад РФ. В своїй промові, Президент Росії головним винуватцем всієї кримської трагедії, яка постійно завдавала шкоди російсько-українським відносинам, назвав першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, оскільки саме з його політичної волі, за словами Путіна, в 1954 р. відбувся незаконний адміністративно-територіальний трансфер Криму від Росії до України в межах СРСР, і у зв'язку з чим після розпаду останнього в

¹⁴³ Интервью Председателя В.В.Путина Первому каналу телевидения Германии «АРД», 29.08.2008 г. // Архив сайта Председателя Правительства РФ В.В. Путина, 2008-2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/YeorQY>

1991 р. виникло кримське питання¹⁴⁴. Насправді, така аргументація президента РФ не має нічого спільного ні з міжнародним правом, ні з юридичною логікою взагалі, адже сама постановка питання про перегляд територіальних кордонів лише внаслідок формальних дефектів будь-якого правового акту, який їх встановив 60 років тому, з точки зору міжнародного права є не просто абсурдною, а й прямо небезпечною для всього глобального правопорядку. Якщо кожна держава *post factum* не тільки почне пред'являти територіальні претензії до сусідніх держав, а й вчиняти агресивні дії щодо них лише у зв'язку з тим, що якийсь історичний юридичний документ про визначення кордону чи встановлення *status quo*, був виданий не зовсім у відповідності до якихось процедурних вимог того часу, то чи не призведе це до хаосу в міжнародних відносинах і до краху всієї системи міжнародної безпеки? Оскільки сучасне міжнародне право ґрунтується на принципах незастосування сили або погрози силою в міжнародних відносинах, мирного вирішення міжнародних спорів, невтручання у внутрішню політику інших держав, непорушності існуючих державних кордонів, територіальної цілісності держав, суверенної рівності держав та інших важливих принципів *jus cogens*, то аргумент про незаконну передачу Криму в 1954 р. не може бути підставою або виправданням для необхідності територіальних змін. Якщо ж який-небудь територіальний спір уже виник, то його необхідно вирішувати виключно мирними способами, які передбачені ст. 33 Статуту ООН: шляхом переговорів, створення слідчих комісій, посередництва або примирення третіх сторін, арбітражного або судового розгляду справи, звернення до регіональних органів або угод, або інших мирних засобів на вибір сторін.

Однак, у зв'язку з тим, що ще до 2014 р. аналіз правових аспектів передачі Криму Україні в 1954 р. на предмет законності неодноразово ставав у центрі уваги російського та українського наукових дискурсів і в ході кримських подій лютого-березня 2014 р. багато-хто лише в черговий раз «відкрили» цю проблему для себе, то ми вважаємо за необхідне все ж таки в ході даного дослідження проаналізувати законність кримського трансферу, але не тому, що це має якесь значення для кваліфікації кримських подій 2014 р. з точки зору міжнародного права, а лише тому, що справжня *causa causalis* кримського питання знаходиться саме в радянській правовій системі, в межах якої воно і зародилося. Справді, встановлення всіх наявних державних кордонів між 15 сучасними незалежними державами, які колись були союзними республіками СРСР, є прямим результатом законотворчої діяльності органів СРСР, тому необхідно з'ясувати, яким було юридичне підґрунтя встановлення цих кордонів, зокрема у випадку з Кримом. Чим насправді керувалися органи державної влади СРСР при встановленні адміністратив-

¹⁴⁴ Обращение Президента Российской Федерации // Президент России. События, 18.03.2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/0L99LX>

но-територіального устрою держави? Якими були справжні принципи територіального устрою СРСР? І нарешті — чи дійсно Крим був переданий Україні в 1954 р. незаконним шляхом, чи це є лише черговий приклад російської пропаганди, націленої на дискредитацію територіальної цілісності України?

З 1922 по 1991 рр. Крим входив до складу СРСР, який вважався загальнонародною соціалістичною багатонаціональною союзною державою, утвореною на засадах соціалістичного федералізму в результаті вільного самовизначення націй та добровільного об'єднання рівноправних радянських соціалістичних республік, які були суверенними державами, та суверенні права яких охоронялися Союзом РСР. Суверенітет СРСР розповсюджувався на всю його територію, яка була єдиною і включала в себе територію союзних республік, а закони СРСР мали однакову силу на території всіх союзних республік та діяли навіть у випадку колізій із законом союзної республіки. Кожна союзна республіка мала право на вільний вихід зі складу СРСР, а також з 1944 р. могла вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними договори та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками, брати участь у діяльності міжнародних організацій. Територія союзних республік не могла бути зміненою без їхньої згоди, а кордони між союзними республіками могли змінюватися лише за взаємною згодою відповідних республік, затвердження якої відносилось до компетенції СРСР. Організація і діяльність Радянської держави будувалася на засадах демократичного централізму та соціалістичної законності. Вся влада в СРСР належала народу, який її здійснював через Ради народних депутатів, що утворюють єдину систему органів державної влади (ст.ст. 1-4, 70-72, 74-76, 78, 80, 81 Конституції СРСР 1977 р.¹⁴⁵).

Однак ці правові положення йшли в розріз з об'єктивною реальністю, викликану політичним режимом радянської держави: СРСР був гіперцентралізованою однопартійною диктатурою з політичною та ідеологічною монополією на державну владу Комуністичної партії Радянського Союзу¹⁴⁶, яка відповідно до норм тієї ж Конституції СРСР 1977 р., «існувала для народу та служила йому», була «керуючою та спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних та суспільних організацій», «визначала генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керувала великою будівничою

¹⁴⁵ Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик : принята на внеочередной VII сессии Верховного Совета СССР IX созыва 07.10.1977 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1977, № 41, ст. 617. Див. т-ж: О принятии и объявлении Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик : Декларация Верховного Совета СССР от 07.10.1977 г. № 6365-IX // Ведомости Верховного Совета СССР, № 41, ст. 616; О порядке введения в действие Конституции (Основного Закона) СССР : Закон СССР от 07.10.1977 г., № 6367- IX // Ведомости Верховного Совета СССР, № 41, ст. 619

¹⁴⁶ З 1918 по 1925 рр. — Російська комуністична партія (більшовиків), з 1925 по 1952 рр. — Всесоюзна комуністична партія (більшовиків).

діяльність радянського народу, надавала планомірний, науково обґрунтований характер його боротьбі за перемогу комунізму», а вся влада Рад народних депутатів, що утворювали єдину систему органів державної влади була лише імітацією демократичних процесів та пропагандою соціалістичної дійсності з боку КПРС.

КПРС функціонувала на основі власних внутрішніх партійних документів — Статуту та Програми КПРС, актів з'їздів КПРС, центральних та місцевих органів КПРС, їхніх пленумів та конференцій. Акти КПРС мали пряму юридичну дію та були загально обов'язковими для всіх, кого вони стосувалися, а всі рішення органів державної влади СРСР приймалися на виконання партійних документів після попереднього обговорення та санкціонування відповідними органами КПРС¹⁴⁷. Ступінь партійного контролю над всіма політичними, правовими, соціальними, економічними, науковими, культурними, релігійними та ін. процесами в радянській державі змінювався час від часу, а співвідношення між авторитарними та тоталітарними тенденціями в СРСР постійно корегувалося в залежності від волі партійної номенклатури та її окремих лідерів, у зв'язку з чим політичний режим СРСР в цілому завжди мав антидемократичне забарвлення¹⁴⁸.

Таким чином, радянській правовій реальності була властива глибока прірва між її нормативною (де-юре) та фактичною (де-факто) сферами, що було спричинено офіційною ідеологією КПРС — марксизмом-ленінізмом. Відповідно до творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, а також з точки зору

¹⁴⁷ Див.: Хоменко С. Леонід Кравчук: У Верховній Раді УРСР ніхто ніколи не голосував проти : інтерв'ю // ВВС Україна, 24.07.2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/uDgm3C>

¹⁴⁸ Політичний режим в СРСР відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 р. визнаний «злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина».

Також цікавою є характеристика даного режиму, надана Конституційним Судом РФ 1992 р.: «в державі протягом довгого часу панував режим необмеженого насильницької влади вузької групи комуністичних функціонерів, об'єднаних в політбюро ЦК КПРС на чолі з генеральним секретарем ЦК КПРС», «керівні органи КПРС... присвоїли державно-владні повноваження і активно їх реалізовували, заважаючи нормальній діяльності конституційних органів влади», «керівні органи і вищі посадові особи КПРС в більшості випадків потайки від рядових членів КПРС, а нерідко — і від відповідальних функціонерів партії», «зберігався порядок, згідно з яким жодне серйозне призначення не могло бути проведеним без попереднього узгодження з ЦК КПРС», «на нижчестоящих рівнях управління аж до району реальна влада належала першим секретарям відповідних партійних комітетів».

Див.: Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р., № 317-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 26, ст.219; Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности Указов Президента Российской Федерации от 23 августа 1991 г. № 79 «О приостановлении деятельности коммунистической партии РСФСР», от 25 августа 1991 г. № 90 «Об имуществе КПСС и коммунистической партии РСФСР» и от 6 ноября 1991 г. № 169 «О деятельности КПСС и КП РСФСР», а также о проверке конституционности КПСС и КП РСФСР от 30.11.1992 г., № 9-П // Собрание законодательства РФ, 1993, № 11, ст. 400

провідних членів КПРС, право, як і держава, вважалися всього-на-всього «частиною надбудови над економічним базисом класового суспільства»¹⁴⁹. Право розглядалося та досліджувалося виключно крізь призму позитивізму як «система встановлених або санкціонованих державою загально-обов'язкових правил поведінки (норм), що виражають волю пануючого класу або всього народу, чи революційно-демократичних сил суспільства»¹⁵⁰. Як пише О. Лук'янова, «радянській владі позитивний підхід до права був вигідний, і радянські учені, заперечуючи ворожі «буржуазні» дослідження, продовжували вивчати постулати позитивістської теорії права. Як наслідок єдиним науковим змістом права стало вивчення законів, а юриспруденцію замінили легістикою»¹⁵¹. Таким чином, радянська держава, керуючись одним із ключових постулатів філософії марксизму-ленінізму про відмирання держави в ході становлення комуністичного суспільства¹⁵², з одного боку, визнавала лише інструментальну цінність права та не приділяла правовій політиці належної уваги, а з іншого, — постійно ідеалізувала власне «соціалістичне право», протиставляючи його праву «буржуазно-му»¹⁵³. У зв'язку з цим законодавство СРСР (як уособлення «соціалістичного права») було гіпердинамічним, часто неякісним та неефективним через відірваність від соціальних потреб, непередуманим в плані юридичної технології¹⁵⁴, і йому швидше була відведена ідеологічна, ніж регулятивна роль, оскільки КПРС прагнула самостійно врегульовувати найважливіші аспекти державного буття Країни Рад, тримаючи їх поза межами прямого правового регулювання з боку органів державної влади¹⁵⁵.

Відкидаючи традиційну на заході концепцію поділу влади, КПРС визначила Верховну Раду СРСР (до 1936 р. — З'їзд Рад СРСР) формально вищим органом державної влади СРСР, уповноваженим вирішувати питання, віднесені до відання СРСР, який формувався на безальтернативних виборах переважно із числа членів КПРС. Важливою змістовою характеристи-

¹⁴⁹ Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. Т. 1. — М.: Юрид. лит., 1981. — С. 162.

¹⁵⁰ Політичний словник / За ред. В.К. Врублевського та ін. — К., Головна редакція УРЕ, 1976. — С. 421.

¹⁵¹ Лукьянова Е. О праве налево // Новая газета. — 19 марта 2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Y0V0ut>

¹⁵² Див., н-д: Бельых А. К. О диалектике отмирания государства // Советское государство и право. — 1963. — № 1. — С. 13-21

¹⁵³ Алексеев С.С. Ibid. — С. 136-149

¹⁵⁴ Хоча при цьому варто зазначити, що радянського законодавство все ж таки пройшло певну еволюцію від його найбільш примітивних форм (декретне нормотворення під час Громадянської війни та умов воєнного комунізму) до більш логічних та зрілих моделей законотворчості (союзні кодифікації 1960-1970 рр. та конституції «розвинутого соціалізму» 1977-1978 рр.).

¹⁵⁵ Наприклад, Положення про Комітет державної безпеки при Раді міністрів СРСР 1959 р. — союзно-республіканський орган державного управління СРСР, основний завданням якого було забезпечення державної безпеки СРСР шляхом застосування розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових та репресивних методів — було затверджене не Радіою міністрів СРСР чи будь-яким іншим державним органом, а Президією ЦК КПРС. Див. Виписка из протокола № 200 заседания Президиума ЦК КПСС с утверждением проекта Положения Положения «О Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органах на местах» // РГ. АНИ. Ф. 4. Оп. 13. Д. 45. Л. 79-83. Подлинник. На бланке ЦК КПСС

кою діяльності даного органу була його дискретність: він щороку збирався на кілька днів для законотворчої діяльності, а решту часу його функції виконувала Президія, склад якої відповідно до ст. 119 Конституції СРСР 1977 р. формувався самою Верховною Радою СРСР (до 1936 р. — Центральний Виконавчий Комітет СРСР, який обирався 3'їздом Рад СРСР). Президія Верховної Ради СРСР як постійно діючий орган Верховної Ради СРСР, крім здійснення функцій вищого органу державної влади в період між сесіями Верховної Ради СРСР, також займалася виконанням поточної роботи, маючи власні повноваження, реалізація яких не залежала від часу сесій Верховної Ради СРСР¹⁵⁶.

В період між сесіями Верховної Ради СРСР з наступним поданням на її затвердження на черговій сесії Президія Верховної Ради СРСР мала право вносити у разі потреби зміни до чинних законодавчих актів СРСР, затверджувати зміну кордонів між союзними республіками, а також за пропозицією Ради Міністрів СРСР утворювати та ліквідовувати міністерства СРСР і державні комітети СРСР та призначати на посади і звільняти з посад окремих осіб, які входили до складу Ради Міністрів СРСР за поданням Голови Ради Міністрів СРСР (ст. 122 Конституції СРСР 1977 р.). Всі укази та розпорядження Президії Верховної Ради СРСР як вищого органу державної влади СРСР, видані в період між сесіями ВР СРСР, схвалювалися на наступній сесії Верховної Ради СРСР, однак виключно Верховна Рада СРСР приймала Конституцію СРСР та вносила зміни до неї; приймала до складу СРСР нові республіки; затверджувала утворення нових автономних республік і автономних областей; затверджувала державні плани економічного та соціального розвитку СРСР, Державний бюджет СРСР і звіти про їх виконання; створювала підзвітні ВР СРСР органи (ч. 3 ст. 108 Конституції СРСР 1977 р.).

Такий алгоритм діяльності вищого органу державної влади СРСР зберігався протягом всього часу існування СРСР, незалежно від зміни назви і корегування функцій цього органу внаслідок конституційних реформ 1936 і

¹⁵⁶ Президія Верховної Ради СРСР: призначала вибори до ВР СРСР; скликала сесії ВР СРСР; координувала діяльність постійних комісій палат ВР СРСР; здійснювала контроль за додержанням Конституції СРСР і забезпечувала відповідність конституцій і законів союзних республік Конституції і законам СРСР; давала тлумачення законів СРСР; займалася ратифікацією і денонсацією міжнародних договорів СРСР; скасовувала постанови і розпорядження Ради Міністрів СРСР і Рад Міністрів союзних республік у разі невідповідності їх Закону; встановлювала та військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання; надавала вищі військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання; засновувала ордени і медалі СРСР та нагороджувала ними; встановлювала та присвоювала почесні звання СРСР; приймала до громадянства СРСР; вирішувала питання про вихід з громадянства СРСР і позбавлення громадянства СРСР, а також про надання притулку; видавала загальносоюзні акти про амністію і здійснювала помилування; призначала і відкликала дипломатичних представників СРСР в іноземних державах і при міжнародних організаціях; приймала вірчі і відкличні грамоти акредитованих при СРСР дипломатичних представників іноземних держав; утворювала Раду оборони СРСР і затверджувала її склад, призначала і змінювала вище командування Збройних Сил СРСР; оголошувала в інтересах захисту СРСР військовий стан в окремих місцевостях або по всій країні, а також загальну або часткову мобілізацію; у період між сесіями Верховної Ради СРСР оголошувала стан війни в СРСР в разі воєнного нападу на СРСР або в разі необхідності виконання міжнародних договорів зобов'язань щодо взаємної оборони від агресії; здійснювала інші повноваження, визначені Конституцією та законами СРСР (ст. 121 Конституції СРСР 1977 р.).

1988 рр. в СРСР. Однак, на відміну від вищезгаданої Конституції СРСР 1977 р., в Конституції СРСР 1936 р. норма про дублювання функції ВР СРСР в міжсесійний період Президією ВР СРСР чомусь була відсутня (хоча це саме собою розумілося ще починаючи з 1918 р.¹⁵⁷). Це законодавче упущення більшовиків породило безліч спекуляцій щодо повноважень Президії Верховної Ради СРСР у питаннях адміністративно-територіального устрою, зокрема і у випадку з Кримом, оскільки повноваження щодо утворення нових територіальних одиниць у складі союзних республік, а також затвердження змін кордонів між союзними республіками не входило до сфери власної компетенції Президії Верховної Ради СРСР, а належали Верховній Раді СРСР (п. «д», «е» ст. 14, ст.ст. 31, 32).

Але якими б не були конституційні положення щодо Президії Верховної Ради СРСР та самої Верховної Ради СРСР, необхідно наголосити, що фактично функції цього «вищого органу державної влади СРСР» зводилися лише до схвалення попередньо заготовлених КППС проектів законодавчих актів, тому будь-яка законодавча ініціатива, так само як і її результат належали виключно КППС, а не цьому органу. Така ж сама логіка імітації державного управління була на всіх рівнях територіальної організації СРСР¹⁵⁸.

Отже, з'ясувавши правовий стан речей в СРСР, тепер можна безпосередньо перейти до правового статусу Криму як територіальної одиниці

¹⁵⁷ Відповідно до Конституції РСФРР 1918 р. вищою владою РСФРР був Всеросійський З'їзд Рад, який обирав Всеросійський ЦВК. Останній між З'їздами Рад був вищою владою РСФРР (ст.ст. 24, 28, 30). Аналогічне положення містилося в Конституції СРСР 1924 р.: «Верховним органом влади СРСР являється З'їзд Рад, а в період між З'їздами Рад — Центральний Виконавчий Комітет СРСР» (ст. 8).

Ця ж сама логіка діяльності вищого органу державної влади СРСР існувала і між 1936 та 1977 рр., але чому в Конституції СРСР 1936 р. даний припис не отримав належної формалізації — невідомо. Фактично ж практика законотворення в СРСР в 1936—1977 рр., а також інші положення Конституції СРСР 1936 р. (Президія Верховної Ради СРСР в період між сесіями ВР СРСР звільняла з посади і призначала окремих Народних Комісарів СРСР за поданням голови Ради Народних Комісарів СРСР з подальшим внесенням на затвердження ВР СРСР, а також оголошувала стан війни в разі воєнного нападу на СРСР або в разі необхідності виконання міжнародних договірних зобов'язань щодо взаємної оборони від агресії; Рада Народних Комісарів СРСР була відповідальною і підзвітною перед ВР СРСР, а в період між сесіями ВР — перед Президією ВР СРСР — див. п. «е» і «к» ст. 49, ст. 65) все ж такі підтверджувало тезу про виконання Президією ВР СРСР повноважень ВР СРСР в міжсесійний період.

Варто також додати, що в КНР до тепер зберігся цей радянський принцип державного будівництва: вищим органом державної влади в КНР є Всекитайські збори народних представників, які обирають зі свого складу Постійний комітет ВЗНП, який здійснює повноваження ВЗНП між їх сесіями (ст.ст. 57-69 Конституції КНР 1982 р.).

Див.: Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: принята V Всероссийским Съездом Советов 10.07.1918 г. // Собрание узаконений РСФСР, 1918, № 51, ст. 582; Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: принята II Съездом Советов СССР 31.01.1924 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/VMVLWT>; Constitution of the People's Republic of China (1982). <http://goo.gl/4q4mmj>.

¹⁵⁸ Наприклад, вищим органом державної влади союзної республіки була Верховна Рада союзної республіки, а в період між її сесіями — Президія (ст.ст. 137, 138 Конституції СРСР 1977 р.), однак, цілком зрозуміло, що реальну політичну владу в адміністративно-територіальних одиницях будь-якого рівня мали не ради чи президії, а відповідні партійні комітети КППС, а декларований в Конституції СРСР соціалістичний федералізм був фікцією, яка навіть з позицій формальної логіки містила внутрішні суперечності (суверенна союзна держава не може складатися із інших суверенних держав — достатньо порівняти ч. 1 ст. 70, ст. 75 та ст. 76 Конституції СРСР 1977 р.).

СРСР та розглянути з формально-юридичної точки кримський трансфер 1954 р.

На момент створення СРСР 30 грудня 1922 р. Крим уже був «автономною республікою» в складі РСФРР. 18 жовтня 1921 р. Всеросійський центральний виконавчий комітет (вищий орган державної влади РСФРР в період між Всеросійським З'їздом Рад) та Рада народних комісарів РСФРР (де-факто уряд РСФРР) прийняли спільний Декрет «Про Автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку»¹⁵⁹, який об'єднав існуючі 7 округів на півострові (Джанкойський, Євпаторійський, Керченський, Севастопольський, Сімферопольський, Феодосійський та Ялтинський округи) в Автономну Кримську Соціалістичну Радянську Республіку як частину РСФРР. Якщо відповідно ст.ст. 12, 31, 49 Конституції РСФРР 1918 р., чинної на той момент¹⁶⁰, обсяг повноважень Всеросійського ЦВК щодо визначення адміністративного устрою РСФРР в нас не викликає заперечень, то питання автономії в тій Конституції практично не було врегульовано: єдина норма ст. 11 даного документу лише передбачала, що «ради областей, які вирізняються особливим побутом та національним складом, можуть об'єднатися в автономні обласні союзи... Ці автономні обласні союзи входять на основі федерації в РСФРР». Крім того, в даному Декреті навіть не було чітко прописано назву новоствореної територіальної одиниці¹⁶¹. Таким чином, навіть найперший установчий документ про Крим як відокремлену територіальну одиницю РСФРР містив в собі ознаки типового більшовицького правового нігілізму.

За менш як 24-річний період існування кримської автономії було прийнято три Конституції Криму (1921, 1929, 1937 рр.)¹⁶², що в цілому не ви-

¹⁵⁹ Об Автономной Крымской Советской Социалистической Республике: Декрет Всероссийского центрального исполнительного комитета и Совета народных комиссаров от 18.10.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства Крымской Социалистической Советской Республики, 1922, № 1, ст. 556. Т-ж див.: Бикова Т.Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.) — К., 2011. — 247 с.; Крапивенцев М. Ю. История трансформации политико-правового статуса Крыма в 1917-1921 годах: Дисс. ... канд. истор. наук. Спец. 07.00.02 – Отечественная история. — Севастополь, 2014. — 231 с.; Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (І половина ХХ століття) // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР (Київ, 19 лютого 2004 р.) / Відп. ред. Смолій В.А. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 150-169 тощо.

¹⁶⁰ Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: принята V Всероссийским Съездом Советов от 10.07.1918 г. // Собрание узаконений РСФСР, 1918, № 51, ст. 582.

¹⁶¹ В Декреті Крим іменується по-різному: Автономна Кримська Радянська Соціалістична Республіка, Автономна Кримська Соціалістична Радянська Республіка і навіть просто Кримська Соціалістична Радянська Республіка. Однак, зважаючи на подальші тенденції щодо неписаних правил найменування адміністративно-територіальних одиниць в СРСР ми вважаємо, що в даному разі все ж таки малася на увазі «Кримська Автономна Соціалістична Радянська Республіка».

¹⁶² Див.: Конституция Крымской Социалистической Советской Республики от 10.11.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства Крымской Социалистической Советской Республики. — 1922. — №1. — ст. 1; Конституция Крымской Автономной Социалистической Советской Республики от 05.05.1929 г. // Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації : Монографія; Акад. прав. наук України, Ін-т держ. і права НАН України, Ін-т екон. та права "Крок". — К. : Таксон, 2001. — С. 190-215; Конституция Крымской Автономной Советской Социалистической Республики от 05.07.1937 г. // Ibid. — С. 216-234

кликає подиву у зв'язку з загальними мінливими традиціями радянського конституціоналізму (прийняття трьох конституцій Росії в 1918, 1925, 1937 рр. та двох конституцій СРСР в 1924, 1936 рр.)¹⁶³ перших двадцяти років існування більшовицького режиму. Така конституційна динаміка в СРСР лише доводить теоретичність будь-який проявів федералізму в СРСР, які емпірично були немислимі в межах централізованого диктату компартії СРСР.

У 1945 р. відбулася перша зміна правового статусу Криму — позбавлення його автономії, яке юридично було оформлено наступним чином. 30 червня 1945 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про перетворення Кримської АРСР в Кримську область в складі РРФСР», яким затверджувала подання Президії Верховної Ради РРФСР про перетворення Криму з автономної республіки в область¹⁶⁴. Але оскільки в Конституції СРСР та союзних республік містилися переліки територіальних одиниць кожної союзної республіки (зокрема, в ст. 22 Конституції СРСР та ст. 14 Конституції РРФСР), то будь-яке територіальне перетворення вимагало внесення змін як до Конституції СРСР, так і до Конституції відповідної союзної республіки, що могла зробити лише відповідна Верховна Рада. Тоді 25 червня 1946 р. ВР РРФСР прийняла Закон РРФСР «Про ліквідацію Чечено-Інгuşської АРСР та перетворення Кримської АРСР в Кримську область»¹⁶⁵, яким вносила зміни в ст. 14 Конституції РРФСР, а 25 лютого 1947 р. ВР СРСР внесла відповідні зміни в Конституцію СРСР¹⁶⁶. Таким чином, наступні два закони по суті мали легітимізаційний характер: вони затверджували Указ Президії Верховної Ради СРСР, вносячи відповідні зміни в радянське законодавство.

Чи була ліквідація кримської автономії в 1945 р. суттєвою трансформацією фактично правового статусу Криму в СРСР? Звісно, що ні: фактичне становище жителів Криму в рамках тоталітарної держав мало залежало від наявності чи відсутності автономії у Криму, так само як і від перебування Криму в складі РРФСР чи УРСР. Процеси створення та ліквідації будь-яких

¹⁶³ Див.: Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: принята XII Всероссийским Съездом Советов 11.05.1925 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://goo.gl/TT5shK>; Конституция (Основной Закон) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики: принята чрезвычайным XVII Всероссийским Съездом Советов 21.01.1937 г. // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК, № 20, 22.01.1937 г.; Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: принята II Съездом Советов СССР 31.01.1924 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/VMVLWT>; Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: принята VIII (чрезвычайным) Съездом Советов СССР 05.12.1936 г. // Известия ЦИК СССР и ВЦИК, № 283, 06.12.1936 г.

¹⁶⁴ О преобразовании Крымской АССР в Крымскую область в составе РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 30.06.1945 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 г.) — М., 1956. — С. 46

¹⁶⁵ Об упразднении Чечено-Ингушской АССР и о преобразовании Крымской АССР в Крымскую область : Закон РСФСР от 25.06.1946 г. // Заседания Верховного Совета РСФСР, 20–25 июня 1946 г.: Стеногр. отчет, 1946. — С. 361

¹⁶⁶ Об изменении и дополнении текста Конституции (Основного Закона) СССР : Закон СССР от 25.02.1947 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1947, № 8, ст. 111

територіальних одиниць в складі СРСР шляхом об'єднання, роз'єднання, приєднання, виділення, перетворення та перейменування, а також територіальні трансфери в межах СРСР — переділ кордонів між територіальними одиницями першого (союзні республіки), другого (автономні республіки, автономні області, області, краї) та навіть третього рівня (автономні області в складі країв, автономні округи в складі країв чи областей, райони) — були абсолютно буденною справою для радянського державотворення¹⁶⁷. І хоча, відповідні органи державної влади, які здійснювали ці територіальні реформи, обґрунтовували їхню необхідність, як правило, «неодноразовими проханнями» населення або трудящих, однак насправді як від останніх, так і навіть від цих державних органів мало що залежало — без політичної волі КПРС не видавався жоден нормативний акт в СРСР. Референдумів щодо територіальних питань в СРСР ніколи не проводилося¹⁶⁸, але навіть якби вони відбувалися, то, знаючи політичний режим та виборчий процес в СРСР, можна припустити, що такі рішення все одно не відображали б вільного волевиявлення громадян СРСР.

Що ж до міжреспубліканського трансферу Кримської області з формально-юридичної точки зору, то відповідно до Конституції СРСР 1936 р., а також Конституцій РРФСР і УРСР¹⁶⁹ 1937 рр., територія союзних республік не могла бути зміненою без їхньої згоди. Будь-якого спеціального закону СРСР, як і законів союзних республік, які б регулювали питання таких міжреспубліканських територіальних трансферів, в СРСР не було. Тому згода союзних республік, підтверджена самим СРСР, могла виражатися лише у внесенні змін у відповідні положення щодо територіального устрою УРСР і РРФСР до всіх трьох конституцій¹⁷⁰. Отже, поетапно процес передачі Криму від РРФСР до УРСР можна зобразити наступним чином:

- 1) 5 лютого 1954 р. Рада Міністрів РРФСР прийняла Постанову¹⁷¹,

¹⁶⁷ Територіальні зміни в СРСР часто були проявами суб'єктивізму їх творців: вони проводилися з ігноруванням багатьох історичних, національних, культурних, мовних та інших чинників та потреб. Див., н-д: Павлюк А.П. Формування системи адміністративно-територіального устрою України // Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — С. 334-357; Тархов С.А. Историческая эволюция административно-территориального и политического деления России // Регионализация и развитие России: географические процессы и проблемы / Под редакцией А.И. Трейвиша и С.С. Артобалева. — Москва, Эдиториал УРСС, 2001 — С. 191-213.

¹⁶⁸ Правове підґрунтя щодо проведення референдумів у УРСР з'явилося лише в 1990 р. Див.: О всенародном голосовании (референдуме СССР) : Закон СССР от 27.12.1990 г., № 1869-1 // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1991, № 1, ст. 10

¹⁶⁹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: прийнята Надзвичайним XIV Українським З'їздом Рад від 30.01.1937 р. // [Електронний ресурс]: Режим доступу. — <http://goo.gl/HzygvB>; Конституція (Основний Закон) Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки: прийнята Чрезвычайним XVII Всероссийским Съездом Советов 21.01.1937 г. // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК, № 20, 22.01.1937 г.

¹⁷⁰ Див. п. «д» ст. 14, 18, 31 Конституції СРСР 1936 р., ст. 15 Конституції УРСР 1936 р., ст. 16 Конституції РРФСР 1937 р.

¹⁷¹ О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР : Постановление Совета Министров РСФСР от 05.02.1954 г., № 156 // ЦГА РСФСР.Ф259.0п.1.Д.645.Л.159. Подлинник.

якою передбачала «вважати доцільним передати Кримську область зі складу РРФСР в склад УРСР» і «просити Президію Верховної Ради РРФСР розглянути питання про передачу Кримської області в склад УРСР та звернутися з відповідним поданням до Президії Верховної Ради СРСР»;

2) 5 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради РРФСР прийняла Постанову¹⁷², в якій проголосила: «Передати Кримську область зі складу РРФСР в склад Української РСР. Дану постанову внести на затвердження Президії Верховної Ради СРСР»;

3) 13 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Постанову¹⁷³ з наступним формулюванням: «Відповідно до подання Президії Верховної Ради Російської РФСР Президія Верховної Ради Української РСР постановляє: [п]росити Президію Верховної Ради Союзу РСР передати Кримську область зі складу Російської РФСР до складу Української РСР»;

4) 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», в якому прописала:

«Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю і Української РСР, Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки»¹⁷⁴;

5) 26 квітня 1954 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», яким затвердила Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. та внесла відповідні зміни в ст.ст. 22 і 23 Конституції СРСР, якими встановлювалася територіальна організація РРФСР і УРСР¹⁷⁵;

6) 2 червня 1954 р. Верховна Рада РРФСР прийняла Закон РРФСР «Про внесення змін і доповнень в статтю 14 Конституції (Основного Закону) РРФСР»¹⁷⁶, яким відповідна стаття Конституції РРФСР про територіальний

¹⁷² О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР : Постановление Президиума Верховного Совета РСФСР от 05.02.1954 г. // Сборник законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР (1946—1954 гг.) — М., 1956. — С. 105.

¹⁷³ О представлении Президиума Верховного Совета РСФСР по вопросу передачи Крымской области в состав Украинской ССР : Постановление Президиума Верховного Совета УССР от 13.02.1954 г. // ЦГАОР.Ф.7528.0п.85.Д94Л9. Заверенная копия.

¹⁷⁴ О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.02.1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1954, №4, ст. 64

¹⁷⁵ О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР : Закон СССР от 26.04.1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1954, №10, ст. 343

¹⁷⁶ О внесении изменений и дополнений в статью 14 Конституции (Основного Закона) РСФСР : Закон РСФСР от 02.06.1954 г. // Заседания Верховного Совета РСФСР (31 мая — 2 июня 1954 г.) — М., 1954. — С. 220

устрій приводилася у відповідність зі статтею 22 Конституції СРСР;

7) 17 червня 1954 р. Верховною Радою УРСР був прийнятий Закон УРСР «Про внесення змін і доповнень в статтю 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР»¹⁷⁷, яким також була приведена у відповідність зі статтею 23 Конституції СРСР відповідна стаття Конституції УРСР.

Таким чином, юридично увесь процес трансферу Криму був проведений менш ніж за півроку: обидві союзні республіки надали свою згоду на зміну власної території (при чому двічі — до трансферу шляхом Постанов Президій ВР і після трансферу шляхом внесення змін до власних Конституцій), а СРСР цю згоду затвердив.

Натомість російські науковці, починаючи з 1991 р. і до тепер, уперто заперечують формальну зміну правового статусу Криму і Севастополя в 1954 р., стверджуючи, що вона була юридично нікчемною у зв'язку із грубими порушеннями радянського законодавства, оскільки Конституція СРСР не передбачала повноважень Президії Верховної Ради СРСР з розгляду питань про зміну кордонів союзних республік; а Севастополь, крім того, взагалі не був переданий в склад УРСР, оскільки він на той момент уже був містом республіканського значення¹⁷⁸. Такі ж самі висновки звучали і в багатьох офіційних документах російських державних інституцій, зокрема і російського парламенту¹⁷⁹, які не рідко призводили до міжнародних сканда-

¹⁷⁷ Про внесення змін і доповнень в статтю 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 17.06.1954 р. // Засідання Верховного Совета Украинской ССР (16—17 июня 1954 г.) — К., 1954. — С. 137

¹⁷⁸ Див.: Бальтиников В.В. О некоторых аспектах юридической дискуссии, касающейся оценки содержания Договора о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов // Журнал конституционного правосудия. — 2015. — №4. — С. 7-13; Вишняков В.Г. Крым: право и политика: Монография. — М.: Юркмпани, 2011. — С. 29-88; Воробьев А.А. К вопросу о вхождении Крыма в состав России // Научный журнал НИИ истории, экономики и права. — М.: НИИ ИЭП, 2014. — № 3. — С. 82; Делягин М.Г. Крым для России — первый шаг возвращения в Мир // Свободная Мысль. — 2014. — № 2. — С. 97; Дмитриев В.А. Крым. Севастополь. Флот // Пространство и Время. — 2014. — № 2(16). — С. 196; История Крыма / Российское военно-историческое общество — М.: ОЛМА Медиа Групп, 2015. — С. 415; Кабышев В.Т., Заметина Т.В. Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя — восстановление исторической справедливости: конституционно-правовой анализ // Вестник Саратовской государственной юридической академии. — 2014. — № 2 (97). — С. 60; Кремнев П.П. Распад СССР: международно-правовые проблемы: Монография. — М.: Зерцало-М, 2005. — С. 68-69; Кудрявцев Ю.А. Правовые основы изменения территориальной юрисдикции (на примере города-героя Севастополя) // Theory and Practice of the restoration of rights. — 2014. — № 1. — С. 4-5; Малиненко Э.В. Проблемы конституционно-правового развития Республики Крым // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. — 2015. — № 3 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ks9fTn>; Мешков Ю.А. Конституционно-правовой статус Республики Крым: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. — М., 2000. — С. 18-21; Одинокова З.Б. Крым: правовая оценка передачи полуострова // Юридический мир. — 2009. — № 6. — С. 16-20; Протопопов А.С. Исторические параллели // Вестник РУДН. Серия Международные отношения. — 2014. — № 4. — С. 22-23; Смирнов М.А. «Как мешок с картошкой». Кто и как передавал Крымскую область в состав УССР в 1952—1953 годах // Свободная мысль. — 2014. — № 2. — С. 113-122; Спицын Е. Право на Крым: Безальтернативная правда документов / Е. Сп-цын // На контроль, 24.12.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/A2jErH>; Томсинов В.А. «Крымское право» или Юридические основания для воссоединения Крыма с Россией // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». — 2014. — С. 21; Федоров А.В. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — С. 7-11 та ін.

¹⁷⁹ Див.: О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году : Постановление Верховного Совета РФ от 21.05.1992 г., № 2809-1 // Ведомости

Якщо ж досліджувати повноваження Президії Верховної Ради СРСР, то дійсно, в ст. 49 Конституції СРСР 1936 р., яка їх визначає, немає пункту щодо зміни кордонів між союзними республіками. Однак, в цьому переліку визначалися власні повноваження Президії Верховної Ради СРСР, які вона здійснювала незалежно від Верховної Ради СРСР. А як зазначалось вище, навіть не зважаючи на ту неточність, яку допустили більшовики в Конституції 1936 р., в міжсесійний період Президія Верховної Ради СРСР виконувала повноваження самої Верховної Ради СРСР. А питання встановлення кордону між союзними республіками, повторимося, за ст. 14 Конституції СРСР 1936 р. якраз належало до повноважень Верховній Раді СРСР. Та навіть якщо й не визнавати законним Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р., все одно неможливо поставити під сумнів конституційність Закону СРСР від 26 квітня 1954 р., який був прийнятий на сесії Верховною Радою СРСР та затверджував Указ Президії Верховної Ради СРСР. Так само не можна заперечити, що Закон РРФСР від 2 червня 1954 р. і Закон УРСР від 17 червня 1954 р. по суті виражали згоду обох союзних республік на територіальний трансфер. Тому з точки зору соціалістичної законності назвати цю передачу Криму незаконною не можна.

Що ж до міста Севастополя, то в РФ поширена думка, що Севастополь з 1948 р. як місто республіканського значення був окремою адміністративно-територіальною одиницею РРФСР, а отже не входив до складу Кримської області, через що не був переданий УРСР. Справді, у зв'язку зі стратегічним значенням м. Севастополь як головної бази Чорноморського флоту ВМФ СРСР, 25 жовтня 1948 р. Рада міністрів СРСР видала Постанову № 403 «Про

Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации, 1992, N 22, ст. 1178; Заявление Верховного Совета РФ Верховному Совету Украины от 22.05.1992 г., N 2820-I // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации, 1992, N 22, ст. 1183; О статусе города Севастополя : Постановление Верховного Совета РФ от 09.07.1993 г., № 5359-1 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/RE24uY>; О статусе города Севастополя : Заявление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 05.12.1996 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/HSxxPD>; Ответ Генеральной прокуратуры РФ депутату Государственной Думы Федерального Собрания Миронову С.М. от 18.05.2015 г., № Отв-22-4199-15/3411 // Фотокопия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Jwu6BR> та ін.

¹⁸⁰ Див.: Про Постанову Верховної Ради Російської Федерації "Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році" : Постанова Верховної Ради України від 02.06.1992 р., № 2397-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 33, ст. 480; Про Заяву Верховної Ради України стосовно рішень Верховної Ради Росії з питання про Крим : Постанова Верховної Ради України від 03.06.1992 р., № 2399-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 33, ст.481; Про заяву Президії Верховної Ради України про постанову Верховної Ради Російської Федерації від 9 липня 1993 року "Про статус міста Севастополя" : Постанова Президії Верховної Ради України від 10.07.1993 р., № 3375-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 36, ст.376; Про постанову Верховної Ради Російської Федерації "Про статус міста Севастополя" : Постанова Верховної Ради України від 14.07.1993 р., № 3378-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 36, ст.364; Statement by the President of the UN Security Council on the Complaint by Ukraine Regarding the Decree of the Supreme Soviet of the Russian Federation Concerning Sevastopol. (1993). <http://goo.gl/it1XY4>

заходи щодо прискорення відновлення Севастополя»¹⁸¹, п. 57 якої пропонував віднести Севастополь до категорії міст республіканського значення. 29 жовтня 1948 р. Рада Міністрів РРФСР схвалила Постанову «Питання міста Севастополя»¹⁸², а Президія Верховної Ради РРФСР прийняла Указ «Про виділення міста Севастополя в самостійний адміністративно-господарський центр»¹⁸³, яким постановила виділити м. Севастополь у самостійний адміністративно-господарський центр зі своїм бюджетом і віднести його до категорії міст республіканського підпорядкування, а також зобов'язати Держплан РРФСР, Міністерство фінансів РРФСР, міністерства і відомства РРФСР надалі виділяти м. Севастополь у державному плані і бюджеті окремим рядком.

Найцікавішим і найдивнішим є, мабуть, те, що поняття «місто республіканського підпорядкування» не мало будь-якого закріплення в законодавстві СРСР (ще одне юридичне упушення більшовиків). Не існувало жодного союзного чи республіканського закону щодо правового статусу таких міст, так само як ні в ст. 14 Конституції РРФСР 1937 р., ні в у відповідних статтях інших радянських конституцій такі міста в переліку наявних адміністративних одиниць не зазначалися. Не з'явилося м. Севастополь в ст. 14 Конституції РРФСР і після 1948 р. Єдиним поясненням такого стану речей було те, що з точки зору радянської влади Севастополь просто став містом, яке фінансувалося напряму із республіканського бюджету окремим рядком, без зміни його юридичного підпорядкування чи правового статусу. Така точка зору також підкреслюється бюджетним законодавством РРФСР до 1954 р. та УРСР після 1954 р., місцевими актами Кримської області, а також тим, що жителі міста Севастополя після 1948 р. продовжували обирати своїх депутатів в Кримську обласну раду народних депутатів, а всі міські державні структури Севастополя продовжували підпорядковуватися Кримській області¹⁸⁴. Також, у Великій радянській енциклопедії (1955 р.) в статті про Севастополь сказано, що це «місто республіканського підпорядкування Кримської області УРСР»¹⁸⁵.

¹⁸¹ О мероприятиях по ускорению восстановления Севастополя : Постановление Совета Министров СССР от 25.10.1948 г., №403 // Россия, Крым и город русской славы Севастополь: Документы и материалы 1783 – 1996. — Севастополь, 1996. — С. 55-56.

¹⁸² Вопросы города Севастополя : Постановление Совета Министров РСФСР от 29.10.1948 г., № 1082 // А-150. Оп. 1. Д. 225. Л. 253. Цікаво, що дана постанова була скасована 25.04.1968 р. Див. О признании утратившими силу некоторых решений Правительства РСФСР по вопросам государственного планирования : Постановление Совета Министров — Правительства РСФСР от 25.04.1968 г., N 264 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Pd5piz>

¹⁸³ О выделении города Севастополя в самостоятельный административно-хозяйственный центр : Указ Президиума ВС РСФСР от 29.10.1948 г, № 761/2 // Сборник законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР (1946-1954 гг.) — М., 1955. — С. 99

¹⁸⁴ Кремнев П.П. Распад СССР: международно-правовые проблемы: Монография. — М.: Зерцало-М, 2005. — С. 73-76; Лосев И. «Сверхнаглость» сработает? Севастополь: псевдоюридические аргументы Ю.М.Лужкова / И. Лосев // День. — 2008. — № 169 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/WN81Bd>; Сергийчук В. Город республиканского подчинения / В. Сергийчук // Зеркало недели. Украина. — 2008. — №22 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/nmbTN4>; Черкасова Е.Г. Севастополь: еще раз о территориальной проблеме / Е.Г. Черкасова // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 9. — С. 108-114 та ін.

¹⁸⁵ Большая советская энциклопедия: второе издание. — Т. 38 / Гл. ред. Б.А. Введенский — М., 1955. — С.

Щодо самої категорії міст республіканського значення, то вона вперше з'явилася лише в республіканських Конституціях 1978 рр. (в Конституції СРСР 1977 р. були залишені тільки переліки союзних республік, а також автономних республік, областей і округів). Так, в ст. 71 Конституції РРФСР 1978 р. містами республіканського підпорядкування записані міста Москва та Ленінград¹⁸⁶, тоді як в ст. 77 Конституції УРСР 1978 р. — міста Київ та Севастополь¹⁸⁷.

Тому, як і у випадку з передачею Криму, фактичний стан речей в СРСР підтверджував той факт, що насправді Севастополь як місто республіканського підпорядкування після 1948 р. залишався в складі Кримської області, і разом з нею був переданий в склад УРСР.

Варто підмітити ще останню територіальну зміну на Кримському півострові, яка відбувалася в 1955 р.: 3 березня 1955 р. був прийнятий Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про перерахування Стрілковської та Щасливцевської сільських рад Кримської області в склад Херсонської області»¹⁸⁸, яким північні території Арабатської стрілки, які географічно належали Кримському півострову та перебували під юрисдикцією цих двох сільських рад Джанкойського району Кримської області, передавалися до складу Генічеського району Херсонської області. Таким чином, невеликий сектор Криму в ході цього мікротрансферу юрисдикційно перейшов до Херсонській області материкової України, і завдяки цьому в 2014 р. ця частинка півострова не зазнала анексії, а залишиться в складі України.

З огляду на все зазначене вище виникають такі питання до апологетів теорії незаконної передачі Криму УРСР. Чому оспорується саме передача Криму в склад УРСР від РРФСР в 1954 р.? Чому не визнається саме цей Указ Президії Верховної Ради СРСР 1954 р., незважаючи на те, що він є одним із численних документів подібного роду, якими здійснювалися всі територіальні трансфери в межах СРСР¹⁸⁹? Чому російська сторона не ви-

¹⁸⁶ Конституция (Основной Закон) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики : принята на внеочередной VII сессии Верховного Совета РСФСР IX созыва 12.04.1978 г. // Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1978, № 15, ст. 407.

¹⁸⁷ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій VII сесії Верховної Ради УРСР IX скликання 20.04.1978 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1978, № 18, ст. 268

¹⁸⁸ Про перечислення Стрілковської та Щасливцевської сільських рад Кримської області до складу Херсонської області : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 03.03.1955 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/bf7wmK>

¹⁸⁹ Наприклад, Указом від 12.10.1943 р. була ліквідована Карачайська автономна область Ставропольського краю РРФСР, а її Учкуланський та частина Мікоянівського району передавалися в склад Грузинської РСР у вигляді новоствореного Клухорського району; Указом від 23.08.1944 р. створена Псковська область РРФСР, в яку було включено окремі території Естонської РСР і Латвійської РСР; Указом від 13.02.1956 р. зі складу Казахської РСР в склад Узбецької РСР був переданий Бостандикський район і частина земель Голодного степу; Указом від 20.04.1956 р. південна частина Джанибекського району Західно-Казахстанської області Казахської РСР була передана в склад Владіміровського району Астраханської області РРФСР; Указом від 11.01.1957 р. частини Душетського і Казбезького районів Грузинської РСР було передано в склад РРФСР тощо.

знає законною передачу Криму Україні, але одночасно визнає та ніколи не заперечувала юридичну дійсність статусу Севастополя як міста республіканського значення, «мікротрансфер» 1955 р., якщо в усіх цих випадках рішення так само приймалися Указами Президій, а не актами відповідних Верховних Рад?

Таким чином, очевидно, що жодних формальних конституційних порушень в передачі Криму Україні в 1954 р. немає. Додатково хотілося б зазначити, що якби зазначені думки щодо незаконності передачі Криму чи Севастополя від Росії до України відкрито висловлювались безпосередньо за існування самого СРСР, то за це тоді можна було б отримати покарання у вигляді позбавлення волі розміром від 6 місяців до 7 років, оскільки таке діяння, відповідно до кримінального законодавства СРСР, однозначно підпадало під ознаки антирадянської агітації та пропаганди¹⁹⁰.

З іншого боку, знаючи фактичний стан речей в СРСР, можна сміливо стверджувати, що вищезгадані юридичні акти всіх зазначених органів державної влади, які брали участь у кримському процесі 1954 р., явно не виражали своєї власної політичної волі чи необхідності даних територіальних змін, оскільки реальна політична воля в СРСР належала виключно органам КПРС¹⁹¹. І хоча російські науковці ніколи не оспорювали передачу Криму Україні саме з такої підстави, ми вважаємо, що навіть, якби все радянське законодавство було ідеальним з точки зору форми та змісту, а кримський трансфер відбувся зразково з точки зору самого процесу, то вони все одно поставили б під сумнів легальність цієї процедури, але цього разу вже через особливості політичного режиму, який існував в СРСР.

Таким чином, справжньою передумовою анексії Криму стала радянська правова система, дефектність якої виражалася у синтезі правового нігілізму (зневаги і байдужості до права в цілому) з правовим ідеалізмом (романтизації та возвеличення соціалістичного права), юридичним нормативізмом

Див.: О ликвидации Карачаевской автономной области и об административном устройстве ее территории : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 12.10.1943 г. // ГАРФ. Ф. Р-7523. Оп. 4. Д. 198. Л. 79–80. Подлинник (на бланке ПВС СССР); Об образовании Псковской области в составе РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23.08.1944 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 г.) — М., 1956. — С. 45—46; О частичном изменении границы между Казахской ССР и Узбекской ССР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13.02.1956 г. // Ibid. — С. 36—37; О частичном изменении границы между Казахской ССР и РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 20.04.1956 г. // Ibid. — С. 38; О передаче части территории Душкетского и Казбегского районов из Грузинской ССР в состав РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11.01.1957 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/LXeOty>

¹⁹⁰ Згідно з ч. 1 ст. 70 КК РРФСР 1960 р. агітація або пропаганда, яка проводиться в цілях підризу або послаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, розповсюдження в цих же цілях наклепницьких вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний лад, а також поширення або виготовлення чи зберігання в тих же цілях літератури такого ж змісту карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 7 років або засланням на строк від 2 до 5 років. Див.: Уголовный кодекс РСФСР от 27.10.1960 г. // Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1960, № 40, ст. 591

¹⁹¹ Див.: Протокол N 49 заседания Президиума ЦК КПСС о передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР от 25.01.1954 г. // АЛРФ.Ф.3.Оп.10.Д.65.Л1,4-6. Подлинник.

з ігноруванням основних закономірностей юридичної технології, формальним проголошенням демократії з її фактичним запереченням тощо. Саме така непродумана та неправова більшовицька політика по відношенню до територіального устрою СРСР, яка супроводжувалася волонтаризмом при встановленні кордонів між адміністративними одиницями, і дала старт вже під час розпаду СРСР безлічі територіальних спорів, серед яких з'явилося і кримське питання.

2.2. Правовий статус Криму та Севастополя після розпаду СРСР

2.2.1. Еволюція конституційно-правового статусу Криму та Севастополя в незалежній Україні

Проблемам правового статусу Криму та Севастополя після розпаду СРСР в системі адміністративно-територіального устрою незалежної України у вітчизняній літературі приділено досить багато уваги¹⁹², через що, на нашу думку, немає підстав для його повторного та детального аналізу. Однак, в даному дослідженні ми в хотіли звернути увагу, як мінімум, на дві ключові тези:

¹⁹² Див., н-д: Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Г.Г. Абасов; Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 2004. — 21 с.; Адельсейтова А.Б. Організаційно-правові питання діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.Б. Адельсейтова; Київ. нац. ун-т внутр. спр. — К., 2007. — 20 с.; Гарчева Л.П. Особенности правового статуса Республики Крым как территориальной автономии / Л.П. Гарчева, Н.В. Никифорова // Экономика Крыма. — 2012. — № 2 (39). — С. 268-271; Задорожний О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин: монографія / О.В. Задорожний; Укр. асоц. між нар. права; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка — К.: К.І.С., 2015. — С. 50-107; Зубенко Г.В. Конституційно-правовий статус Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Г.В. Зубенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 19 с.; Іщенко О. Правовий статус та адміністративно-територіальний устрій. Автономної Республіки Крим як територіальної автономії у складі України / О. Іщенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки. — 2012. — № 9. — С. 108-112; Кичун В. І. Конституційно-правові основи взаємодій вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. — Х., 2001. — 20 с.; Копиленко О.Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу : Монографія — К.: Таксон, 2002. — 342 с.; Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації : Монографія; Акад. прав. наук України, Ін-т держ. і права НАН України, Ін-т екон. та права "Крок". — Київ : Таксон, 2001. — 362 с.; Корольова-Борсоді Н.В. Правове регулювання виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Н. В. Корольова-Борсоді ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2005. — 19 с.; Любченко П.М. Проблеми регулювання взаємодії органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування // Проблеми законності. — 2012. — № 119. — С. 64-73; Лялюк О.Ю. Проблемні питання системно-структурної організації влади Автономної Республіки Крим // Проблеми законності. — 2013. — № 123. — С. 77-87; Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР (Київ, 19 лютого 2004 р.) / Відп. ред. Смолій В.А. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 335-369; Неделько О.О. Взаємовідносини органів представницької та виконавчої влади в Автономній Республіці Крим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.О. Неделько; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2004. — 21 с.; Проблеми конституційно-правового регулювання організації та функціонування органів влади Автономної республіки Крим : Наук. доп. / І. І. Бодрова [та ін.]; редкол. Ю. П. Битяк [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України, Наук.-дослід. ін-т держ. будівництва та місц. самоврядування. — Х. : Оберіг, 2012. — 148 с.; Швачка Г. О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г. О. Швачка. — Х., 2004. — 20 с. тощо.

по-перше, конституційно-правова природа Криму та Севастополя в незалежній Україні дійсно була далека від досконалості та мала ряд юридичних проблем;

по-друге, які б не були суперечності у правовому статусі Кримського півострова в конституційному законодавстві України, вони в жодному разі не надають права РФ втручатися у внутрішні справи України, і тим більше, провадити політику щодо насильницької зміни цього статусу шляхом агресії.

Незважаючи на те, що, як вже було сказано, згідно зі ст. 72 Конституції СРСР 1977 р. кожна союзна республіка мала право вільного виходу зі складу СРСР, сам розпад СРСР виглядав не стільки найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття, скільки найбільш заплутаним та неоднозначним з юридичної точки зору розвитком подій, оскільки всі політичні, економічні, фінансові, майнові, військові, територіальні та інші аспекти масштабного процесу дезінтеграції СРСР відбулися поза межами будь-якого адекватного системного правового регулювання, а в останні роки радянської держави в СРСР взагалі існувала парадоксальна юридична ситуація — одночасне проголошення державного суверенітету всіма союзними і більшістю автономних республік СРСР з паралельним існуванням ще самого СРСР як суб'єкта міжнародного права та федеральних внутрішньодержавних відносин (так званий «парад суверенітетів»). Ситуація ускладнювалася також тим, що, по-перше, жодна союзна республіка так і не виконала в повній мірі всі вимоги Закону СРСР «Про порядок вирішення питань, пов'язаних із виходом союзної республіки СРСР»¹⁹³, який був прийнятий в 1990 р. (хоча з іншого боку, жодна із союзних республік, проголошуючи незалежність, прямо не ставила перед собою питання виходу зі складу СРСР), а, по-друге, саме функціонування вищих органів державної влади СРСР вже на той момент було вкрай малоефективним, оскільки в 1990—1991 рр. конституційне законодавство СРСР перетерпіло настільки масштабні та хаотичні зміни, що в ньому виникла низка серйозних колізій та суперечностей, які робили його практично непридатним для застосування. Все це врешті решт і стало ключовою причиною колапсу СРСР, та обернулося загостренням багатьох етнополітичних конфліктів у сумі з виникненням численних територіальних спорів між новоутвореними державами.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР на виконання резолюції XXVIII з'їзду КПУ «Про державний суверенітет Української РСР» прийняла Декларацію про державний суверенітет УРСР¹⁹⁴, яка проголосила державний суверенітет УРСР як верховенство, самостійність, повноту і неподільність

¹⁹³ О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР : Закон СССР от 03.04.1990 р., № 1409-1 // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, № 15, ст. 252

¹⁹⁴ Декларація про державний суверенітет України : прийнята Верховною Радою Української РСР 16.07.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429

влади УРСР в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

Кримська обласна рада народних депутатів в свою чергу 12 листопада 1990 р. також прийняла умовну «Декларацію про державний і правовий статус Криму», в якій заявила про право народів Криму на відтворення державності у формі Кримської АРСР як суб'єкта Союзу РСР і учасника Союзного договору¹⁹⁵, що повинно було бути реалізоване виключно на основі волевиявлення народу шляхом референдуму та прийняла рішення щодо проведення на території Кримської області місцевого референдуму 20 січня 1991 р. щодо цього питання¹⁹⁶. Запланованого дня даний референдум успішного відбувся: із 81,37 % (1 441 019 осіб) населення, яке взяло участь у референдумі, за відновлення Кримської АРСР проголосувало 93,26 % (1 343 855 осіб)¹⁹⁷. На основі результатів цього референдуму 12 лютого 1991 р. Верховна Рада УРСР відновила автономію Криму у вигляді Кримської АРСР та надала Кримській обласній раді статусу Верховної Ради Кримської АРСР, як і в інших автономних республіках СРСР¹⁹⁸. Однак в тексті чинної на той момент Конституції УРСР слова «Кримська область» були замінені на «Кримська АРСР» лише 19 червня 1991 р. шляхом доповнення Конституції УРСР Главою 7-1 «Кримська АРСР» з однією статтею¹⁹⁹ та внесення змін у ч. 1 ст. 77, яка перелічувала адміністративні-територіальні одиниці УРСР²⁰⁰.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР проголосила Україну самостійною незалежною та демократичною державою та призначила на 1 грудня 1991 р. республіканський референдум щодо підтвердження акта проголошення незалежності²⁰¹. 4 вересня 1991 р. Верховна Рада Кримської АРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет Криму якою проголосила Крим «республікою у складі України»²⁰², а 10 вересня 1991 р. — Закон

¹⁹⁵ Декларация о государственном и правовом статусе Крыма : принята Крымским областным Советом народных депутатов 12.11.1990 г. // «Крымская правда», 14.11.1990 г.

¹⁹⁶ О проведении референдума : Решение Крымского областного Совета народных депутатов от 13.11.1990 г. // «Крымская правда», 14.11.1990 г.

¹⁹⁷ Обращение пятой сессии Крымского областного Совета народных депутатов к Верховному Совету УССР от 25.01.1991 г. // «Крымская правда», 26.01.1990 г.

¹⁹⁸ Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки : Закон УРСР від 12.02.1991 р., № 712-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 9, ст. 84. Див. т-ж: Про введення в дію Закону Української РСР "Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки" та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР : Постанова Верховної Ради УРСР від 12.02.1991 р., N 713-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 9, ст. 85

¹⁹⁹ «Кримська АРСР є складовою частиною УРСР і самостійно вирішує питання, віднесені до її відання» (ст. 75-1 Конституції України).

²⁰⁰ Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 19.06.1991 р., № 1213а-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 35, ст.467

²⁰¹ Про проголошення незалежності України. Акт проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991 р., № 1427-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст.502

²⁰² Декларация о государственном суверенитете Крыма : Декларация Верховного Совета Крымской АССР от 04.09.1991 г., № 1д/91 // ВВСК, 1991-1992 г., N 2, ст. 80

Кримської АРСР «Про органи державної влади Кримської АРСР»²⁰³, все ще розраховуючи стати учасником Союзного договору, який мав бути підписаний до кінця 1991 р.

12 вересня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правонаступництво України»²⁰⁴, стаття 5 якого втілила в життя існуючий у міжнародному праві принцип *uti possidetis*: державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, а також республіканський кордон між УРСР і БРСР, РРФСР²⁰⁵ та Республікою Молдова станом на 16 липня 1990 р., є державним кордоном України.

1 грудня 1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум щодо проголошення незалежності України, в якому взяли участь 84,18% (31 891 742 особи) населення України, з яких 90,32% (28 804 071 особа) підтримали Акт проголошення незалежності України. У Кримській АРСР з 67,50 % (1 036 190 осіб), які взяли участь у референдумі, підтримали незалежність України 54,19 % (561 498 осіб), а в Севастополі з 63,74 % (195 688 осіб) — 57,07 % (111 671 особа)²⁰⁶. Починаючи з 2 грудня 1991 р. Україну починають визнавати незалежною державою інші держави світу, а СРСР до 26.12.1991 р. де-юре як держава перестає існувати.

26 лютого 1992 р. Верховна Рада Кримської АРСР (багато радянських анахронізмів на той момент ще зберігалися в конституційному законодавстві України) в односторонньому порядку перейменувала Кримську АРСР на Республіку Крим²⁰⁷, висуваючи однозначні претензії на державний суверенітет. Верховна Рада України в цілому погодилася з перейменуванням, але відкинула модель «республіки в республіці», визнавши лише автономію Криму²⁰⁸.

Починаючи з цього моменту в Криму активно розвивалися сепаратистські тенденції: Верховна Рада Республіки Крим протягом 1992—1994 рр., прагнучи без жодного соціально-економічного підґрунтя формалізувати процеси кримського «державотворення», прийняла величезну кількість нормативно-правових актів, які прямо суперечили Конституції України та законам України²⁰⁹.

²⁰³ Об органах государственной власти Крымской Автономной Советской Социалистической Республики : Закон Крымской АССР от 10.09.1991 р., №119-1 // ВВСК, 1991-1992 гг., N 2, ст. 85

²⁰⁴ Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р., № 1543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст. 617

²⁰⁵ Відповідно до Закону РФ «Про Державний кордон РФ» від 01.04.1993 р. державним кордоном РФ є кордон РРФСР, визначений чинними міжнародними договорами та законодавчими актами колишнього СРСР. Див: О Государственной границе Российской Федерации : Закон РФ от 01.04.1993 г., N 4730-І // Ведомости Съезда народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ, 1993, N 17, ст. 594

²⁰⁶ Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України Ф. 1. Оп. 28. Спр. 144. Арк. 6.

²⁰⁷ О Республике Крым как официальном названии демократического государства Крым : Закон Крымской АССР от 26.02.1992 г. // ВВСК, 1991-1992 г., N 5, ст. 194.

²⁰⁸ Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим : Закон України від 29.04.1992 р., № 2299-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 30, ст. 419.

²⁰⁹ Об Акте О провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым : Постановление Верховного Совета Республики Крым от 05.05.1992 г., №72-1 // Ведомости Верховного Совета Крыма 1991-1992, № 6,

Практично всі ці документи були невдовзі скасовані Верховною Радою України як такі, що суперечили Конституції та законам України, а Республіка Крим була офіційно перейменована на Автономну Республіку Крим²¹⁰.

Статус АРК як адміністративно-територіальної автономії у складі України був також підтверджений Конституцією АРК від 1 листопада 1995 р.²¹¹ та ст. 59 Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р.²¹².

28 червня 1996 р. була прийнята перша Конституція незалежної України²¹³, яка врегулювала правовий статус АРК в її однойменному Х розділі та деяких інших статтях наступним чином:

ст. 243; О проведении общекрымского референдума : Постановление Верховного Совета Республики Крым от 05.05.1992 г., № 73-1 // Ведомости Верховного Совета Крыма 1991-1992, № 6, ст. 244; Конституция Республики Крым : принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 06.05.1992 г., № 76/a-1 // ВВСК, 1992 г., N 7, ст. 259; О Государственном флаге Республики Крым : Закон Республики Крым от 24.09.1992 г., № 146-1 // ВВСК, 1993 г., N 1, ст. 1; О Государственном гербе Республики Крым : Закон Республики Крым от 24.09.1992 г., № 148-1 // ВВСК, 1993 г., N 1, ст. 3; О системе центральных органов государственной исполнительной власти Республики Крым : Закон Республики Крым от 09.07.1993 р., № 368-1 // ВВСК, 1993 г., N 4, ст. 195; О выборах Верховного Совета Крыма : Закон Республики Крым от 17.09.1993 р., № 378-1 // ВВСК, 1993 г., N 5, ст. 218; О выборах Президента Республики Крым : Закон Республики Крым от 17.09.1993 р., № 380-1 // ВВСК, 1993 г., N 5, ст. 221; О Президенте Республики Крым : Закон Республики Крым от 14.10.1993 р., № 428-1 // ВВСК, 1993 г., N 5, ст. 223; О восстановлении конституционных основ государственности Республики Крым : Закон Республики Крым от 20.05.1994 р., № 32-1 // ВВСК, 1994 г., N 2, ст. 73; О статусе депутата Верховного Совета Крыма : Закон Республики Крым от 15.06.1994 р., № 67-1 // ВВСК, 1994 г., N 2, ст. 100; О Конституционном Суде Республики Крым : Закон Республики Крым от 08.09.1994 р., № 161-1 // ВВСК, 1994 г., N 3, ст. 171; О Совете министров Автономной Республики Крым : Закон Республики Крым от 29.09.1994 р., № 195-1 // ВВСК, 1994 г., N 4, ст. 222; О выборах депутатов и председателей сельских, поселковых, районных, городских, районных в городах Советов : Закон Республики Крым от 18.01.1995 р., № 311-1 // СЗРК, 1995 г., N 1, ст. 1 тощо.

²¹⁰ Про політичну ситуацію, яка склалася у зв'язку з рішеннями, прийнятими Верховною Радою Республіки Крим 5 травня 1992 року : Постанова Верховної Ради України від 13.05.1992 р., № 2333-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 31, ст.445; Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України : Постанова Верховної Ради України від 24.02.1994 р., № 4006-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 22, ст.148; Про зупинення дії Закону Республіки Крим "Про відновлення конституційних основ державності Республіки Крим" : Постанова Верховної Ради України від 20.05.1994 р., № 15/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 20, ст.128; Про виконання Постанови Верховної Ради України від 24 лютого 1994 року "Про статус автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України" та Постанови Верховної Ради України від 20 травня 1994 року "Про зупинення дії Закону Республіки Крим "Про відновлення конституційних основ державності Республіки Крим" : Постанова Верховної Ради України від 02.06.1994 р., № 29/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 23, ст.176; Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим : Постанова Верховної Ради України від 22.09.1994 р., № 180/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 40, ст.372; Про виконання Постанови Верховної Ради України "Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим" : Постанова Верховної Ради України від 17.11.1994 р., № 250/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 47, ст.425; Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим : Закон України від 17.03.1995 р., № 92/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 11, ст.67; Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17.03.1995 р., № 95/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 11, ст. 69

²¹¹ Про Конституцію Автономної Республіки Крим : Закон України від 04.04.1996 р., № 117/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 24, ст. 90

²¹² Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р., № 1к/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 18, ст. 133

²¹³ Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Див. т-ж: Про прийняття Конституції України і введення її в дію : Закон України від 28.06.1996 р., № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 142

1. АРК є окремою одиницею адміністративно-територіального устрою України вищого рівня, поряд з областями та містами Києвом і Севастополем (ст. 133).

2. АРК є невід'ємною складовою частиною України, яка в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання (ст. 134).

3. АРК має Конституцію, яку приймає Верховна Рада АРК та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною (225 і більше голосів)²¹⁴ від конституційного складу Верховної Ради України. Верховна Рада України також затверджує зміни до неї (п. 37 ч. 1 ст. 85, ч. 1 ст. 135).

4. До відання АРК належить:

- а) призначення виборів депутатів Верховної Ради АРК;
- б) затвердження складу виборчої комісії АРК;
- в) організація та проведення місцевих референдумів;
- г) управління майном, що належить АРК;
- г) розроблення, затвердження та виконання бюджету АРК на основі єдиної податкової і бюджетної політики України;
- д) розроблення, затвердження та реалізація програм АРК з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля — відповідно до загальнодержавних програм;
- е) визнання статусу місцевостей як курортів;
- є) встановлення зон санітарної охорони курортів;
- ж) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;
- з) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в АРК;
- и) охорона і використання пам'яток історії;
- і) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;
- ї) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в АРК або в окремих її місцевостях;
- й) інші повноваження, делеговані законами України (ст. 138).

5. АРК здійснює нормативне регулювання з питань:

- а) сільського господарства і лісів;
- б) меліорації і кар'єрів;
- в) громадських робіт, ремесел та промислів, благодійництва;
- г) містобудування і житлового господарства;
- г) туризму, готельної справи, ярмарків;
- д) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури;
- е) історико-культурних заповідників;

²¹⁴ Даний конституційний парадокс так і залишається невиправленим аж до сьогодні.

- є) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;
- ж) мисливства, рибальства;
- з) санітарної і лікарняної служб (ч. 1 ст. 137).

6. Представницьким органом АРК є Верховна Рада АРК, яка у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в АРК.

Депутати Верховної Ради АРК обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування на чотири (починаючи з 2010 р. — п'ять) років. Вибори відбуваються в останню неділю березня четвертого року повноважень Верховної Ради АРК (починаючи з 2010 р. — в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради АРК), обрані на чергових виборах²¹⁵. Позачергові вибори до Верховної Ради АРК призначаються постановою Верховної Ради України (п. 28 ч. 1 ст. 85, ч. 1, 2 ст. 136).

7. Урядом АРК є Рада міністрів АРК, Голова якої призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою АРК за погодженням із Президентом України (ч. 4 ст. 136). Президент України має право скасовувати акти Ради міністрів АРК (п. 16 ч. 1 ст. 106).

8. Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради АРК і Ради міністрів АРК визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції (ч. 5 ст. 136).

9. Нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та рішення Ради міністрів АРК не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання (ч. 2 ст. 135).

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради АРК Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради АРК з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (ч. 2 ст. 137, п.п. 4 п. 1 ч. 1 ст. 150). За наявності висновку Конституційного Суду України про порушення Верховною Радою АРК Конституції України або законів України, Верховна Рада України достроково припиняє повноваження Верховної Ради АРК (п. 28 ч. 1 ст. 85). Припинення повноважень Верховної Ради АРК має наслідком припинення повноважень її депутатів (ч. 3 ст. 136).

10. В АРК діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України (ст. 139).

²¹⁵ Див. т-ж: Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 01.02.2011 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 10, ст.68

11. Правосуддя в АРК здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України (ч. 6 ст. 136).

21 жовтня 1998 р. Верховна Рада АРК прийняла нову і останню Конституцію АРК²¹⁶, яка була затверджена Верховною Радою України 23 грудня 1998 р.²¹⁷. Даний документ повторював конституційне формулювання про те, що АРК є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання (ч. 1 ст. 1), а також уточнив, що в разі протиріччя положень нормативно-правових актів Верховної Ради АРК та актів Ради міністрів АРК Конституції України чи законам України діють положення Конституції України та законів України (ч. 2 ст. 2). Протягом 1998—2011 рр. Верховна Рада України прийняла ще ряд законів, які юридично деталізували автономію в Криму²¹⁸.

Характеризуючи конституційно-правовий статус Криму в складі України, необхідно зазначити, що незважаючи на, здавалося б, його детальне та скрупульозне регламентування після 1996 р., юридичне становище Криму в складі України з точки зору конституційного права України залишалося (в порівнянні, наприклад, з областями) двозначним, оскільки воно навіть на буденному рівні правосвідомості викликало ілюзію «незалежності» або «державності» Криму, і не лише в кримчан.

Розглянемо деякі правові передумови для зародження сепаратизму в Криму, які містилися в законодавстві України:

1. Нетиповість національно-територіальної автономії з точки зору Конституції України²¹⁹, поєднана з ігноруванням будь-яких інших тенденцій до автономізації чи реформування територіального устрою України²²⁰.

2. «Гра слів», рецепійована з радянської моделі квазіфедералізму (концепція «держава в державі»):

²¹⁶ Конституція Автономной Республики Крым : принята на второй сессии Верховной Рады Автономной Республики Крым 21.10.1998 г., № 239к-2/98 // Сборник нормативно-правовых актов Автономной Республики Крым, 1998, № 12, ст. 1008

²¹⁷ Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 р., № 350-ХІV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 5-6, ст.43

²¹⁸ Див.: Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим : Закон України від 10.02.1998 р., № 90/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 29, ст.191; Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 12.02.1998 р., № 118/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 6-7, ст.24 (скасований на даний момент та замінений загальним законом про місцеві вибори); Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим : Закон України від 02.03.2000 р., № 1524-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 21, ст.158; Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 22.12.2006 р., № 533-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 14, ст.168; Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 р., № 3530-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 2-3, ст.3

²¹⁹ Зокрема, В. Шаповал зазначає, що утворення АРК замість звичайної адміністративно-територіальної одиниці (області) є нетиповим для практики постсоціалістичних країн. Див.: Шаповал В.М. Територіальні автономії в постсоціалістичних країнах / В. М. Шаповал // Місцеве самоврядування. – 1998. – № 1–2. – С. 99.

²²⁰ Наприклад, 01.12.1991 р. у Закарпатській області був проведений місцевий референдум, на якому більшість громадян, як і на референдумі у Криму 20.01.1991 р. висловилися за автономізацію регіону. Однак, у цьому випадку українська влада проігнорувала результати цього референдуму.

- «Автономна Республіка Крим» замість, наприклад, «Кримської автономної області» чи просто автономної «Кримської області»²²¹ (незважаючи на те, що правовий статус АРК був дійсно близьким до «автономної області»), а також часте вживання в законодавстві України термінів на кшталт «республіканський» для атрибутивної характеристики відносин, пов'язаних із АРК;

- наявність власної Конституції АРК, яка фактично сама по собі не була ні конституцією, ні навіть законом в юридичному сенсі цих слів, оскільки вона не могла діяти без наступного затвердження Верховною Радою України (крім того, всі зміни до Конституції АРК також затверджувалися Верховною Радою України)²²²;

- найменування представницького органу АРК *Верховною Радою*, яке є алюзією на парламент України, та виконавчого органу Криму *Радою міністрів*, яка складається з *міністрів* АРК — алюзія на уряд України, Сімферополя як *столиці* АРК, а також вживання в законодавстві України терміна «органи влади АРК» поряд з «органи державної влади» та «органи місцевого самоврядування», що призвело до частого використання в юридичній доктрині України поняття «законодавство АРК» для позначення правових актів, які цими органами видаються.

3. Відсутність чіткої та вичерпної законодавчої регламентації питання адміністративно-територіального устрою України²²³, незважаючи на те, що Конституція України передбачає прийняття такого закону (п. 13 ч. 1 ст. 92). У свою чергу, питання правового регулювання статусу АРК, крім Конституції України, присвячено, як мінімум, 6 спеціалізованих законів України (включно з Конституцією АРК, адже вона затверджена законом)²²⁴.

²²¹ В. Чушенко та І. Заяць з цього приводу висловлювалися наступним чином: «у статусі Криму порівняно з областями є суттєві відмінності. Зокрема у назві (не Кримська область, а АР Крим); назва «республіка» зазвичай, надається державним утворенням». Див.: Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України: Підруч. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — С. 288.

²²² Конституційний Суд України зазначав, що Конституція АРК органічно пов'язана із Законом України "Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим", оскільки вони одночасно набирають чинності. Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України "Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим" (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим) від 16.01.2003 р., N 1-рп/2003 // Офіційний вісник України, 2003, № 5, ст. 192.

²²³ Єдиним чинним актом з цього питання залишається лише наступний документ часів СРСР: Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 р., № 1654-X // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/JKE0LQ>

²²⁴ Назвемо їх всі ще раз:

1) Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17.03.1995 р., № 95/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 11, ст. 69;

2) Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 р., № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 5-6, ст.43;

3) Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим : Закон України від 10.02.1998 р., № 90/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 29, ст.191;

4) Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим : Закон України від 02.03.2000 р., № 1524-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 21, ст.158;

Щодо правового статусу міста Севастополь, яке з 1978 р., згідно з Конституцією УРСР, було містом республіканського значення, то він після розпаду СРСР взагалі залишався незрозумілим²²⁵. Конституція України 1996 р. визначила місто Севастополь як окрему адміністративно-територіальну одиницю України вищого рівня, поряд з АРК, 24 областями та містом Києвом, визначивши при цьому Севастополь та Київ «містами зі спеціальним статусом», який повинен визначатися окремими законами України (п. 16 ч. 1 ст. 92, ч. 2 і 3 ст. 133). Якщо спеціальний закон про статус міста Києва як столиці України все-таки існує, то в чому полягає особливий статус міста Севастополя так і залишалося невизначеним до 2014 р.: жоден законопроект так і не був успішно прийнятий²²⁶. Державне управління та місцеве самоврядування в м. Севастополі здійснювалося відповідно до загального правового регулювання цього питання²²⁷. У зв'язку з відсутністю спеціального закону, жителі міста Севастополя також були позбавлені можливості обирати голову міської ради шляхом прямого голосування на виборах, що підкреслив в своєму рішенні Конституційний Суд України²²⁸.

Таким чином, з точки зору конституційного права статус як АРК, так і міста Севастополя мав специфічні юридичні проблеми та неточності в межах територіального устрою України, однак вони є несуттєвими для міжнародного права та не можуть стати підставами для територіальних претензій. Важливо, що правовий статус Криму та Севастополя був також врегульований на міжнародному рівні дипломатичним шляхом — і саме на цьому необхідно наголосити.

5) Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 22.12.2006 р., № 533-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 14, ст.168;

6) Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 р., № 3530-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 2-3, ст.3.

²²⁵ Це сприяло також зародженню антиукраїнських тенденцій в місті, які однак не можна назвати навіть сепаратизмом, через те, що Севастополь прагнув лише змінити свою територіальну юрисдикцію на користь РФ, а не здобути незалежність. Див.: О статусе города Севастополя : Решение Севастопольского городского Совета народных депутатов от 23.08.1994 г., № 41 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DJaJK4>; Про рішення Севастопольської міської Ради народних депутатів "Про статус міста Севастополя" : Постанова Верховної Ради України від 15.09.1994 р., N 162/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 39, ст.358

²²⁶ Див.: Про столицю України — місто-герой Київ : Закон України від 15.01.1999 р., № 401-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 11, ст. 79.

²²⁷ Див.: Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170; Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р., № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190; Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р., № 2493-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 33, ст. 175; Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р., № 93-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 40, ст. 290.

²²⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про Закон України "Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві" (справа про вибори у містах Києві та Севастополі) від 27.03.1998 р., N 5-рп/98 // Офіційний вісник України, 1998, № 23, ст. 853.

2.2.2. Вирішення кримського питання Україною та Російською Федерацією на міжнародному рівні (1990—2003 рр.)

На нашу думку, кримське питання після розпаду СРСР в юридичній площині не повинно було виникнути взагалі, оскільки ще починаючи з 1990 р. між Україною та Росією було укладено велику кількість як дво- так і багатосторонніх міжнародних договорів, які стосувалися територіальної цілісності цих держав та непорушності державного кордону між ними, який виник після розпаду СРСР, та знімали можливість існування будь-яких територіальних претензій між ними. Внаслідок цього питання законності чи незаконності передачі Криму Україні в 1954 р. також автоматично зникало. Розглянемо детальніше ці міжнародно-правові документи.

19 листопада 1990 р. між УРСР та РРФСР був укладений договір²²⁹, відповідно до якого УРСР і РРФСР, виходячи з Декларації про державний суверенітет РРФСР²³⁰ від 12 червня 1990 р. та Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., маючи намір розвивати свої міждержавні відносини на основі принципів суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, відмови від застосування сили або економічних методів тиску, врегулювання спірних проблем погоджувальними засобами, а також інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, керуючись прагненням розвивати співдружність суверенних держав, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту ООН, Гельсінського Заключного акта й інших документів НБСЄ, зобов'язуючись дотримувати загальновизнаних міжнародних норм про права людини і народів:

1) визнали одна одну суверенними державами і зобов'язалися утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету одна одній (ст. 1);

2) визнали та зобов'язалися поважати територіальну цілісність УРСР та РРФСР в існуючих у межах СРСР кордонів (ст. 6);

3) залишили за собою право укладати додаткові договори або угоди про співробітництво в усіх інших сферах міждержавних відносин (ст. 13).

Даний договір був укладений строком на 10 років з можливістю автоматичного продовження строку його дії на наступний десятирічний термін, якщо жодна зі Сторін не заявить про своє бажання денонсувати його шляхом письмового повідомлення не пізніше як за шість місяців до закінчення строку дії Договору (ст. 20). Він набув чинності 14 червня 1991 р. після його ратифікації обома сторонами²³¹ та обміну ратифікаційними гра-

²²⁹ Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1990, № 49, ст. 637.

²³⁰ Декларация о государственном суверенитете РСФСР : принята Первым Съездом народных депутатов РСФСР 12.06.1990 г. // Ведомости СНД и ВС РСФСР, 1990, № 2, ст. 22.

²³¹ Див. Про ратифікацію Договору між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою : Постанова Верховної Ради УРСР від 22.11.1990 р., №

мотами в м. Москві і діяв до укладення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ 1997 р. Таким чином, ще у 1990 р. Росія, будучи в складі СРСР, визнала територіальну цілісність України (з Кримом) в існуючих на той час кордонах.

8 грудня 1991 р. між Україною, Білоруссю та Росією в Біловезькій пуші (Білорусь) була підписана Угода про створення Співдружності Незалежних Держав²³², відповідно до якої ці три держави як республіки-засновниці СРСР, які підписали Договір про створення СРСР 1922 р., констатували, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування і замість нього утворюється Співдружність Незалежних Держав, а діяльність органів колишнього СРСР на територіях держав-членів СНД припиняється (ст.ст. 1, 14). Також в цій угоді зазначалося, що Україна, Білорусь, РФ визнають і поважають територіальну цілісність одна одної і недоторканність існуючих кордонів у рамках СНД, а також зобов'язуються співпрацювати у забезпеченні міжнародного миру і безпеки (ст.ст. 5 і 6). Зазначена Угода була ратифікована²³³ всіма трьома сторонами і є чинною до нині.

21 грудня 1991 р. до СНД приєдналися ще 8 держав (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан), які підписали в Алма-Аті (Казахстан) Протокол до Угоди про створення СНД²³⁴ з трьома державами-співзасновницями СНД та прийняли Алма-Атинську декларацію²³⁵, в якій 11 колишніх республік СРСР, визнаючи і шануючи територіальну цілісність одна одної і непорушність існуючих кордонів повторно констатували, що з утворенням СНД Союз РСР припинив своє існування.

14 лютого 1992 р. в м. Москві між 11 державами-учасницями СНД була підписана Декларація про дотримання принципів співробітництва в рамках СНД²³⁶, в якій кожна з них урочисто зобов'язалася забезпечувати:

1) суворе виконання взятих на себе в рамках СНД міжнародних зобов'язань;

495-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 49, ст. 636; О ратификации Договора между Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой и Украинской Советской Социалистической Республикой : Постановление Верховного Совета РСФСР от 23.11.1990 г., N 373-1 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Er29G0>

²³² Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1990, № 1, стор. 290

²³³ Див.: Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав : Постанова Верховної Ради України від 10.12.1991 р., № 1958-XII // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/ikMalB>; О ратификации Соглашения о создании Содружества Независимых Государств : Постановление Верховного Совета РФ от 12.12.1991 г., N 1014-1 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/5yRmkZ>

²³⁴ Протокол до Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав, підписаної 8 грудня 1991 року в м. Мінськ Республікою Білорусь, Російською Федерацією (РРФСР), Україною від 21.12.1991 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/E84t7o>

²³⁵ Алма-Атинська декларація від 21.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1990, № 1, стор. 312

²³⁶ Декларація про дотримання принципів співробітництва в рамках Співдружності Незалежних Держав від 14.02.1992 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/EjuBDe>

2) невтручання у внутрішні справи одна одної;
3) повагу до територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів;

4) беззастережне дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини і основних свобод, включаючи права національних меншин;

5) об'єктивне і зважене висвітлення у ЗМІ суспільно-політичного життя в державах СНД, а також недопущення відомостей, які можуть призвести до міжнаціональної ворожнечі;

6) припинення діяльності політичних партій і груп, які проповідують ідеї фашизму, расизму, нетерпимості та ворожнечі у міжнаціональних відносинах;

7) відпрацювання механізмів відповідальності за порушення зазначених принципів, сприяння через відповідні державні структури виконанню положень Декларації, а також відпрацювання питань, пов'язаних зі статусом першої програми телебачення.

23 червня 1992 р. в м. Дагомисі (РФ) була укладена Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин²³⁷, в якій обидві сторони погодилися:

- будувати свої відносини як дружні держави на основі загальновизнаних норм міжнародного права;

- співпрацювати у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їхній безпеці або іншим чином суттєво торкатимуться їх інтересів;

- невідкладно взятися за розробку нового повномасштабного політичного договору, який відбивав би нову якість відносин між ними, до укладення якого вони неухильно будуть дотримуватися положень попереднього Договору між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р. та інших досягнутих українсько-російських домовленостей.

22 січня 1993 р. на засіданні Ради глав держав, які входять в СНД, був прийнятий Статут СНД²³⁸. Хоча Україна так і не ратифікувала Статут СНД, залишаючись відповідно до ст. 7 даного документу державою-засновницею СНД, однак РФ, яка його ратифікувала, як держава-член СНД визнавала непорушність існуючих державних кордонів (в першу чергу власного ж кордону), територіальну цілісність держав, відмовлялася від протиправних територіальних надбань, а також від будь-яких дій, спрямованих на розчленування чужої території (ст. 3).

15 квітня 1994 р. в м. Москві 12 держав-учасниць СНД²³⁹ підписали

²³⁷ Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.1992 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/W111Lc>

²³⁸ Устав Содружества Независимых Государств от 22.01.1993 г. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/ciidhb>

²³⁹ Грузія приєдналася до СНД в 1993 р.

Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД²⁴⁰, в якій вони заявили, що:

1) забезпечуватимуть виконання у своїх взаємовідносинах принципів суверенітету, територіальної цілісності і непорушності державних кордонів;

2) підтверджують, що, будуючи свої відносини як дружні, держави будуть утримуватися від воєнної, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, а також від підтримки і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності та політичної незалежності будь-якої з держав-учасниць СНД;

3) стверджують, що захоплення території із застосуванням сили не може бути визнаним, а окупація території держав не може використовуватися для міжнародного визнання чи нав'язування зміни її правового статусу;

4) висловлюють впевненість, що дотримання принципу невтручання у внутрішні справи одна одної є важливою умовою зміцнення дружніх і партнерських відносин між державами-учасницями СНД;

5) будуть припиняти відповідно до свого національного законодавства створення і діяльність на своїх територіях організацій і груп, а також дії окремих осіб, спрямовані проти незалежності, територіальної цілісності держав-учасниць СНД, чи на загострення міжнаціональних відносин;

6) підтверджують свою готовність сприяти врегулюванню спорів і конфліктів шляхом використання узгоджених в кожному конкретному випадку механізмів, що передбачаються для цих цілей відповідними документами, прийнятими в рамках СНД, ООН та НБСЄ.

У зв'язку із офіційною відмовою України від ядерного статусу 5 грудня 1994 р. між Україною, РФ, Великою Британією та США в м. Будапешт було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. (Будапештський меморандум)²⁴¹, який набрав чинності з моменту підписання. Відповідно до цього документу Велика Британія, РФ та США як держави-гаранти безпеки України:

1) підтверджують щодо України свої зобов'язання:

- згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України;

- утримуватися від погрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і ніколи не використовувати жодну зброю проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН;

²⁴⁰ Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15.04.1994 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/zf4nx6>

²⁴¹ Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons 1968 (1994). <http://goo.gl/MDSMUu>

- згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги;

- домагатися негайних дій з боку РБ ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;

- не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю;

2) будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

31 травня 1997 р. між Україною і РФ було укладено Договір про дружбу, співробітництво і партнерство²⁴², з набранням чинності якого припинив свою дію Договір між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р. Даний договір набув чинності 1 квітня 1999 р. в день обміну ратифікаційними грамотами²⁴³ і був укладений терміном на десять років з автоматичним продовженням на наступні десятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не заявить іншій про своє бажання припинити його дію шляхом письмового повідомлення не менше ніж за шість місяців до закінчення чергового десятирічного періоду. Згідно з ним Україна і РФ:

- відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту НБСЄ považають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів (ст. 2);

- будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизначених норм міжнародного права (ст. 3);

- докладають зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем

²⁴² Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України, 1999, № 20, ст. 931

²⁴³ Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України від 14.01.1998 р., N 13/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 20, ст.103; О ратификации Договора о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной : Федеральный закон от 02.03.1999 г., N 42-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, №10, ст.1159

здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацюють у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси (ст. 4);

- утримуються від участі або підтримання будь-яких дій, спрямованих проти іншої Сторони, а також не допускають, щоб їхня територія була використана на шкоду безпеці іншої Сторони (ст. 6);

- в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї зі Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, ця Сторона може звернутися до іншої Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації, а також обмінятися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації (ст. 7).

28 січня 2003 р. між Україною і РФ був укладений Договір про українсько-російський державний кордон²⁴⁴, який набув чинності 23 квітня 2004 р. у день обміну ратифікаційними грамотами²⁴⁵. З техніко-юридичної сторони даний документ складався з власне Договору, а також Опису проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією (Додатку 1) та Карти державного кордону між Україною та Російською Федерацією (Додатку 2), які становлять невід'ємну частину даного договору. Таким чином було проведено делімітацію державного кордону, відповідно до якого Кримський півострів однозначно залишався українською територією по інший бік державного кордону РФ. Президент РФ В. Путін охарактеризував даний процес наступними словами: «...Розуміючи всі складнощі цього процесу, тим не менше я відразу дав вказівку російським відомствам активізувати ... роботу з оформлення кордону, щоб було зрозуміло всім: погоджуючись на делімітацію, ми фактично і юридично визнавали Крим українською територією, тим самим остаточно закривали це питання...»²⁴⁶.

Між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ також було укладено величезну кількість угод щодо російсько-українського державного кордону, а також пропуску через нього населення прикордонних територій, відповідно до яких АРК обома сторонами вважалася українською територією, зокрема:

1) Угода про пункти пропуску через державний кордон між Україною і РФ²⁴⁷ від 8 лютого 1995 р., відповідно до якої для перетинання кордону між

²⁴⁴ Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 22, ст. 1537.

²⁴⁵ Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон : Закон України від 20.04.2004 р., N 1681-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 32, ст.386.

²⁴⁶ Обращение Президента Российской Федерации // Президент России. События, 18.03.2014 г. [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/0L99LX>

²⁴⁷ Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про пункти пропуску через державний кордон між Україною і Російською Федерацією від 08.02.1995 р. // Офіційний вісник України, 2005, № 5, ст. 334. Див. т-ж: Протокол між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про внесення змін і доповнень до Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про пункти пропуску через державний кордон між Україною і Російською Федерацією від 8 лютого 1995 року від 22.12.2006 р. // [Електронний ресурс]. — Режим

Україною і РФ особами, транспортними засобами, а також переміщення товарів та вантажів будь-якої державної належності встановлювався паромний пункт пропуску між Україною і РФ під назвою «Крим-Кубань»;

2) Угода про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та РФ від 18 жовтня 2011 р.²⁴⁸, відповідно до якої АРК кваліфікована як прикордонна територія України.

Таким чином, не виникає жодного сумніву, що станом на 2014 р. будь-якого «кримського питання» навіть теоретично не могло бути, адже Росія остаточно визнала державний кордон між Україною і РФ, відповідно до якого Кримський півострів є складовою частиною України, не залишаючи для себе жодних юридичних підстав для територіальних претензій.

2.3. Спірні та перехідні питання щодо Кримського півострова до 2014 року

Якщо питання правового статусу Криму як невід'ємної території України починаючи з 2000-х рр. вже ні в кого не викликало сумніву, то залишалося, як мінімум, ще два проблеми, які ні на той момент, ні впродовж всього часу аж до анексії Криму, так і не були вирішені остаточно:

1) проблема знаходження Чорноморського флоту РФ на території півострова;

2) проблема встановлення морського кордону між Україною та РФ і розмежування континентального шельфу.

Розглянемо кожне з них по-порядку. У зв'язку з розпадом СРСР перед Україною та Росією також з'явилася проблема приналежності Чорноморського флоту ВМС СРСР, основні місця базування якого знаходилися на території Кримського півострова. Оскільки питання поділу єдиних союзних Збройних сил не було вирішено при розпаді СРСР, то в перші роки існування двох незалежних держав, кожна з них робила всі можливі спроби юридичного підпорядкування всіх Збройних сил СРСР, які знаходилися на їхній території (що їм зрештою і вдалося), за винятком Чорноморського флоту, який базувався в м. Севастополь. І Україна, і РФ претендували на увесь флот, який знаходився на території Кримського півострова: РФ — тому що вона оголосила себе універсальним правонаступником СРСР, Україна — тому що флот знаходився на її території. Очевидно, що проблема була не в самому флоті, оскільки він не мав

доступу: <http://goo.gl/IvBJ4R>

²⁴⁸ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України, 2012, № 37, ст. 1416. Див. т-ж: Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації : Закон від 22.02.2012 р., № 4423-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 42, ст.524.

стратегічного значення, а в праві власності на увесь Кримський півострів, або хоча б м. Севастополь, що навіть не приховувалося російською стороною²⁴⁹. Крім того, більшість офіцерів Чорноморського флоту зберігало проросійську позицію та вороже ставилися до України.

Пізніше Україна і РФ врешті решт погодилися на поділ Чорноморського флоту СРСР між ними та його роздільного базування²⁵⁰. Однак, якщо російське командування визнало неможливим для російського Балтійського флоту залишатися в іноземних портах Латвії та Естонії, то в даному випадку воно наполегливо вимагало, щоб навіть після розподілу флоту Севастополь залишався базою не лише для українських, а й для російських кораблів²⁵¹. Підтекст такого бажання є очевидним. Т. Кузьо ще у 1994 р. писав, що для України «було б краще зажадати від Росії перевести увесь флот до її бази у Новоросійську, а частину кораблів передати Тихоокеанському та Північному флотам, звільнивши таким чином цілком і назавжди Севастополь і Крим від своєї присутності. Це, беззаперечно, примусить Росію визначитися, чи вона зацікавлена у флоті, чи у придбанні територій, чи у першому і другому разом. Забрати з території України ті кораблі, команди яких підтримують Росію, фізично неможливо, до того ж це може спровокувати поглиблення конфлікту. Найкращий шлях до розв'язання цієї проблеми — це продати увесь флот Росії за умови, що вона переведе його із Криму до своїх портів чи портів інших країн СНД»²⁵². Однак Україна погодилася на оренду Чорноморським флотом РФ території Кримського півострова відповідно до наступних договорів, укладених 29 травня 1997 р.:

- 1) Угода про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;
- 2) Угода про параметри поділу Чорноморського флоту;
- 3) Угода про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України²⁵³.

²⁴⁹ Левик Б. Чорноморський флот Російської Федерації в російсько-українських відносинах (пострадянський період) // Схід. — 2014. — № 3. — С. 48-53; Кузьо Т. Національна безпека України / Т. Кузьо. — К.: 1994. — С. 78-79, 82-84, 96.

²⁵⁰ Див.: Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР від 03.08.1992 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 40, ст. 2668; Угода між Україною і Російською Федерацією про військово-морську символіку Чорноморського флоту на перехідний період від 03.09.1992 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 40, ст. 2682; Угода між Україною і Російською Федерацією про фінансування Чорноморського флоту на перехідний період від 17.06.1993 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/LNHtmP>; Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту від 17.06.1993 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/zr9BPm>; Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту від 15.04.1994 р. // Офіційний вісник України, 2006, № 44, ст. 2978; Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту від 09.06.1995 р. // Офіційний вісник України, 2007, № 25, ст. 1025 та ін.

²⁵¹ Кузьо Т. Ор. cit. — С. 96-98.

²⁵² Ibid. — С. 99-100.

²⁵³ Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту

Всі ці три угоди були укладені строком на 20 років (до 28 травня 2017 р.) з автоматичним продовженням терміну їхньої дії на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії угод не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну їх дії, та були належним чином ратифіковані²⁵⁴. Відповідно до даних договорів:

- загальна чисельність особового складу, кількість кораблів, суден, озброєнь та військової техніки Чорноморського флоту РФ, що знаходяться на території України, не будуть перевищувати рівнів, визначених Україною і РФ;

- основна база Чорноморського флоту РФ знаходиться в м. Севастополі, на якій розміщуються штаб та інші органи управління Чорноморського флоту РФ, а також військові формування, підприємства, організації та установи Чорноморського флоту Російської Федерації;

- крім м. Севастополя, Чорноморський флот РФ використовуватиме також наступні пункти базування і місця дислокації: а) 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення; б) аеродром Гвардійське з об'єктами забезпечення; в) військовий санаторій «Ялта» — у м. Ялта; г) 830-й пост зв'язку та ретрансляції в м. Ялта і 1001-й пункт високочастотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, а також 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут;

- військові формування РФ поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України;

- РФ зобов'язується не мати ядерної зброї в складі Чорноморського флоту РФ, який знаходиться на території України;

- перевезення військ, осіб, які входять до складу військових формувань і прямують поодиноч і у складі військових формувань, озброєння,

Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/2mj12l>; Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/g9c0Bz>; Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/АНU000>

²⁵⁴ Див.: Про ратифікацію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : Закон України від 24.03.1999 р., N 547-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 18, ст. 157; О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 03.07.1999 г., N 124-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, N 27, ст. 3186; О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной о параметрах раздела Черноморского флота : Федеральный закон от 03.07.1999 г., N 123-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, N 27, ст. 3185; О ратификации Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 03.07.1999 г., N 125-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, N 27, ст. 3187.

військової техніки та інших матеріально-технічних засобів, варт і спеціалістів, що їх супроводжують, усіма видами транспорту, які виконуються в інтересах Чорноморського флоту РФ, здійснюються в пріоритетному порядку з додержанням прикордонного, митного та інших видів державного контролю під час перетинання українсько-російського кордону відповідно до чинного законодавства України, а пересування, пов'язані з діяльністю військових формувань поза місцями їхньої дислокації, здійснюються після узгодження з компетентними органами України²⁵⁵.

Варто зазначити, що вже на момент, укладання цих російсько-українських договорів діяла ч. 7 ст. 17 Конституції України 1996 р., яка містила норму про заборону розташування іноземних військових баз. Щоправда, п. 14 Перехідних положень Конституції України додавав, що використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України.

21 квітня 2010 р. була укладена нова Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України²⁵⁶. Відповідно до ст. 1 даного договору України та Росія продовжили дію трьох раніше згаданих договорів від 28 травня 1997 р. щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України на 25 років (до 28 травня 2042 р.) з наступним автоматичним продовженням на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення їх дії не пізніше, ніж за один рік до завершення терміну дії.

Таким чином, питання щодо Чорноморського флоту РФ на території

²⁵⁵ Також див.: Протокол про додаткові заходи щодо виконання угод з Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року від 28.05.1997 р. // Офіційний вісник України, 2009, № 94, ст. 3249; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про використання силами та засобами Чорноморського флоту Російської Федерації повітряного простору України та повітряного простору над акваторією Чорного моря, де відповідно до міжнародних угод відповідальність за безпеку польотів та організацію обслуговування повітряного руху покладена на Україну від 16.07.1999 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/uLRMvo>; Протокол між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Російської Федерації про надання інформації про загальну чисельність особового складу та основних озброєнь Чорноморського флоту Російської Федерації, які знаходяться на території України від 20.10.2010 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/A94YJD>; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємодію при проведенні інспекційних заходів у місяцях дислокації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України за Договором про звичайні збройні сили в Європі від 19 листопада 1990 року, Віденським документом 1999 року переговорів з заходів зміцнення довіри і безпеки та Договором з відкритого неба від 24 березня 1992 року від 26.11.2010 р. // Офіційний вісник України, 2011, № 62, ст. 2488 та ін.

²⁵⁶ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Офіційний вісник України, 2010 р., № 39, ст. 1154. Див. т-ж: Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : Закон України від 27.04.2010 р., № 2153-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 21, ст.222; О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 29.04.2010 г., № 67-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 2010, № 18, ст. 2143

Кримського півострова стало перехідним в українсько-російських відносинах, і його вирішення могло розтягуватися практично до безкінечності, що суттєво шкодило українській національній безпеці.²⁵⁷

Щодо питання демаркації та делімітації морського кордону між Україною та РФ, зокрема по Азовському морю та Керченській протоці, то його можна прослідкувати на проблемі територіальної належності невеликого острова Тузла, який знаходився в цій протоці.

Острів Тузла утворився в 1925 р. внаслідок розмиття штормом Тузлинської коси, яка прилягала до Таманського півострова Краснодарського краю. Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 7 січня 1941 р.²⁵⁸ даний острів був переданий з-під підпорядкування Краснодарського краю до Кримської АРСР (все ще в межах РРФСР). Будучи в складі Кримської області в 1954 р., він був переданий Україні.

Відсутність чіткого розмежування Керченської протоки між Україною і РФ викликало цілий конфлікт щодо острова Тузла в 2003 р. 29 вересня 2003 р. в Керченській протоці в односторонньому порядку російська сторона почала будувати штучну дамбу, яка мала б знову з'єднати острів Тузла із Таманським півостровом Темрюкського району Кубанського краю та відновити таким чином Тузлинську косу. Очевидно, що російська сторона не мала на меті просто відновлення географії Керченської протоки до 1920-х рр., а переслідувала суто геополітичні інтереси. Будівництво дамби, яке зупинилося за 102 метри до державного кордону України, викликало значну напругу в російсько-українських відносинах, оскільки такий розвиток подій ледь не завершився силовим протистоянням між двома державами.²⁵⁹

Нарешті, під час зустрічі між Президентом України та Президентом

²⁵⁷ У зв'язку із наявністю багатьох прогалин у правовому регулюванні перебування Чорноморського флоту РФ на території Криму, компетентні органи державної влади України часто не могли здійснювати ефективний організаційний та фінансовий контроль за діяльністю флоту, що постійно викликало конфлікти та непорозуміння (н-д, «маякові війни»). Крім того, російська сторона не рідко використовувала фактор флоту як засіб дестабілізації громадсько-політичної ситуації в Севастополі та АРК, через що вона часто порушувала навіть ті правила, які були досить чітко прописані. Див.: Волович О. Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі / О. Волович // І. – 2008. – № 61 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/De9AMb>; Задорожний О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин: монографія / О.В. Задорожний; Укр. асоц. між нар. права; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка — К.: К.І.С., 2015. — С. 135-176

²⁵⁸ О перечислении острова Средняя коса (Тузлы) из Темрюкского района Краснодарского края в состав Крымской АССР : Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 07.01.1941 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Ts1hnQ>

²⁵⁹ Див.: Парламентські слухання «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи» 22.10.2003 р. // Хроніка парламентських слухань [Електронний ресурс]; Режим доступу. — <http://goo.gl/umuVC0>; Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла : Постанова Верховної Ради України від 23.10.2003 р., № 1235-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 47-48, ст.375; Острійчук О. П. Історико-правовий аспект проблеми належності острова Тузла // Розвиток української правової системи за роки незалежності: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської студентської наукової конференції / За заг. ред. проф. І. Панова. — Х.: Національна Юридична академія України, 2006. — 301 с.; Травников А. И. Коса Тузла и стратегические интересы России. — Изд. Феникс, Ростов на Дону, 2005; Задорожний О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин : монографія / О.В. Задорожний; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка — К.: К.І.С., 2015. — С. 108-125.

РФ 24.12.2003 р. у м. Керч був підписаний Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, ст. 1 якого визначала²⁶⁰:

«Азовське море та Керченська протока історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації. Азовське море розмежовується лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами. Врегулювання питань, що відносяться до акваторії Керченської протоки, здійснюється за угодою між Сторонами».

Укладення даного договору не вирішило конфлікт, а лише заморозило його. Російське керівництво так і не відмовилося від намагань поширити свій суверенітет як на острів Тузлу чи Керченську протоку, так і на м. Севастополь і Кримський півострів в цілому. Таким чином, даний конфлікт продемонстрував українському керівництву, що як і в 1990-х роках РФ не залишила «ідеї-фікс» щодо відновлення власного суверенітету над усім Кримським півостровом, незалежно від будь-яких міжнародно-правових зобов'язань перед Україною та міжнародним співтовариством в цілому. Україна, на жаль, ні тоді, ні після подій 2003 р. так і не зробила відповідних висновків.

²⁶⁰ Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 22, ст. 1539. Див. т-ж: Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки : Закон України від 20.04.2004 р., № 1682-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 32, ст.387; О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о сотрудничестве в использовании Азовского моря и Керченского пролива : Федеральный закон от 22.04.2004 г., N 16765-4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/C0Zlco>

РОЗДІЛ 3

АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В КРИМУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Крим — це ще одна гаряча точка Європи, яка може стати тією іскрою, що запалить відкритий українсько-російський конфлікт...

*Тарас Кузьо (1994 р.)*²⁶¹

3.1. Конституційна ситуація в Україні в лютому 2014 року

Революція гідності в Україні, хоча і не була першопричиною кримської кризи, однак певним чином відіграла роль каталізатора в геополітичному прагненні РФ щодо анексії Криму. Однозначно, самоусунення Президента України В. Януковича було кульмінацією політичної кризи в Україні²⁶², однак політико-правова ситуація в державі аж ніяк не була настільки катастрофічною, як це виглядало з точки зору російської пропаганди. Всі спекуляції щодо державного перевороту в Україні, втрати України свого державного суверенітету, появи реакційного фашистського режиму, який готував масові репресії проти населення Криму, є умисним викривленням справжніх подій, які відбули між 21 листопада 2013 р. і 22 лютим 2014 р.

З точки зору міжнародного права політико-правова (конституційна) ситуація в Україні, яка існувала протягом всього періоду кримських подій жодним чином не впливала на їхню кваліфікацію. Внаслідок Революції гідності на території України не з'явилася нова держава щодо якої РФ не надавала гарантій територіальної цілісності (адже навіть революційна зміна влади не означає розриву континуїтету держави на цій території²⁶³), і тим більше не сформувався злочинний режим, який становив загрозу для російськоюмовної, кримотатарської чи будь-якої іншої етнічної групи в Україні

²⁶¹ Кузьо Т. Національна безпека України / Т. Кузьо. — К.: 1994. — С. 21

²⁶² Див.: Oklopčic Z. "The Idea of Early-Conflict Constitution-Making: The Conflict in Ukraine Beyond Territorial Rights and Constitutional Paradoxes." *German Law Journal*, Vol. 16, No. 03 (2015): 658-690

²⁶³ Marxen, C. "The Crimea Crisis. An International Law Perspective" *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74 (2014), p. 371-372; Zimmermann A. "State Succession in Treaties" in *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (online ed.), November 2006, para. 1

(радіше навпаки — те, що кримські події взагалі стали можливими, однозначно свідчить про відсутність будь-яких авторитарних тенденцій в Україні).

Зміна уряду в Україні також не надавала легальних підстав для В. Януковича звертатися до російської сторони з проханням про використання Збройних сил РФ на території України, і, очевидно, що не накладала жодних «зобов'язань» у цьому плані на Росію. Хоча, як підкреслює К. Марксен²⁶⁴, відповідно до норм міжнародного права, одна держава дійсно може звернутися до іншої держави з проханням про введення війська на свою територію, однак в рамках класичного розуміння цього принципу з таким проханням можуть звернутися тільки представники офіційної влади, а не опозиційних груп²⁶⁵. Зрозуміло, починаючи з 21 лютого 2014 р. В. Янукович вже фактично втратив ефективний контроль над ситуацією в Україні, однак на нашу думку, його можна розглядати таким, що втратив свою первісну легітимність ще задовго до подій Євромайдану внаслідок наступної парадоксальної ситуації.

8 грудня 2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Конституції України» (Закон № 2222-IV)²⁶⁶, яким змінювалася поточна форма державного правління в Україні з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Через юридичну недосконалість даного документу та політичну обстановку, в якій він приймався, Закон № 2222-IV постійно викликав гостру критику як з точки зору форми, так і змісту в політиків, науковців-конституціоналістів, практикуючих юристів та інших членів громадянського суспільства. Після обрання Президентом України В. Янукович очевидно був одержимий ідеєю-фіксом щодо скасування даної реформи для відновлення колишніх повноважень Президента України, істотно обмежених даним законом. Оскільки прийняти інший закон про внесення змін до Конституції України, або прямо скасувати Закон № 2222-IV в силу політичної ситуації тодішній склад Верховної Ради України ще не міг, політичний процес щодо перегляду Основного закону пішов антиконституційним шляхом.

13 липня 2010 р. відповідно до ст.ст. 147, 150, 152 чинної на той момент редакції Конституції України та ст.ст. 13, 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.²⁶⁷ 252 народних депутати України звернулися до Конституційного Суду з конституційним по-

²⁶⁴ Marxen, C. "The Crimea Crisis. An International Law Perspective" *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74 (2014), p. 375

²⁶⁵ Див. т.-ж: *Military and Paramilitary Activities in und against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14, para. 126

²⁶⁶ Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08.12.2004 р., № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України, 2005, № 2, ст.44

²⁶⁷ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р., № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272.

данням²⁶⁸ про визнання таким, що не відповідає Конституції України, Закону № 2222–IV у зв’язку з порушенням в цілому встановленої Конституцією України процедури його розгляду та ухвалення, оскільки, на їхню думку, відповідний проект закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 19 вересня 2003 р. за реєстраційним № 4180 (Законопроект № 4180)²⁶⁹ з поправками був розглянутий та ухвалений Верховною Радою України як Закон України № 2222–IV без обов’язкового у такому разі висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України, як те вимагається ст. 159 Основного закону України.

Конституційний Суд України своїм Рішенням від 30 вересня 2010 р.²⁷⁰ підтвердив той факт, що процедура розгляду Законопроекту № 4180 та його ухвалення у вигляді Закону № 2222–IV була неконституційною, а тому визнав Закон України № 2222–IV (а) неконституційним у зв’язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття, і (б) таким, що втратив чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, а також поклав на органи державної влади обов’язок приведення нормативно-правових актів у відповідність до Конституції України в редакції, що існувала до внесення до неї змін Законом України № 2222–IV.

Позиція Конституційного Суду України щодо фактичного скасування дії Закону України № 2222–IV, як органу, який має своїм завданням забезпечення верховенства Конституції України, викликала обурення та гостру критику як серед науковців, так і політиків, можливо, навіть масштабнішу, ніж будь-коли по відношенню до скасованого закону. Науковці звернули увагу на те, що Конституційний Суд України, перевищивши свої повноваження, присвоїв собі парламентську компетенцію та прийняв відверто політичне рішення²⁷¹, знехтувавши попередньою правовою позицією, якою за-

²⁶⁸ Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222–IV // Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010. Матеріали справи № 1-45.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/KpK02i>

²⁶⁹ Проект Закону про внесення змін до Конституції України № 4180 від 19.09.2003 р. // Законопроекти Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/AzMJFE>

²⁷⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р., № 20-рп/2010 // Офіційний вісник України, 2010, № 72/1, ст. 2597

²⁷¹ Див.: Окремі думки суддів Конституційного Суду України Стецюка П.Б. та Шишкіна В.І стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. // Вісник Конституційного Суду України, 2010, № 5, С. 50-57; Мартинюк Р. Дилема політики і права в новітньому вітчизняному конституційному процесі / Р. С. Мартинюк // Національний університет "Острозька академія". Наукові записки. (Серія "Політичні науки"). — 2010. — Випуск 4. — С. 290-300; Сахань О. М. Проблема деструктивності в мотиваціях сучасного українського політикуму / О. М. Сахань // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. — 2011. — №7. — С. 179-188; Любченко О. О. Суперечливість правових позицій Конституційного Суду України (на прикладі справи про додержання процедури внесення змін до Конституції України) / О. О. Любченко // Право і

перечувалася можливість оспорування юридичної дії вже чинних законів про перегляд Конституції²⁷², а також, що даний акт був результатом політичного тиску на суддів з боку Президента України²⁷³.

Венеційська комісія — дорадчий орган РЄ з питань конституційного права — з приводу даного випадку надала спеціальний Висновок²⁷⁴ щодо аналізу конституційної ситуації в Україні, в §§ 30, 31, 35, 37, 70 якого вона звернула увагу на наступне:

- судовий перегляд вже прийнятих конституційних змін є відносно рідкісним процедурним механізмом;

- хоча українські Конституції (в обох редакціях і 1996, і 2004 рр.) явно передбачають обов'язковий попередній розгляд проекту закону про конституційні поправки, вони нічого не говорять про можливість Конституційного Суду переглядати конституційні поправки, після того як вони вступили в силу;

- Венеційська комісія також вважає досить незвичним те, що такі далекосяжні конституційні зміни, які, зокрема, передбачають зміну політичної системи країни — від парламентської системи до парламентсько-президентської — були оголошені неконституційними рішенням Конституційного Суду через 6 років;

- цілком очевидно, що зміна політичної системи країни, яка ґрунтується на рішенні Конституційного Суду, не має такої легітимності, яка може бути досягнута тільки в результаті звичайної конституційної процедури внесення змін до конституції і попереднього відкритого і всебічного громадського обговорення;

- відновлення за рішенням Конституційного Суду України варіанту Конституції 1996 року ставить питання про легітимність дій у минулому, оскільки інституції України працювали протягом кількох

суспільство. — 2011. — № 4. — С. 45-49 тощо.

²⁷² В своїй Ухвалі від 05.02.2008 р. Конституційний Суд України заявив, що «положення закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності стають невід'ємною складовою Конституції України — окремими її положеннями, а сам закон вичерпує свою функцію. З набуттям чинності Законом N 2222-IV його положення... є фактично положеннями Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року, яка діє в редакції Закону N 2222-IV».

Див.: Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України", Закону України "Про внесення зміни до розділу IV "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про Конституційний Суд України" від 05.02.2008 р., № 6-у/2008 // Вісник Конституційного Суду України, 2008, № 2, стор. 53; а також Окрему думку судді Конституційного Суду України Домбровського І.П. в цій справі, який був не згідний з Ухвалою та стверджував протилежне.

²⁷³ Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р., N 6-рп/2005 // Офіційний вісник України, 2005, № 41, ст. 2605

²⁷⁴ Constitutional Situation in Ukraine. Venice Commission Opinion, No 599 (2010). <http://goo.gl/b1SWTR>

років на основі конституційних норм, пізніше визнаних неконституційними, а також питання легітимності щодо діючих державних інституцій, оскільки і президент і парламент були обрані відповідно до конституційних норм, які більше не визнаються дійсними;

- діяльність основних державних органів у даний час базується на основі правил, змінених судом, а не на правилах, змінених Верховною Радою України як демократичним легітимним органом.

Безумовно, незважаючи на те, що і в цій ситуації зберігалися легальні варіанти виходу із неї, був обраний найбільш радикальний та неправовий спосіб її «вирішення», який призвів до узурпації політичної влади В. Януковичем в формально конституційний спосіб, і як наслідок — до створення нелегального політичного режиму в Україні, посилення деструктивних процесів в системі українського конституціоналізму і державотворенні в цілому. Таким чином, політичний режим В. Януковича, починаючи вже з 30 вересня 2010 р., по суті був нелегітимним, а скоєння ним численних злочинів проти людяності під час подій Революції гідності остаточно призвело до втрати ним будь-якого легального статусу. З огляду на все вищесказане, події 21 і 22 лютого 2014 р. — те, що російська пропаганда назвала «державним переворотом» — були насправді юридичним виправленням нелегітимної конституційної ситуації в Україні, що відбулося наступним чином.

21 лютого 2014 р. В. Янукович як все ще формально Президент України, з однієї сторони, та лідери трьох найбільших опозиційних партій: В. Кличко (партія «Удар»), А. Яценюк (ВО «Батьківщина»), О. Тягнибок (ВО «Свобода»), з іншої, підписали Угоду про врегулювання кризи в Україні, яку також засвідчили від глави МЗС Польщі Р. Сікорський, від ФРН Ф.-В. Штайнмаєр, а також, глава Департаменту континентальної Європи, МЗС Франції Е. Фурн'є. Спеціальний представник Президента РФ В. Лукін (який також мав засвідчити цю угоду), був відсутнім. Дана угода мала програмно-політичний характер та передбачала, зокрема, прийняття, підписання і оприлюднення спеціального закону, який відновить дію Конституції України 2004 року зі змінами, внесеними до цього часу, протягом 48 годин після її підписання²⁷⁵. Того ж дня Верховна Рада України 386 голосами (!) прийняла Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»²⁷⁶, який повернув Конституцію України в редакцію 2004 р.

Однак у ніч з 21 на 22 лютого 2014 р. В. Янукович, залишивши Київ, зник у невідомому напрямку, порушивши умови Угоди, ним же підписаної

²⁷⁵ Угода про врегулювання кризи в Україні від 21.02.2014 р. // Українська правда. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/w89rCh>

²⁷⁶ Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 р., № 742-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.143. Див. т-ж: Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді : Постанова Верховної Ради України від 24.02.2014 р., № 775-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 12, ст.201.

(адже підписати закон про відновлення Конституції в редакції 2004 р. юридично може виключно Глава держави). На ранковому засіданні 22 лютого 2014 р. народні депутати вирішили тимчасово відновити юридичну дію Конституції України в редакції 2004 р. постановою, оскільки остання не вимагає підпису Президента України (і до того ж прогалини у правовому регулюванні питання законодавчої техніки цьому лише сприяли)²⁷⁷. Постанова втрачала свою дію з моменту остаточного набрання чинності Законом, прийнятого 21 лютого 2014 р.²⁷⁸ Паралельно Верховна Рада України задовольнила заяву про відставку Голови Верховної Ради України В. Рибак²⁷⁹ та обрала О. Турчинова новим Головою Верховної Ради України²⁸⁰.

Важливим був також зареєстрований 22 лютого 2014 р. в Апараті Верховної Ради України В. Кличком, А. Яценюком та О. Тягнибоком Проект Постанови про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень № 4193²⁸¹, відповідно до якої Верховна Рада України, виходячи з обставин крайньої необхідності та виражаючи суверенну волю Українського народу, визнавала Президента України В. Януковича таким, що самоусунувся від виконання своїх конституційних повноважень. Цим же документом відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 85 Конституції України призначалися позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р.

Незважаючи на те, що таке юридичне формулювання змісту даного документу не є бездоганим, воно все ж було доцільним, оскільки:

по-перше, імпічмент є складною та довготривалою процедурою, яка до того ж вимагає чіткої правової регламентації порядку її проведення, якої в Україні до сьогодні не існує²⁸²;

²⁷⁷ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України 22.02.2014 р. // Четверта сесія Верховної Ради України VII скликання (лютий 2014 року — серпень 2014 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/Lsg7S6>

²⁷⁸ Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 750-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст. 151.

²⁷⁹ Про відкликання Рибак В.В. з посади Голови Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 747-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст. 150

²⁸⁰ Про Голову Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 748-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР) України, 2014, № 10, ст. 128

²⁸¹ Проект Постанови про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень № 4193 від 22.02.2014 р. // Законопроекти Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/JEy14S>

²⁸² Відповідно до ст. 111 Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину в наступному порядку:

- 1) питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України;
- 2) для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі;
- 3) висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України;
- 4) за наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України;
- 5) Конституційний Суд України приймає висновок щодо додержання конституційної процедури розсліду-

по-друге, серед інших підстав дострокового припинення повноважень Президента України, які містяться в ст. 108 Конституції України (відставка, неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я, смерть) немає випадку самовільного незаконного самоусунення від виконання обов'язків Президента України та зникнення шляхом втечі;

по-третє, В. Янукович самоусунувся за власним бажанням від виконання обов'язків Президента України, тобто фактично пішов у відставку, а Верховна Рада України лише констатує даний факт;

по-четверте, такий спосіб вирішення конфліктної ситуації, якщо і не вважатиметься законним в строгому розумінні даного слова, то залишиться правомірним.

22 лютого 2014 р. Верховна Рада України 328 голосами народних депутатів України прийняла Постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» без будь-яких змін первісної редакції тексту документу, який юридично визначив на основі аналогії закону та права втрату В. Януковичем статусу Президента України²⁸³.

Відповідно до ст. 112 Конституції України (в редакції 2004 р.) у разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до вже названих конституційних підстав виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України, який володітиме практич-

вання і розгляду справи про імпічмент;

б) Верховний Суд України приймає висновок про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину;

7) Верховна Рада України приймає рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, прийняття не менш як трьома четвертими від її конституційного складу.

Відповідно до ч. 2 ст. 171 Регламенту Верховної Ради України розгляд у Верховній Раді України питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту здійснюється відповідно до положень Регламенту Верховної Ради України та закону України про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України. Останній був прийнятий у 2009 р., і того ж року був визнаний неконституційним. Нового закону щодо даного питання так і не було прийнято.

Див.: Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р., № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133; Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон від 15.01.2009 № 890-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР) України, 2009, № 25, ст. 311; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України" від 10.09.2009 р., N 20-рп/2009 // Офіційний вісник України, 2009, № 72, ст. 2488; а т-ж Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України) від 10.12.2003 р., № 19-рп/2003 // Офіційний вісник України, 2003, № 51, ст. 2704

²⁸³ Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 757-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.158.

Однак формально В. Януковича позбавили звання Президента України аж у 2015 р. Див.: Про позбавлення В. Януковича звання Президента України : Закон України від 04.02.2015 р., № 144-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 28, ст.235

но всім обсягом повноважень Президента України, передбачених ст. 106 Конституції України. Однак, оскільки констатація самоусунення В. Януковича не входила в перелік конституційних підстав переходу виконання обов'язків Президента України до Голови Верховної Ради України, то парламент 23 лютого 2014 р. окремою постановою підтвердив цей факт, застосувавши аналогію закону, і Голова Верховної Ради О. Турчинов з того дня почав вважатись в. о. Президента України²⁸⁴. Вже як в. о. Президента України О. Турчинов підписав Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», який 2 березня 2014 р. і набрав чинності.

Таким чином, увесь правовий процес, який призвів до втрати В. Януковичем повноважень Президента України з одночасним набуттям його прав і обов'язків О. Турчиновим, був легальним, а Революція гідності виправила нелегальність політичного режиму в Україні. З огляду на це, питання про легітимність В. Януковича у контексті кримської ситуації є абсурдним та навіть не потребує подальшого обговорення.

3.2. Окупація Криму Російською Федерацією

3.2.1. Російська інтервенція з точки зору міжнародного права та національного законодавства України і Російської Федерації

Правомірне перебування російських військовослужбовців на території України можливе виключно на підставі і в межах, встановлених Угодою між Україною і РФ про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України (1997 р.), а в інших випадках також відповідно до Указу Президента України про допуск підрозділів збройних сил РФ на територію України, схваленого Верховною Радою України (п. 22 ч. 1 ст. 85 Конституції України, ст. 8 Закону України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» від 22 лютого 2000 р.²⁸⁵).

В свою чергу, з боку Росії Рада Федерації повинна дати згоду Президенту РФ на виростання Збройних сил РФ за межами території РФ (п. «г» ч. 1

²⁸⁴ В даній ситуації нам не до кінця зрозуміло, навіщо було Верховній Раді України 25.02.2014 р. окремим документом ще уповноважувати уже в. о. Президента України О. Турчинова підписувати закони України, прийняті з 21 лютого 2014 року, на період до здійснення відповідних повноважень Президента України, якщо таке повноваження і так входить до компетенції в. о. Президента України відповідно до ст.ст. 106 і 112 Конституції України. Ідеальною ситуацією, на наш погляд було б вирішення всіх цих питань безпосередньо після «задоволення» відставки В. Януковича.

Див.: Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України : Постанова Верховної Ради України від 23.02.2014 р., № 764-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.163; Про уповноваження виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України Турчинова О.В. на підписання законів України : Постанова Верховної Ради України від 25.02.2014 р., № 788-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.176

²⁸⁵ Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України : Закон України від 22.02.2000 р., № 1479-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 17, ст.122.

ст. 102 Конституції РФ). Відповідно до ч. 2-1 ст. 10 ФЗ «Про оборону»²⁸⁶ з метою захисту інтересів РФ та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки формування Збройних сил РФ, вони можуть оперативного використовуватися за межами території РФ відповідно до загальноновизначених принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів Російської Федерації для вирішення наступних завдань:

- 1) відбиття збройного нападу на формування Збройних сил РФ, інші війська або органи, дислоковані за межами території РФ;
- 2) відбиття або запобігання збройному нападу на іншу державу, що звернулася до РФ з відповідним проханням;
- 3) захист громадян РФ за межами території РФ від збройного нападу на них;
- 4) боротьба з піратством і забезпечення безпеки судноплавства.

Крім того, ч. 2 ст. 7 і ч. 2 ст. 10 ФЗ «Про порядок надання РФ військового і цивільного персоналу для участі в діяльності з підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки» від 23 червня 1995 р.²⁸⁷ передбачають, що пропозиція про використання Президентом РФ Збройних сил РФ за межами території РФ, яка вноситься до Ради Федерації, повинна містити інформацію про район дій вказаних військових формувань, їхнє завдання, загальну чисельність, тип і склад формувань, підпорядкованість, термін перебування та порядок його продовження чи зміни, умови виведення, а також про додаткові гарантії і компенсації військовослужбовцям зазначених військових формувань і членам їх сімей.

Однак, протягом лютого-березня 2014 р. російські війська перебували на території Кримського півострова поза межами всіх вищезгаданих параметрів, через що таку інтервенцію РФ відповідно до пунктів «а», «е» та «g» ст. 3 Резолюції 3314 ГА ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р. необхідно кваліфікувати виключно як агресію РФ проти України у вигляді:

- (1) вторгнення Збройних сил РФ на територію України;
- (2) застосування Збройних сил РФ, що знаходяться на території України згідно з міжнародною угодою, однак в порушення умов, передбачених цією угодою;
- (3) заслання РФ та від імені РФ озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти України настільки серйозного характеру, що це дорівнює перерахованим вище актам, та її істотна участь в них.

Офіційна російська сторона нині, як вже зазначалось, не приховує того

²⁸⁶ Об обороне : Федеральный закон от 31.05.1996 г., N 61-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, N 23, ст. 2750

²⁸⁷ О порядке предоставления Российской Федерацией военного и гражданского персонала для участия в деятельности по поддержанию или восстановлению международного мира и безопасности : Федеральный закон от 23.06.1995 г., № 93-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1995, № 26, ст. 2401

факту, що на території Кримського півострова протягом всіх подій лютого-березня 2014 р. знаходилися російські війська, через що, на нашу думку, для цілей даного дослідження буде зайвим ще раз детально описувати фактичну сторону окупації «зеленими чоловічками» території Криму з хронологічних позицій, яка вже досить ґрунтовно досліджена²⁸⁸, а варто зупинитися на юридичній стороні цих подій.

За загальним визначенням, збройна агресія РФ проти України розпочалась 20 лютого 2014 р. (коли В. Янукович ще фактично перебував на посту Президента України)²⁸⁹, коли всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням РФ щодо України були зафіксовані перші випадки порушення Збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів Збройних сил РФ, розташованих в Криму відповідно до Угоди між Україною та РФ про статус та умови перебування на території України Чорноморського флоту РФ від 28 травня 1997 р., для блокування українських військових частин без оголошення війни. Збройні формування РФ на початковій стадії не мали розпізнавальних знаків і координували свої дії з нерегулярними підрозділами найманців з числа місцевих жителів, озброєних і керованих російськими спецслужбами, а кінцева ціль їхньої стратегічної місії була заздалегідь відома лише керівникам даної операції²⁹⁰.

На нашу думку, підготовка до даної операції проводилася ще набагато раніше, задовго до подій Революції гідності, про що свідчить активне наповнення проросійськими кадрами складу основних державних органів України, які відповідають за національну безпеку держави, ще на початку президентства В. Януковича²⁹¹, основне завдання яких полягало у створенні «позитивного ґрунту» для можливого російського вторгнення в майбутньому.

²⁸⁸ Див., н-д: Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». — К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. — С. 38-265; Задорожній О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин: монографія / О.В. Задорожній; Укр. асоц. між нар. права; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка — К.: K.I.C., 2015. — С. 197-215.

²⁸⁹ Див.: Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15.09.2015 р., № 685-VIII // Офіційний вісник України, 2015, № 81, ст. 2691; Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р., № 145-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 12, ст.77; Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 р., № 337-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 22, ст.153; Об учреждении медали Министерства обороны Российской Федерации «За возвращение Крыма» : Приказ Министерства обороны Российской Федерации от 21.03.2014 г., № 160 // Фотокопия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DxtIT3>; Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». — К.: НІСД, 2015. — С. 92.

²⁹⁰ Кто они? Монологи военных, получивших медали «За возвращение Крыма» // Год в Крыму. Спецпроект «Медузы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/0uPeq4>

²⁹¹ Kuzio, T. "Russianization of Ukrainian National Security Policy under Viktor Yanukovich." *The Journal of Slavic Military Studies* 25 (2012): 558-581.

Протягом кінця лютого — початку березня 2014 р. російським військовослужбовцям вдалося захопити ключові об'єкти військової та цивільної інфраструктури Криму, а Чорноморському флоту РФ вдалося заблокувати кораблі Чорноморського флоту України. 20 тисяч українських військовослужбовців, дислокованих у Криму, отримали наказ Києва не чинити опір і залишити всі 190 військових об'єктів і зброю (лише декілька військових літаків не були захоплені). Кримські правоохоронці або відсторонилися від подій, або активно співпрацювали з військовими окупантами²⁹².

Починаючи з 1 березня 2014 р. російська агресія стала гласною та отримала своє «юридичне обґрунтування» зі сторони російського парламенту: Президент РФ офіційно вніс до Ради Федерації звернення про використання Збройних Сил РФ на території України з абстрактним формулюванням — «у зв'язку з екстраординарною ситуацією, яка склалася на [sic!] Україні, загрозою наших співвітчизників, особистого складу військового контингенту Збройних сил РФ... до нормалізації суспільно-політичної обстановки в дії країні»²⁹³ — а Рада Федерації миттєво дала згоду на це²⁹⁴.

Яким чином з точки зору сучасного міжнародного права та національного законодавства України і РФ можна кваліфікувати встановлення РФ фактичного контролю в 2014 р. над Кримським півостровом військовими методами?

По-перше, захоплення території м. Севастополя та АРК Росією відбулося в мирний час без оголошення війни України, через що кримські події 2014 р. являють собою класичний приклад *occupatio quasi bellica* — квазівоєнної окупації без відкритого військового конфлікту між двома сторонами, однак із застосуванням сили з боку РФ проти України.

По-друге, дана *occupatio quasi bellica* має неправомірний характер, оскільки вона не є актом самооборони РФ по відношенню до України, здійснювалася без санкції РБ ООН, а також не була правомірним заходом щодо рятування громадян РФ на території України чи прикладом хоча б гуманітарної інтервенції²⁹⁵, через що таку окупацію необхідно кваліфікувати виключно

²⁹² Bebler, A. "Crime and the Russian-Ukrainian Conflict." *Security Policy Library*. 1 (2015): p. 12-13.

²⁹³ Обращение Президента Российской Федерации в Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации об использовании Вооружённых Сил Российской Федерации на территории Украины // Президент России. События, 01.03.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/NbfNRJ>

²⁹⁴ Об использовании Вооружённых Сил Российской Федерации на территории Украины : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 01.03.2014 г., № 48-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0ziXWx>. Див. т-ж: Об отмене постановления Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации от 1 марта 2014 года N 48-СФ "Об использовании Вооружённых Сил Российской Федерации на территории Украины" : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 25.06.2014 г., N 296-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/lm6eOd>

²⁹⁵ Варто зазначити, що серед науковців-міжнародників немає одностайної згоди щодо того, чи вважати превентивну оборону, гуманітарну інтервенцію чи доктрину обов'язку із захисту (R2P) правомірними винятками із норми *jus cogens* щодо заборони погрози чи застосування сили. Сучасна міжнародно-правова доктрина і практика міжнародних відносин також не дають однозначної відповіді на це питання. Див.: Marxen, C. "The Crimea Crisis. An International Law Perspective". *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74 (2014), p. 372-

чно як злочин агресії. РФ не надала жодного фактологічного та юридичного обґрунтування правомірності перебування власних військовослужбовців на території України, при чому подальші події березня 2014 р. (інкорпорація Кримського півострова в територіальний устрій РФ) лише підтвердили незаконний характер російської інтервенції.

По-третє, агресія РФ проти України в Криму на аналізованому етапі її розвитку порушила:

1. Фундаментальні принципи міжнародного права, визначені Статутом ООН (1945 р.), Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р.) та Заключним актом НБСЄ (1975 р.), а саме:

- а) принцип незастосування сили або погрози силою;
- б) принцип невтручання у внутрішні справи держави;
- в) принцип добросовісного виконання взятих на себе зобов'язань;
- г) принцип поваги прав і свобод людини і громадянина.

2. Двосторонні міжнародно-правові угоди між РФ та Україною:

- а) Договір про дружбу, співробітництво і партнерство (1997 р.);
- б) Угоду про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (1997 р.);
- в) Договір про українсько-російський державний кордон (2003 р.) та ін.

3. Багатосторонні міжнародно-правові угоди, сторонами яких були РФ та Україна:

- а) Угоду про створення СНД (1991 р.);
- б) Протокол до Угоди про створення СНД (1991 р.);
- в) Алма-Атинську декларацію (1991 р.);
- г) Декларацію про дотримання принципів співробітництва в рамках СНД (1992 р.);
- г) Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД (1994 р.);

д) Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. (1994 р.) та ін.

4. Національне законодавство України та РФ, оскільки російські військовослужбовці знаходилися на території Криму:

а) без відповідного дозволу з боку Президента України і Верховної Ради України;

б) до видачі формального дозволу Ради Федерації Федеральних Зборів РФ від 1 березня 2014 р. (а той дозвіл, який надала Рада Федерації 1 березня 2014 р.²⁹⁶ є *a priori* незаконним, оскільки він порушує всі підстави та критерії

373; Христова Г.О. Відсутність підстав для застосування Росією доктрини «R2P» («зобов'язання щодо захисту») до подій у Криму та на Донбасі / Г.О. Христова // Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / упоряд. і заг. ред. Задорожний О. В. — Київ : К.І.С, 2014. — С. 497-512

²⁹⁶ Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины : Постановление

рії використання Збройних сил РФ за межами РФ, визначені російським законодавством).

З точки зору національної правової системи України збройна агресія РФ в Криму кваліфікується наступним чином. Відповідно до ст. 6 КК України («Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України») громадяни України, іноземці, апатриди, які до або під час кримських подій:

- вчинили будь-які дії, з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу України або захоплення державної влади України на Кримському півострові, увійшли у змову щодо вчинення таких дій або здійснювали публічні заклики щодо цих дій;

- вчинили умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, або публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій;

- займалися публічними закликами до розв'язування воєнного конфлікту між РФ та Україною, виготовлювали матеріали із такими закликами та їх розповсюджували, відповідальні за планування, підготовку, організацію чи керування військовою операцією РФ у Криму чи брали безпосередню участь у її реалізації, а також вербували, фінансували, надавали матеріальне забезпечення чи навчання найманців з метою використання у даній операції, керували їхніми діями, а також самі брали участь як найманці, — скоїли злочинні діяння, кримінальна відповідальність за які передбачена відповідно до ст.ст. 109, 110, 436, 437, 447 КК України²⁹⁷.

Громадяни України, які до чи під час кримських подій умисно перейшли на бік РФ в період збройного конфлікту, вчинили шпигунство, або надавали іноземній державі допомогу в проведенні підривної діяльності проти України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, несуть додатково кримінальну відповідальність за державну зраду (ст. 111 КК України). Іноземці або апатриди, які до або під час кримських подій передали або збирали з метою передачі РФ відомості, що становлять державну таємницю України, несуть додатково кримінальну відповідальність за шпигунство (ст. 114 КК України).

Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 01.03.2014 г., № 48-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0ziXWx>

²⁹⁷ Наприклад, 05.03.2014 р. Шевченківський районний суд міста Києва задовольнив клопотання органів досудового слідства про затримання С. Аксьонова та В. Константинова, з метою обрання їм запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Генеральна прокуратура України відкрила досудове провадження проти них за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 Кримінального кодексу України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»).

Див.: Суд виніс ухвалу про затримання Сергія Аксьонова та Володимира Константинова // Відділ взаємодії із засобами масової інформації Прес-служби Генеральної прокуратури України, 05.03.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/zsfbXU>

Варто зазначити, що КК РФ передбачає кримінальну відповідальність за аналогічні діяння проти миру і безпеки людства, що й КК України, отже всі особи із російської сторони, які брали участь у кримських подіях, також скоїли злочини, передбачені російським кримінальним законодавством внаслідок дії ст. 12 КК РФ («Дія кримінального закону по відношенню до осіб, які вчинили злочини поза межами РФ»).

Таким чином, окупацію РФ території Кримського півострова без відригитого військового конфлікту з Україною необхідно розглядати як акт агресії РФ проти України, який є грубим порушенням міжнародного права, а також національного права України та РФ.

3.2.2. Імітація державотворчих процесів в Криму

Паралельно із встановленням російськими військами фактичного контролю над АРК та м. Севастополем російські спецслужби запустили операцію щодо формальної легітимації окупаційного режиму на Кримському півострові, суть якої полягала у створенні ілюзії державотворчих процесів в Криму та Севастополі для того, щоб підготувати юридичне підґрунтя для наступної анексії, що в багато чому нагадувало логіку анексії Естонії, Латвії та Литви в 1940 р.

Метою такої операції було, без сумніву, створення перед народом України, РФ та всією міжнародною спільнотою хибного враження сецесії Криму зі складу України через утворення нової незалежної держави «Республіки Крим», яка відразу ж звернеться до керівництва РФ з проханням про входження у склад РФ на правах нового суб'єкта федерації на основі ФКЗ «Про порядок прийняття в РФ і утворення в її складі нового суб'єкта РФ» від 17 грудня 2001 р. (далі — ФКЗ про порядок прийняття)²⁹⁸.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ФКЗ про порядок прийняття, прийняття в РФ нового суб'єкта є процедурою, яка змінює склад суб'єктів РФ в результаті приєднання до РФ іноземної держави або її частини. Оскільки для того, щоб Крим як частина України ввійшов до складу РФ, необхідною мала б бути за визначенням Конституційного Суду РФ згода України²⁹⁹, а Україна цілком зрозуміло її б не надала, слідуючи бажанню В. Путіна надати даній процедурі в очах населення РФ якнайбільш законного вигляду, вже на стадії планування анексії було визначено, що Крим повинен був «возз'єднатися» з РФ як іноземна держава, а не її частина³⁰⁰, заради чого і була проведена вся

²⁹⁸ О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации : Федеральный конституционный закон от 17.12.2001 г., N 6-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2001, № 52, ст. 4916

²⁹⁹ О правовых аспектах возможности вхождения Южной Осетии в состав Российской Федерации на правах нового субъекта : Ответ Конституционного суда РФ на запрос депутата Госдумы Андрея Кокошина от 30.07.2004 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/2qjsum>; Засекреченный отказ // Русский курьер, 06.08.2004 р., № 344 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DFGskk>

³⁰⁰ 28.02.2014 р. група депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації внесла на розгляд

наступна імітація процесу створення Республіки Крим. Розглянемо юридичну хронологію цього ілюзорного процесу «державотворення» та проаналізуємо його слабкі сторони.

23 лютого 2014 р. організований проросійськими активістами стихійний мітинг «Народна воля проти фашизму в Україні» обрав «народним мером» м. Севастополя громадянина РФ О. Чалого³⁰¹, а 24 лютого він очолив «Координаційну раду зі створення управління щодо забезпечення життєдіяльності Севастополя».

27 лютого 2014 р. Верховна Рада АРК прийняла:

1) Постанову «Про організацію та проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим»³⁰², якою було ухвалено провести 25 травня 2014 р. республіканський (місцевий) референдум з наступного питання: «Автономна Республіка Крим має державну самостійність і входить до складу України на основі договорів та угод: “ЗА” / “ПРОТИ”»;

2) Рішення «Про висловлення недовіри Раді міністрів Автономної Республіки Крим та припинення її діяльності»³⁰³ і «Про призначення С. Аксьонова на посаду Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим»³⁰⁴, якими Верховна Рада АРК постановила:

а) визнати діяльність Ради міністрів АРК за 2013 р. за результатами його звіту в цілому незадовільною;

б) висловити недовіру Раді міністрів АРК, припинити повноваження Ради міністрів АРК та звільнити А. Могильова з посади Голови Ради міністрів АРК;

в) призначити на посаду Голови Ради міністрів АРК С. Аксьонова.

Державної Думи проект ФКЗ № 462741-6, який передбачав можливість приєднання частини іноземної держави без необхідності не це згоди центру. 14.03.2014 р. Венеційська комісія визнала таку ідею невідповідною міжнародному праву. 20.03.2014 р. законопроект був відкликаний.

Див.: О внесении изменений в Федеральный конституционный закон "О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации" (в части расширения предмета правового регулирования названного Федерального конституционного закона) : Законопроект № 462741-6 от 28.02.2014 г. // Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности Государственной Думы Федерального Собрания РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/VQwrSH>; Whether Draft Federal constitutional Law No. 462741-6 on amending the Federal constitutional Law of the Russian Federation on the procedure of admission to the Russian Federation and creation of a new subject within the Russian Federation is compatible with international law. Venice Commission Opinion, No 763 (2014). <http://goo.gl/qGdnrs>

³⁰¹ Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». — К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. — С. 48

³⁰² Об организации и проведении республиканского (местного) референдума по вопросам усовершенствования статуса и полномочий Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 27.02.2014 г., № 1630-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 203

³⁰³ О выражении недоверия Совету министров Автономной Республики Крым и прекращении его деятельности : Решение Верховной Рады АРК от 27.02.2014 г., № 1631-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 204

³⁰⁴ О назначении Аксенова С.В. на должность Председателя Совета министров Автономной Республики Крым : Решение Верховной Рады Автономной Республики Крым от 27.02.2014 г., N 1656-6/14 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/CMcgQ5>

3 березня 2014 р. Президія Верховної Ради АРК прийняла Рішення³⁰⁵, яким перенесла дату кримського референдуму на 30 березня 2014 р.. А вже 6 березня 2014 р. Верховна Рада АРК прийняла нову Постанову «Про проведення загальнокримського референдуму»³⁰⁶, в якій вона постановила увійти до складу РФ як суб'єкт РФ, призначила на 16 березня 2014 р. загальнокримський референдум (включаючи м. Севастополь) з двох альтернативних питань («Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?» і «Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?»), затвердила текст бюлетеня для голосування та тимчасове положення про загальнокримський референдум, утворила Комісію АРК із проведення загальнокримського референдуму, доручил а Раді міністрів АРК організувати фінансове, матеріально-технічне та інше забезпечення проведення загальнокримського референдуму, а також звернулася до Президента РФ і до Федеральних Зборів Державної Думи РФ про початок процедури входження до складу РФ як суб'єкта РФ»³⁰⁷.

Починаючи з 6 березня 2014 р. Верховна Рада АРК прийняла низку інших актів³⁰⁸, якими вносилися істотні зміни в систему органів державної

³⁰⁵ О некоторых вопросах обеспечения организации и проведения республиканского (местного) референдума в Автономной Республике Крым : Решение Президиума Верховной Рады АРК от 03.03.2014 г., № 1691-6/14 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/xWPfE8>

³⁰⁶ О проведении общекрымского референдума : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1702-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 208, с. 152

³⁰⁷ Севастопольська міська рада також приєдналася до проведення даного референдуму. Див.: Об участии в проведении общекрымского референдума : Решение Севастопольского городского Совета от 06.03.2014 г., N 7151 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/MfWjhE>; Об утверждении Временного положения о референдуме в городе Севастополе : Решение Севастопольского городского Совета от 07.03.2014 г., N 7154 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Yi6fFC>; Об утверждении сметы расходов на подготовку и проведение общекрымского референдума 16 марта 2014 года в городе Севастополе : Решение Севастопольского городского Совета от 07.03.2014 г., N 7153 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ed2acy>; Об обеспечении проведения общекрымского референдума 16 марта 2014 года в городе Севастополе : Решение Севастопольского городского Совета от 07.03.2014 г., N 7152 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/g1v80T>

³⁰⁸ Див.: Об изменениях в системе и структуре органов исполнительной власти Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1704-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 210; О правосудии в Автономной Республике Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1720-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 226; О некоторых вопросах взаимодействия Верховной Рады Автономной Республики Крым с Советом министров Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1722-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 228; О некоторых вопросах осуществления районными государственными администрациями в Автономной Республике Крым своих функций и полномочий : Решение Президиума Верховной Рады АРК от 09.03.2014 г., № 1725-6/14275 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 275; О некоторых вопросах организации и деятельности Государственной телерадиокомпании «Крым» и Государственного предприятия «Радиотелевизионный передающий центр Автономной Республики Крым» : Решение Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1730-6/14, ст. 233; Об утверждении Положения о Народной дружине Крыма : Постановление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1734-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 237; Об утверждении Временного положения о Министерстве внутренних дел Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1735-6/14238 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 238; Об утверждении Временного положения о Прокуратуре Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1736-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 239; Об утверждении Временного положения о Службе безопасности Автономной Республики Крым : Постанова-

влади АРК, зокрема у сфері силових служб.

11 березня 2014 р. Верховна Рада АРК та Севастопольська міська рада прийняли Постанову «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополь»³⁰⁹, якою затвердили Декларацію, в якій було визначено, що в разі підтримки 16 березня 2014 р. населенням півострова входження Криму, включаючи АРК і м. Севастополь, до складу РФ, Крим буде оголошений незалежною і суверенною державою — Республікою Крим, яка звернеться до РФ з пропозицією про прийняття Республіки Крим на основі відповідного міждержавного договору до складу РФ як нового суб'єкта РФ.

16 березня 2014 р. з 08:00 по 20:00 за місцевим часом на території АРК та м. Севастополя відбувся запланований загальнокримський «референдум», офіційні «результати» якого були оприлюднені кримськими та російськими ЗМІ відразу ж наступного дня: 96.77 % виборців АРК, які взяли участь у ньому населення, проголосували за возз'єднання Криму з РФ (при явці 81,36 %) ³¹⁰.

17 березня 2014 р. на основі даних «результатів» Верховна Рада АРК прийняла Постанову «Про незалежність Криму»³¹¹, відповідно до якої вона постановила проголосити Крим незалежною суверенною державою — Республікою Крим, в якій місто Севастополь має особливий статус, а також одночасно звернулася до ООН, всіх держав світу із закликом визнати незалежну державу, і до РФ із пропозицією про прийняття Республіки Крим до складу РФ як нового суб'єкта РФ зі статусом республіки.

Крим того, цього ж дня Верховна Рада АРК: перейменувала себе на Державну Раду Республіки Крим³¹², уповноважила Голову Державної Ради В. Константинова та Голову Ради міністрів С. Аксьонова підписати міждержавний договір про прийняття Республіки Крим і міста Севастополя в РФ³¹³, спробувала врегулювати питання правонаступництва Республіки Крим³¹⁴, здійснила ономастичну реформу державних органів Республіки Крим³¹⁵,

ление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1738-6/14241 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 241 тощо.

³⁰⁹ Декларация о независимости Автономной Республики Крым и города Севастополя : утверждена Постановлением Верховной Рады АРК и Севастопольского городского совета от 11.03.2014 г., № 1727-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 230

³¹⁰ Березовец Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». — К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. — С. 340-341

³¹¹ О независимости Крыма : Постановление Верховной Рады АРК от 17.03.2014 г., № 1745-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 244

³¹² О представительном органе Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1746-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 245.

³¹³ Об уполномоченных на подписание межгосударственного договора : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1747-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 246

³¹⁴ О правопреемстве Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1748-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 247

³¹⁵ Об официальных наименованиях органов власти Республики Крым и других органов : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1749-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов

передбачила темпоральну синхронізацію обчислення часу в Республіці Крим з московським часом (MSK)³¹⁶ та прийняла ряд інших документів «державотворчого» характеру³¹⁷.

Таким чином, фактично менш, ніж за місяць (з 23 лютого 2015 р. по 17 березня 2015 р.) окупаційна влада Кримського півострова здійснила низку «юридичних» дій щодо зміни правового статусу Кримського півострова: перетворення АРК та міста Севастополя як двох адміністративно-територіальних одиниць України на нову незалежну державу Республіку Крим, в якій місто Севастополь має спеціальний статус. Однак, незважаючи на успішний характер даної операції на основі її фактичних наслідків, з точки зору конституційного права України та міжнародного права даний процес був юридично нікчемним та не може викликати жодних правових наслідків внаслідок наступних причин:

1. Статус громадянина РФ О. Чалого як «народного мера Севастополя» чи «голови координаційної ради» абсолютно не має нічого спільного із правовим статусом Севастопольського міського голови.

2. Діяльність Верховної Ради АРК та Севастопольської міської ради щодо прийняття усіх раніше названих юридичних документів, не була результатом їхнього вільного та незалежного волевиявлення як органів публічної адміністрації через те, що вони фактично перебували під контролем сторонніх озброєних «ввічливих людей»³¹⁸, які були російськими військовими.

3. Рішення щодо звільнення А. Могильова, а також щодо призначення С. Аксьонова Головою Ради міністрів АРК не має юридичної сили, оскільки даний акт не був погодженим з Президентом України (ч. 4 ст. 136 Конституції України, ч. 1 ст. 37 Конституції АРК, ст. 7 Закону України «Про Раду міністрів АРК»), адже і призначення, і звільнення Голови Ради міністрів АРК відбувається шляхом внесення Головою Верховної Ради АРК відповідного подання, вже погодженого з Президентом України перед внесенням, на розгляд Верховної Ради АРК (ст.ст. 7, 12 Закону України «Про Раду міністрів АРК»).

4. В даний момент в Україні відсутнє нормативне регулювання питання

Республіки Крим, 2014, № 3, ст. 248

³¹⁶ Об исчислении времени на территории Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1763-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 262

³¹⁷ Об утверждении Временного положения о Банке Крыма : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1751-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 250; О функционировании бюджетной системы на территории Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1752-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 251; Об органах управления финансовой системой Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1753-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 252; Об утверждении Временного положения о Прокуратуре Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1754-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 253 тощо.

³¹⁸ Про походження мему «ввічливі люди» див.: Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» / Т. Березовець — К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. — С. 77

місцевих референдумів³¹⁹, тому до чіткого законодавчого вирішення даного питання (а відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України організація і порядок проведення виборів і референдумів визначається виключно законами України), юридичну силу та результати будь-якого місцевого референдуму автоматично можна поставити під сумнів.

5. До відання АРК в особі Верховної Ради АРК належать організація та проведення місцевих референдумів лише з питань, віднесених до відання АРК (п. 2 ч. 1 ст. 138 Конституції України, п. 7 ч. 1 ст. 18, п. 3 ч. 2 ст. 26 Конституції АРК, п. 3 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Верховну Раду АРК»), а питання на референдумі 16 березня 2014 р. виходять за рамки повноважень Верховної Ради АРК. Тому навіть за наявності відповідного процедурного закону про місцеві референдуми, призначення такого референдуму було б порушенням матеріально-правових характеристик цього Закону. Те ж саме можна сказати і про Севастопольську міську раду (ч. 1 ст. 143 Конституції України, ст. 7, п. 18 і 19 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування»).

6. Відповідно до Конституції України та Конституції Кримської автономії АРК є невід'ємною складовою частиною України (ст. 134 Конституції України, ч. 1 ст. 1 Конституції АРК), тому правовий статус АРК може бути змінений лише шляхом внесення відповідних змін, в першу чергу, до Конституції України, у порядку, передбаченому XIII розділом Конституції України, шляхом прийняття відповідного закону.

7. Питання будь-яких змін території України вирішуються виключно на всеукраїнському референдумі, який призначається Верховною Радою України (ст. 73, п. 2 ч. 1 ст. 85 Конституції України). Видання будь-яким органом публічної влади України юридичного акту, який, без дотримання цієї конституційної вимоги, в односторонньому порядку змінює, або має на меті зміну території України, утворює склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України — посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, коли вони вчинені особою, яка є представником влади.

8. Всі питання, які виносилися на кримський референдум є не просто незаконними, через те, що вони порушують унітарний устрій України³²⁰ а й помилковими з позицій юридичної логіки:

- «Автономна Республіка Крим має державну самостійність і входить

³¹⁹ Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 р. був скасований Законом України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 р., який залишається чинним на даний момент. Відповідного закону про місцеві референдуми так і не було прийнято, і це питання до нині залишається поза рамками правового регулювання, що є вітчизняним законодавчим упущенням. Див.: Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03.07.1991 р., № 1286-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 33, ст.443; Про всеукраїнський референдум : Закон України від 06.11.2012 р., № 5475-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 44-45, ст.634

³²⁰ Відповідно до ст. 2 Конституції України Україна є унітарною державою, суверенітет України поширюється на всю її територію, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

до складу України на основі договорів та угод: “ЗА” / “ПРОТИ”» (Постанова від 27 лютого 2014 р.) — АРК не може одночасно мати державну самостійність та входити в склад України на основі договорів і угод³²¹;

- «Ви за возз’єднання Криму з Росією на правах суб’єкта Російської Федерації?» та «Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?» (Постанова від 6 березня 2014 р.) — незрозуміло про яку редакцію Конституції Республіки Крим 1992 р. йдеться³²², а також немає питання щодо залишення *status quo* АРК без змін.

9. Текстуальний зміст постанов Верховної Ради АРК від 6 березня 2014 р. («Про проведення загальнокримського референдуму»), від 11 березня 2014 р. («Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополь») та від 17 березня 2014 р. («Про незалежність Криму») є юридично суперечливим, нечітким і вкрай неоднозначним з точки зору «незалежності» та «самовизначення». Зокрема, логічно виникають наступні запитання. Якщо перша постанова називається «Про проведення загальнокримського референдуму», то чому Верховна Рада АРК постановляє наперед увійти до складу РФ як суб’єкт РФ, якщо населення Криму ще не здійснило свого волевиявлення на рахунок цього питання? Навіщо Верховна Рада АРК розповсюдила дію своєї Постанови від 6 березня 2014 р. і на м. Севастополь, якщо останнє є окремою адміністративно-територіальною одиницею? Навіщо Верховна Рада АРК, взагалі двічі проголошуючи незалежність «Республіки Крим» (11 і 17 березня 2014 р.) та тричі (6, 11 і 17 березня 2014 р.) зверталася до РФ з проханням про прийняття у склад РФ? З якого моменту взагалі з’явилася «Республіка Крим»: 11 чи 17 березня 2014 р.? Чому «Республіка Крим» не визнала Косово як незалежну державу, на юридичний приклад якого вона постійно покликала для легітимації власних суверенних претензій? Чому «Республіка Крим» не забажала перед входженням до РФ спочатку встановити хоча б з нею дипломатичні відносини і т. д.?

Таким чином, нелегітимний процес сецесії «Республіки Крим» зі складу України був лише одним із вимірів агресії РФ проти України, необхідний для реалізації подальшого плану щодо приєднання Криму до РФ.

3.3. Анексія Криму Російською Федерацією

3.3.1. Міжнародно-правова оцінка входження Криму та Севастополя в склад Російської Федерації як нових суб’єктів федерації

Міжнародно-правовий статус «Республіки Крим» після другого проголошення незалежності 17 березня 2014 р. був аналогічним з Сомаліленд — самопроголошеною державою без будь-якого визнання з боку держав чи

³²¹ Постановка такого питання є відголоском радянської фіктивної моделі «державна в державі».

³²² У 1992 р. діяли дві суттєво різні редакції даного документу.

навіть інших невизнаних державних утворень. Однак, ввечері того ж дня Президент РФ підписав Указ «Про визнання Республіки Крим»³²³, згідно з яким РФ, враховуючи волевиявлення народів Криму на загальнокримському референдумі, що відбувся 16 березня 2014 р., визнавала «Республіку Крим», в якій місто Севастополь має особливий статус, як суверенну і незалежну державу. Таким чином, статус «Республіки Крим» в день проголошення незалежності піднявся до рівня самопроголошеної держави, визнаної вже однією державою-членом ООН (такий самий статус має, наприклад, Північний Кіпр).

Однак, з точки зору міжнародного права не лише проголошення незалежності «Республіки Крим», але й визнання Росією Криму незалежною державою було очевидним порушенням міжнародного права. На нашу думку, РФ повторила те ж саме порушення міжнародного права, як і США та західні держави у 2008 р. в ситуації з Косовим: визнання державного утворення із сумнівним статусом, яке ще не добилося визнання від владного центру держави, на території якого воно знаходилося.

Таким чином, РФ 17 березня 2014 р. вчинила ще одне грубе порушення міжнародного права по відношенню до України. Однак, якби агресивна політика Росії завершилася на цьому етапі розвитку кримського процесу, то шкода, яка була завдана Росією міжнародному праву, була б ще помірною, адже *status quo* Кримського півострова на той момент було ще досить легко відновити. Однак того ж вечора 17 березня 2014 р. РФ перейшла міжнародно-правовий «Рубікон», довівши ситуацію з Кримом до справжньої катастрофи для міжнародного правопорядку. Російська агресія в Криму перейшла до наступного і завершального етапу — процедури анексії Криму, тобто незаконного включення окупованого Кримського півострова до складу РФ.

Основною вимогою ФКЗ про порядок прийняття є добровільність входу іноземної держави у склад РФ (ч. 1 ст. 3), взаємність згоди обох сторін на це (ч. 2 ст. 4), дотримання державних інтересів РФ, принципів федеративного устрою РФ, прав і свобод людини і громадянина, і врахування сформованих історичних, господарських та культурних зв'язків суб'єктів РФ, їхніх соціально-економічних можливостей (ч. 2 ст. 3), укладення міжнародного договору між РФ та іноземною державою про входження останньої у склад РФ (ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 4).

На виконання вимог ст. 6, ч. 1 і 2 ст. 7 ФКЗ про порядок прийняття відразу після визнання Республіки Крим В. Путін також підписав два наступних розпорядження:

1) «Про підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і утво-

³²³ О признании Республики Крым : Указ Президента РФ от 17.03.2014 г., № 147 // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 12, ст. 1259

рення в складі Російської Федерації нових суб'єктів»³²⁴, яким Президент РФ схвалив проект такого договору та визнав за необхідне його підписання на найвищому рівні;

2) «Про послання Президента Російської Федерації Федеральним Зборам Російської Федерації у зв'язку з прийняттям в Російську Федерацію Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів»³²⁵, яким Президент РФ доручив своїм повноважним представникам в обох палатах Федеральних Зборів РФ запропонувати головам палат Федеральних Зборів РФ зібрати членів парламенту 18 березня 2014 р. для заслуховування послання Президента РФ Федеральним Зборам РФ у зв'язку із прийняттям у РФ «Республіки Крим» та створення в складі РФ нових суб'єктів та доручив Адміністрації Президента РФ запросити на заслуховування цього послання членів Уряду РФ, Голову та членів Конституційного Суду РФ, голів Верховного Суду РФ та Вищого Арбітражного Суду РФ, Генерального прокурора РФ, Голову Слідчого комітету РФ, Голову Центральної виборчої комісії РФ, Голову Рахункової палати РФ, членів Державної ради РФ і глав основних конфесій.

18 березня 2014 р. В. Путін як Президент РФ, з однієї сторони, а також В. Константинов як «Голова Державної ради Республіки Крим», С. Аксьонов як «Голова Ради міністрів Республіки Крим» та О. Чалий як «Голова Координаційної ради зі створення управління щодо забезпечення життєдіяльності Севастополя», з іншої сторони, підписали Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів (тут і далі — Договір про Крим)³²⁶, відповідно до якого «Республіка Крим» вважається прийнятою в РФ з дати підписання даного договору, а з дня прийняття в РФ «Республіки Крим» у складі РФ утворюються два нових суб'єкти РФ — Республіка Крим і місто федерального значення Севастополь.

Яку міжнародно-правовому характеристику можна надати даному договору?

З точки зору міжнародного права, Договір про Крим є неправомірним юридичним актом, який закріплює анексію Криму Росією та є нікчемним за своєю юридичною природою. Внаслідок укладення даного договору, окрім

³²⁴ О подписании Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов : Распоряжение Президента РФ от 17.03.2014 г., № 63-рп // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, № 12, ст. 1275

³²⁵ О послании Президента Российской Федерации Федеральному Собранию Российской Федерации в связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов : Распоряжение Президента РФ от 17.03.2014 г., № 64-рп // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/PSFP2m>

³²⁶ Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18.03.2014 г. // Бюллетень международных договоров, 2014, № 6, ст. 88

всього, що вже було знівельовано шляхом збройного вторгнення на Кримських півострів, РФ ще додатково порушила:

1. Міжнародно-правові принципи:
 - а) територіальної цілісності держав;
 - б) недоторканності державних кордонів;
 - в) рівності та самовизначення народів;
 - г) вирішення міжнародних спорів мирним шляхом;
 - г) міжнародного співробітництва;
 - д) суверенної рівності держав.

2. Всі дво- та багатосторонні міжнародні договори, згідно з якими РФ визнавала територіальну цілісність України, недоторканність українсько-російського кордону, а також територіальну приналежність Кримського півострова з боку України.

3. Положення Женевських конвенцій 1949 р., оскільки РФ внаслідок укладення Договору про Крим юридично змінювала де-факто режим окупації на Кримському півострові на режим національної території, на який вимоги Женевських конвенцій об'єктивно не можуть розповсюджуватися.

4. Фундаментальні положення Конституції РФ, які становлять основи конституційного ладу РФ (1 глава 1 розділу):

а) ч. 4 ст. 15 — «Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, та міжнародні договори РФ є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором РФ встановлені інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються норми міжнародного договору»;

б) ст. 16 — «Положення цієї глави Конституції складають основи конституційного ладу РФ і не можуть бути змінені інакше як у порядку, встановленому цією Конституцією. Ніякі інші положення цієї Конституції не можуть суперечити основам конституційного ладу РФ».

Отже, укладення РФ Договору про Крим є кульмінацією російської агресії на території Кримського півострова, яка завдала набагато більше шкоди міжнародному правопорядку, ніж будь-які порушення чи зловживання міжнародним правом з боку інших держав у ХХІ столітті.

3.3.2. Законодавча «легалізація» анексії Криму в Російській Федерації: проблеми конституційності

Відразу після підписання Договору про Крим В. Путін, відповідно до ч. 4 ст. 7 ФКЗ про порядок прийняття, звернувся із Запитом до Конституційного Суду РФ щодо перевірки даного договору на відповідність Конституції РФ³²⁷.

³²⁷ Запрос Президента Российской Федерации о проверке соответствия Конституции Договора о принятии Республики Крым в Российскую Федерацию // Президент России. События [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/128Ct5>

Наступного дня, 19 березня 2014 р. Конституційний Суд РФ визнав Договір про Крим конституційним³²⁸, а тому Президент РФ на основі ст. 8 ФКЗ про порядок прийняття, вніс для розгляду в Державній думі Федеральних Зборів РФ з усіма супровідними документами два законопроекти: проєкт Федерального закону РФ № 475948-6 щодо ратифікації Договору про Крим³²⁹ та проєкт Федерального конституційного закону РФ № 475944-6 щодо прийняття Республіки Крим в РФ та утворення в складі РФ нових суб'єктів федерації — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь³³⁰, який врегулював наступні питання:

- 1) підстави та строк прийняття «Республіки Крим» до складу РФ;
- 2) створення у федеральному устрої РФ двох нових суб'єктів федерації — Республіки Крим і міста федерального значення Севастополь та включення у ч. 1 ст. 65 Конституції РФ, яка містить перелік усіх суб'єктів федерації, їхніх назв;
- 3) встановлення кордонів між новоствореними суб'єктами федерації;
- 4) вирішення питань громадянства та виконання військового обов'язку населенням нових суб'єктів федерації;
- 5) створення перехідного періоду на території Кримського півострова до 1 січня 2015 р., протягом якого створювалися нові органи державної влади, надавалися гарантії щодо соціального захисту та охорони здоров'я, вирішувалися питання щодо дійсності юридичних документів, виданих до приєднання Криму і Севастополя, та чинності нормативно-правових актів України, «Республіки Крим» і РФ, фінансових відносин на території новостворених суб'єктів федерації, проблеми функціонування нотаріату і адвокатури та правового статусу архівів;
- 6) набрання чинності даного ФКЗ після ратифікації Договору про Крим.

20 березня 2014 р. Державна Дума Федеральних Зборів РФ 443 головами³³¹ ратифікувала Договір про Крим³³², 445 голосами³³³ підтримала ФКЗ

³²⁸ По делу о проверке конституционности не вступившего в силу международного договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов: Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 19.03.2014 г., 6-П // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/NXuzJj>

³²⁹ О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов : Законопроект № 475948-6 от 19.03.2014 г. // Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности Государственной Думы Федерального Собрания РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/7LOIC4>;

³³⁰ О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Законопроект № 475944-6 от 19.03.2014 г. // Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности Федерального собрания РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/IFOYkD>

³³¹ Справка о голосовании по вопросу: О проекте федерального закона № 475948-6 "О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов" // Система анализа результатов голосований на заседаниях Государственной Думы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ZhZfPQ>

³³² О Федеральном законе "О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о

про прийняття Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів³³⁴, та передала Раді Федерації ці два документи для подальшого їх схвалення.

21 березня 2014 р. Рада Федерації РФ 155 голосами³³⁵ схвалила ратифікацію Договору про Крим та прийняття ФКЗ про прийняття Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів³³⁶. Того ж дня Президент РФ В. Путін підписав ФЗ «Про ратифікацію Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів»³³⁷ та ФКЗ «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» (тут і далі — ФКЗ про Крим і Севастополь)³³⁸.

22 березня 2014 р. всі ці документи були опубліковані на Офіційному Інтернет-порталі правової інформації (<http://pravo.gov.ru/>)³³⁹, публікація на якому відповідно ст. 4 ФЗ «Про порядок опублікування і вступу в силу федеральних конституційних законів, федеральних законів, актів палат Федеральних Зборів» від 14 червня 1994 р.³⁴⁰ вважається офіційним оприлюднен-

принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов" : Постановление Государственной Думы Федерального Собрания РФ от 20.03.2014 г., N 3989-6 ГД // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/O2hHRe>;

³³³ Справка о голосовании по вопросу: (в целом) О проекте федерального конституционного закона № 475944-6 "О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя" // Система анализа результатов голосований на заседаниях Государственной Думы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/HtOozx>

³³⁴ О Федеральном конституционном законе "О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Постановление Государственной Думы Федерального Собрания РФ от 20.03.2014 г., N 3991-6 ГД // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/L6QXgU>

³³⁵ Информация о результатах рассмотрения вопросов на 349 (внеочередном) заседании Совета Федерации 21 марта 2014 года // Заседания Совета Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/5msxrd>

³³⁶ О Федеральном законе "О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов" : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 21.03.2014 г., № 68-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ERkLzr>; О Федеральном конституционном законе "О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 21.03.2014 г., № 69-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/uohrMJ>

³³⁷ О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов : Федеральный закон от 21.03.2014 г., № 36-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 12, ст. 1202

³³⁸ О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный конституционный закон от 21.03.2014 г., № 6-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации от 2014 г., N 12, ст. 1201

³³⁹ Официальный интернет-портал правовой информации // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/>. Див. т-ж О порядке опубликования и вступления в силу федеральных конституционных законов, федеральных законов, актов палат Федерального Собрания : Федеральный закон от 14.06.1994 г., N 5-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1994, N 8, ст. 801

³⁴⁰ О порядке опубликования и вступления в силу федеральных конституционных законов, федеральных законов, актов палат Федерального Собрания : Федеральный закон от 14.06.1994 г., № 5-ФЗ // Собрание законодате-

ням актів законодавства РФ.

Згідно зі ст. 24 ФКЗ про Крим і Севастополь, даний документ набирає чинність з дня вступу в дію Договору про Крим, а останній, як уже згадувалося раніше, вступав в дію з дати ратифікації (ст. 10). Оскільки в ФЗ «Про ратифікацію Договору між РФ і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим і утворення в складі РФ нових суб'єктів» нічого не сказано про термін набрання ним чинності, то відповідно до ст. 6 ФЗ «Про порядок опублікування...», в якій сказано, що закони вступають в дію одночасно по всій території РФ через 10 днів після їхнього офіційного опублікування, датою вступу в дію Договору про Крим і ФКЗ про Крим і Севастополь було 1 квітня 2014 р. Ця ж дата набрання чинності Договору про Крим також подається в № 6 Бюлетеня міжнародних договорів 2014 р., в якому він був офіційно опублікований відповідно до ч. 2 ст. 30 ФЗ «Про міжнародні договори Російської Федерації» від 15 липня 1995 р.³⁴¹

Оскільки ч. 1 ст. 137 Конституції РФ та ч. 2 ст. 2 ФКЗ про Крим і Севастополь передбачають включення назв новостворених суб'єктів федерації у ч. 1 ст. 65 Конституції РФ без необхідності прийняття окремої поправки в Конституцію РФ з цього питання³⁴², то 1 квітня 2014 р. дане положення Конституції РФ автоматично оновилося (незважаючи на більш пізній термін публікації тексту її нової редакції на Офіційному Інтернет-порталі правової інформації аж 11 квітня 2014 р.³⁴³), що ознаменувало собою завершення законодавчої легалізації анексії Криму РФ.

Вся описана вище процедура формально була першим в історії Росії випадком приєднання до РФ іноземної держави та утворення внаслідок цього нових суб'єктів федерації³⁴⁴, яка, крім того, нібито відбулася у повній відповідності до встановлених законодавством РФ конституційних вимог. Однак увесь процес «возз'єднання» Криму із РФ є не лише нелегальним з точки зору міжнародного права, а й нелегітимним з точки зору самого ж законодавства РФ — і все це завдяки Постанові Конституційного Суду РФ від 19 березня 2014 р., яка неправомірно визнала Договір про Крим конституційним.

З точки зору конституційного права РФ Конституційному Суду РФ відведена ключова роль у всій процедурі приєднання іноземної держави до РФ, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 91 ФКЗ «Про Конституційний Суд Росій-

льства Российской Федерации, 1994, № 8, ст. 801

³⁴¹ О международных договорах Российской Федерации : Федеральный закон от 15.07.1995 г., № 101-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1995, № 29, ст. 2757

³⁴² «Найменування нових суб'єктів Російської Федерації — Республіка Крим і місто федерального значення Севастополь — підлягають включенню до частини 1 статті 65 Конституції Російської Федерації» (ч. 2 ст. 2 ФКЗ про Крим і Севастополь).

³⁴³ Див.: Список опубликованных правовых актов за 11.04.2014 г. // Официальный интернет-портал правовой информации. 11.04.2014 г., #0001201404110001. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/UZEvQd>

³⁴⁴ До 18.03.2014 р. процес утворення нових суб'єктів федерації відбувався лише шляхом об'єднання, перетворення або перейменування вже існуючих суб'єктів федерації в складі РФ

ської Федерації» від 21 липня 1994 р. (тут і далі — ФКЗ про Конституційний Суд)³⁴⁵, якщо Конституційний Суд РФ визнає договір, який не вступив в дію, неконституційним, то він не підлягає введенню в дію і застосуванню, тобто не може бути ратифікованим або затвердженим, і не може вступити в дію для РФ будь-яким іншим чином. Однак, незважаючи на те, що Конституційний Суд РФ, відповідно до ч. 1 ст. 3 ФКЗ про Конституційний Суд, є судовим органом конституційного контролю, який самостійно і незалежно здійснює судову владу шляхом конституційного судочинства з метою захисту основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини і громадянина та забезпечення верховенства та прямої дії Конституції РФ на всій території РФ, він у 2014 р., як і Конституційний Суд України в 2010 р., став заручником політичної ситуації в державі, яка беззаперечно вимагала від нього прийняття неправового, однак політично доцільного рішення³⁴⁶. Теоретично Конституційний Суд РФ звісно ж міг би зупинити незаконний процес анексії Криму Росією, однак такий перебіг подій був би нереальним в умовах авторитарного політичного режиму РФ. Внаслідок цього Постанову Конституційного Суду РФ від 19 березня 2014 р. було ухвалено з низкою серйозних юридичних вад як з точки зору її змісту, так і процедури, що автоматично робить нікчемними усі подальші юридичні дії щодо приєднання Криму до складу РФ.

О. Лук'янова, про яку ми вже згадували, у своїй статті «Про право наліво», проаналізувала 8 грубих юридичних порушень, які допустив Конституційний Суд РФ при ухваленні даної Постанови³⁴⁷. На дану статтю звернув увагу навіть сам Голова Конституційного Суду РФ В. Зорькін, опублікувавши «екзистенційну» (за його ж власними словами) статтю-відповідь «Право і тільки право»³⁴⁸, в якій він звинуватив О. Лук'янову у намаганні «усидіти на двох стільцях — псевдокомуністичному і псевдоліберальному, постійно змінюючи свою позицію у відповідності до кон'юнктури» та заявив, що Росія тисячоліттями була скріплена вищими духовними «скріпами», через що вона може відноситися до права з більшою чи меншою зневагою, а він особисто не є беззастережним шанувальником юридичної скрупульозності, яку уособлює Стародавній Рим. Справді досить дивно чути такі репліки від науковця і служителя Феміди, який ще рік перед цим писав про свою приналежність до «цивілізації права», та «якщо право помирає, то світ опиняється

³⁴⁵ О Конституционном Суде Российской Федерации : Федеральный конституционный закон от 21.07.1994 г., № 1-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1994, N 13, ст. 1447

³⁴⁶ Про подібний феномен пострадянської юстиції, н-д, див.: Mazmanyan, A. "Judicialization of politics: The post-Soviet way." *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 13 No. 1 (2015): 200–218

³⁴⁷ Лукьянова Е. О праве налево // Новая газета, 19.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Y0V0ut>. Див., т-ж, адаптовану версію цієї статті для друкованого наукового видання: Лукьянова Е.А. О верховенстве права и о российской внешней политике // Труды по руссведению: Сборник научных трудов / Гл. ред. Глебова И.И. — Вып. 5. — М.: ИНИОН РАН, 2014. — С. 303-326

³⁴⁸ Зорькин В. Право — и только право // Российская газета, 23.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/zhCAYB>

на краю прірви»³⁴⁹.

Між іншим, такі нігілістичні заяви очільника Конституційного Суду РФ по відношенню до права викликали бурхливу реакцію у російськомовному сегменті мережі Інтернет та велику кількість дискусій, в яких уже піднімалися проблеми правомірності діяльності самого Конституційного Суду РФ, деградації всього російського правосуддя, антидемократичності російського політичного режиму тощо³⁵⁰. Цікаво зазначити, що російські юристи К. Селезньов, М. Аншаков та В. Отставних із Товариства захисту прав споживачів у 2015 р. зверталися зі скаргою до Конституційного Суду РФ щодо визнання неконституційним ФКЗ про Крим і Севастополь³⁵¹, в задоволенні якої Конституційний Суд РФ звісно ж їм відмовив³⁵².

Зазначимо, що навіть В. Томсінов, який є одним з найбільш непохитних прихильників «теорії самовизначення» Криму (про що свідчить, принаймні, його кількість публікацій, присвячених розробці даної теорії), вважає, що Конституційний Суд РФ повів себе не найкращим чином в цій ситуації, допустивши ряд порушень ФКЗ про Конституційний Суд — «рішення про приєднання Криму до Росії приймалося нашою верховною владою надзвичайно поспішно і процедура його юридичного оформлення взагалі не була попередньо продумана» — та вказує на його політичний характер — «воно було всього лише його реакцією на таку зміну обстановки в Україні, яка створювала надзвичайно небезпечну геополітичну загрозу для існування Російської держави»³⁵³.

Тому спробуємо й ми за допомогою формально-догматичного підходу оцінити даний документ та встановити, чи дана Постанова була неправомірною, чи навпаки, вона, цитуючи Р. Каламкаряна та Р. Галієва, була «вдалим симбіозом природно- і позитивно-правового підходів в тлумаченні пра-

³⁴⁹ Зорькин В. Цивилизация права // Российская газета, 13.03.2014 [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/gijszl>

³⁵⁰ Див., н-д: Становая Т. Скрепы вместо Закона. Устройство мира по Валерию Зорькину // Слон, 24.03.2015 [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/n7Pw3b>; Никитинский Л. Скрепла на право, или Частное лицо доносца // Новая газета, 30.03.2015 [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/C2hXug>; Лукьянова Е. Закон — что скрепа // Новая газета, 3 июня 2015 [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/pkYzjp>; Навальный А. Разбираем конституцию РФ как новый iPhone // Навальный, 12.12.2015 [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/dcmNnw> та ін.

³⁵¹ Жалоба Селезнева К.А., Аншакова М.Г., Отставных В.В. в Конституционный Суд Российской Федерации о проверке конституционности Федерального конституционного закона от 21.03.2014 N 6-ФКЗ (ред. от 31.12.2014) «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя», примененного в конкретном деле заявителей от 29.06.2015 г. // [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/WzPcPi>

³⁵² Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы граждан Аншакова Михаила Геннадьевича, Отставных Валерия Владимировича и Селезнева Константина Анатольевича на нарушение их конституционных прав положениями статей 1 и 2 Федерального конституционного закона «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя»: Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 16.07.2015 г., № 1826-О // [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/pR078r>

³⁵³ Томсинов В.А. О «верховенстве права», «цивилизации права» и других сказках, рассказываемых юристами / В.А. Томсинов // [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/L0ViHr>

ва)?³⁵⁴ Отже, які можна назвати найбільш спірні моменти у даній справі Конституційного Суду РФ?

По-перше, надшвидкісне та одностайне ухвалення Постанови з порушенням процедурних моментів. Конституційний Суд РФ розглянув таку юридично складну і неоднозначну справу та виніс одностайно рішення в ній на цілих 14 сторінок всього по суті за одну ніч, при цьому жоден із суддів не проголосував «проти», та не висловив окремої думки у даній справі. Президент РФ звернувся до Конституційного Суду РФ ввечері 18 березня 2014 р. практично відразу після підписання Договору про Крим, а Голова Конституційного Суду РФ В. Зорькін оголосив журналістам про результат розгляду цієї справи ближче до обіду 19 березня 2014 р.³⁵⁵ Цілком зрозуміло, що Конституційний Суд РФ, розглядаючи дану справу в екстраординарному режимі, вчинив ряд юридичних дій, які можна кваліфікувати як порушення багатьох важливих принципів та вимог конституційного судочинства, передбачених ФКЗ про Конституційний Суд: порушення принципу гласності судового процесу (ст. 31), упущення обов'язкового попереднього вивчення справи, результати якого доповідаються на засіданні Конституційного Суду (ст. 41), сумнівним було застосування положень ст. 47-1 («Розгляд справ без проведення слухань») до «кримської справи» тощо.

Яким високим не був би рівень юридичного професіоналізму суддів, що розглядали дану справу, та якою б феноменальною не була ступінь їхньої працездатності, така сумнівна прискорена процедура розгляду надзвичайно важливої фундаментальної справи, що суттєво зачіпає конституційний лад та міжнародно-правовий статус РФ, очевидно не була адекватним прикладом *due process*.

По-друге, наявність як мінімум двох очевидних юридичних помилок у федеральному законодавстві РФ, які не дозволяли Конституційному Суду РФ однозначно прийняти запит Президента РФ у даній ситуації до розгляду:

1. Відповідно до ч. 2 ст. 36 ФКЗ про Конституційний Суд підставою до розгляду справи Конституційним Судом РФ є виявлена невизначеність у питанні того, чи відповідає Конституції РФ міжнародний договір, який не вступив у дію. Стаття 89 ФКЗ про Конституційний Суд визначає наступні параметри допустимості запиту щодо перевірки міжнародного договору в Конституційному Суді РФ:

1) міжнародний договір РФ, про який згадується в запиті, підлягає згідно з Конституцією РФ і федеральним законом ратифікації Державною

³⁵⁴ Каламкарян Р.А., Галиев Р.С. Конституционно-правовая оценка принятия Республики Крым в состав Российской Федерации // Алтайский юридический вестник. — 2015. — № 3. — С. 36-39.

³⁵⁵ «Голова суду розповів, що Конституційний Суд отримав запит Президента у вівторок увечері, проте судді встигли з ним досить добре ознайомитися "оскільки у них робочий день ненормований". "Особисто я на каву сидів", — пожартував Зорькін». Див.: КС єдиногласно признал законность договора о вхождении Крыма в Россию // РИА Новости 19.03.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/p90ajg>

Думою;

2) заявник вважає, що даний договір не підлягає введенню в дію і застосуванню в РФ через його невідповідності Конституції РФ.

З точки зору законодавчої техніки, смислове формулювання даної статті є вкрай незадовільним, оскільки не зрозуміло, який із логічних операторів («і» чи «або») міститься між двома судженнями (пунктами 1 і 2), оскільки логічні зв'язки при кожному із них протилежно впливають на інтерпретацію даної норми. Оскільки Конституційний Суд РФ тлумачить дану норми через операцію кон'юнкції (логічного «і»), то нам не залишається нічого іншого, як також сприйняти цю логіку.

Дійсно, Договір про Крим підлягає ратифікації відповідно до ФКЗ про порядок прийняття, однак основне питання в даному разі — чи вважав заявник (тобто Президент РФ) у своєму запиті, що даний договір не підлягає введенню в дію і застосування в РФ через його невідповідності Конституції РФ чи він просто вніс запит лише тому, що цього вимагав ФКЗ про порядок прийняття? Уважно читаючи Запит³⁵⁶ В. Путіна до Конституційного Суду РФ, можна дійти висновку, що Президент РФ жодним чином не заявляв про неконституційність даного договору, а навіть навпаки підтверджував це, а своє звернення до Конституційного Суду РФ мотивував виключно процедурою, прописаною в ФКЗ про порядок прийняття.

О. Лук'янова пояснює таку колізію між нормами ФКЗ про Конституційний Суд та ФКЗ про порядок прийняття тривалою різницею в часі між їхнім прийняттям (1994 і 2001 рр.), через що депутати просто забули узгодити ці два закони, а Конституційний Суд РФ, який є повноправним суб'єктом права законодавчої ініціативи з питань, які відносяться до власної сфери відання, також «проспав» ситуацію конфліктної колізії цих двох законів³⁵⁷.

2. Федеральне конституційне законодавство зберігає «благородне мовчання» на рахунок того, чи може Конституційний Суд РФ розглядати міжнародний договір, який ще не вступив в дію, однак вже тимчасово застосовується на момент направлення запиту до Конституційного Суду. Дана проблема є критичною, оскільки, Договір про Крим тимчасово застосовується з дати підписання і набуває чинності з дати ратифікації (ст. 10 Договору про Крим), але відповідно до ч. 2 ст. 91 ФКЗ про Конституційний Суд, якщо Конституційний Суд РФ визнає договір, який не вступив в дію, неконституційним, то він не підлягає введенню в дію і застосуванню, тобто не може бути ратифікованим або затвердженим, і не може вступити в дію для РФ будь-яким іншим чином. Але що робити, якщо договір уже по суті застосовується до його введення в дію? Сама ж Постанова Конституційного Суду

³⁵⁶ Запрос о проверке соответствия Конституции Договора о принятии Республики Крым в Российскую Федерацию // Президент России. События [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/l28Ct5>

³⁵⁷ Лукьянова Е. О праве налево // Новая газета, 19.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Y0V0ut>

РФ називається «У справі щодо перевірки конституційності міжнародного договору між Російською Федерацією і Республікою Крим..., який не вступив в силу» (*курсив наш*). Даний парадокс спричинений тим, що ФКЗ про порядок прийняття взагалі не передбачив такої можливості, тобто по суті не заборонив, однак і не дозволив тимчасове застосування такого міжнародного договору до перевірки його на конституційність Конституційним Судом РФ та до вступу його в дію.

Таким чином, Конституційний Суд РФ замість того, щоб звернутися до Президента РФ та Федеральних Зборів РФ з пропозицією щодо призупинення всього процесу вступу в дію Договору про Крим до завершення розгляду справи Конституційним Судом РФ (ч. 2 ст. 42 ФКЗ про Конституційний Суд), а також відкласти розгляд даної справи для того, щоб він міг розробити та внести на розгляд Федеральним Зборам законопроект, який би усунув юридичні помилки та неточності вищезгаданих актів (Конституційний Суд РФ є суб'єктом права законодавчої ініціативи відповідно до ч. 1 ст. 104 Конституції РФ та п. 6 ч. 1 ст. 3 ФКЗ про Конституційний Суд), вирішив зайнятися юридичною казуїстикою, присвятивши більшу частину п. 1 описової частини заплутаному поясненню того, чому ж він все-таки прийняв даний запит В. Путіна до розгляду, незважаючи на певні процедурні вади власних дій, а про парадокс тимчасового застосування міжнародного договору до його вступу в дію з точки зору законодавства РФ Конституційний Суд взагалі нічого не сказав, зазначивши в п. 3 описової частини лише те, що такий підхід до застосування Договору про Крим лише відображає загальну практику права міжнародних договорів, і зокрема Віденської конвенції 1969 р.

По-третє, порушення Конституційним Судом РФ обсягу перевірки Договору. Відповідно до ст.ст. 86, 90 ФКЗ про Конституційний Суд, Конституційний Суд РФ встановлює відповідність Конституції РФ міжнародних договорів:

- 1) за змістом та формою договору;
- 2) за порядком підписання, укладення, прийняття, опублікування або введення в дію міжнародного договору;
- 3) з погляду встановленого Конституцією РФ поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також розмежування компетенції між федеральними органами державної влади та предметів відання і повноважень між органами державної влади РФ і органами державної влади суб'єктів РФ.

В пункті 2 описової частини Конституційний Суд РФ висловився з приводу того, що він вирішує виключно питання права, а не оцінює політичну доцільність укладення даного договору. Така правова позиція, звичайно ж, заслуговує лише на похвалу, однак чи дійсно вона включала в себе скрупульозне дослідження всіх правових нюансів даного договору, як заявив Суд? Якщо щодо останнього критерію перевірки даного договору в нас дійсно немає претензій, то щодо здійсненні перших двох «тестів» Конститу-

ційний Суд РФ можна звинуватити як мінімум у недобросовісності. Чому Конституційний Суд розглянув лише повноваження Президента РФ на підписання Договору про Крим (у п. 2 описової частини), однак абсолютно не звернув увагу на правомочність іншої сторони щодо підписання договору? Чому Конституційний Суд нічого не зазначив (у п. 3 описової частини) про те, що в Договорі про Крим не передбачалася його ратифікація двома сторонами, зокрема, Республікою Крим? Чому Конституційний Суд РФ не оцінив правомочність другої сторони (представників «Республіки Крим») щодо підписання даного договору? Чому Конституційний Суд не дослідив (у п. 4 описової частини) адекватність міжнародно-правового підґрунтя Договору про Крим? Невже Договір про Крим дійсно відповідає Статуту ООН, Гельсінському заключному акту НБСЄ, на які він посилається? Невже загальнокримський референдум 16 березня 2014 р. з точки зору міжнародного права був легітимним? Невже Договір про Крим відповідає положенню п. 4 ст. 15 Конституції РФ, яка стосується пріоритету принципів та норм міжнародного права, а також міжнародних договорів РФ над національним правом РФ (а відповідно до *діючих* міжнародних договорів, укладених РФ, Крим є частиною території України)?

По-четверте, недотримання Конституційним Судом РФ власних правових позицій з питання територіальної цілісності держав, зокрема, у Постанові Конституційного Суду РФ від 13 березня 1992 р.³⁵⁸, підписаній тим же

³⁵⁸ В цій Постанові було сказано, зокрема, наступне: «В цілому, міжнародні документи наголошують на неприпустимості використання посилань на принцип самовизначення для підриву єдності держави і національної єдності. Зокрема, в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН в розділі про принцип рівноправності і самовизначення народів зазначається, що ніщо в цій Декларації «не повинно тлумачитися як те, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які вели б до розчленування або до часткового чи повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав, що дотримують у своїх діях принципу рівноправності і самовизначення народів ... і, внаслідок цього, мають уряди, що представляють незалежно від раси, віросповідання чи кольору шкіри весь народ, що проживає на даній території. Кожна держава повинна утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якого іншого держави або країни».

Аналогічні принципи закріплені в документах НБСЄ — Гельсінському Заключному акті 1975 року, Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 року, Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 року та інших міжнародно-правових актах.

Таким чином, не заперечуючи права народу на самовизначення, що здійснюється через законне волевиявлення, слід виходити з того, що міжнародне право вимагає при цьому дотримання принципів територіальної цілісності і прав людини».

Див.: По делу о проверке конституционности Декларации о государственном суверенитете Татарской ССР от 30 августа 1990 года, Закона Татарской ССР от 18 апреля 1991 года «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Татарской ССР», Закона Татарской ССР от 29 ноября 1991 года «О референдуме Татарской ССР», постановления Верховного Совета Республики Татарстан от 21 февраля 1992 года «О проведении референдума Республики Татарстан по вопросу о государственном статусе Республики Татарстан» : Постановление Конституционного Суда РФ от 13.03.1992 г. // Ведомости СНД и ВС РФ, 1992, № 13, ст. 671. Див. т-ж: Декларация о государственном суверенитете Татарской ССР от 30.08.1990 г., N 334-ХП // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/N4eo3D>; Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Татарской ССР : Закон Татарской ССР от 18.04.1991 г. // «Советская Татария», 20.04.1991 г.; О референдуме Татарской ССР : Закон Татарской ССР от 29.11.1991 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/PikCNM>; О проведении референдума Республики Татарстан по вопросу о государственном статусе Республики Татарстан : Постановление Верховного Совета Республики Татарстан от 21.02.1992 г. // «Советская Татария», 25.02.1992 г.

самим В. Зорькіним, який на той момент також був Головою Конституційного Суду. Дане рішення Конституційного Суду РФ визнавало неконституційними окремі правові акти Республіки Татарстан³⁵⁹, в яких містилися претензії даного суб'єкта федерації на державний суверенітет за межами РФ.

По-п'яте, проблема створення двох суб'єктів федерації замість одного. Згідно з Договором про Крим, «Республіка Крим» приєднувалася до складу РФ, і замість неї утворювалося два нових суб'єкти федерації: Республіка Крим та місто федерального значення Севастополь. Відповідно до ч. 3 і 4 ст. 4 ФКЗ про порядок прийняття у випадку прийняття в РФ в якості нового суб'єкта федерації іноземної держави йому надається статус республіки, якщо тільки міжнародним договором не передбачається надання новому суб'єкту статусу краю чи області, а у випадку прийняття в РФ лише частини іноземної держави — надається статус республіки, краю, області, автономної області чи автономного округу. Ніде в даному ФКЗ немає можливості надання новому суб'єкту федерації статусу міста федерального значення, і тим більше не існує передумов щодо утворення двох і більше суб'єктів федерації при прийнятті до складу РФ іноземної держави чи її частини. Для того, щоб при прийнятті «Республіки Крим» у склад РФ одночасно утворилося два суб'єкти федерації, при чому одному із них було надано статус міста федерального значення, необхідно спочатку внести зміни у вищезгаданий ФКЗ. Про правову неоднозначність надання Севастополю статусу окремого суб'єкта федерації написала А. Кисельова, яка, обережно абстрагуючись від політичних та правових подробиць фактичного приєднання Криму до РФ, все ж таки не змогла приховала свого подиву на рахунок того, чому у зв'язку із приєднанням Криму до РФ на основі одного договору у складі РФ було створено не один, а відразу два суб'єкти федерації³⁶⁰.

Таким чином, явні конституційно-правові порушення у кримській справі дозволяють дійти до наступного висновку: вся юридична процедура «возз'єднання» Криму з РФ починаючи з 17 березня 2014 р. і закінчуючи 21 березня 2014 р. в цілому була нелегітимною, через що з точки зору права увесь цей процес можна кваліфікувати виключно як правову фікцію. Однак дана фікція, на жаль, викликала реальні наслідки негативного характеру для всього міжнародного порядку, які тепер дуже важко усунути.

³⁵⁹ Див.: Декларация о государственном суверенитете Татарской ССР от 30.08.1990 г., N 334-ХІІ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/N4eo3D>; Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Татарской ССР : Закон Татарской ССР от 18.04.1991 г. // «Советская Татария», 20.04.1991 г.; О референдуме Татарской ССР : Закон Татарской ССР от 29.11.1991 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/PikCNM>; О проведении референдума Республики Татарстан по вопросу о государственном статусе Республики Татарстан : Постановления Верховного Совета Республики Татарстан от 21.02.1992 г. // «Советская Татария», 25.02.1992 г.

³⁶⁰ Киселева А.В. Изменило ли присоединение Крыма конституционную природу федерации в России (теоретико-правовой анализ) // Право и политика. — 2014. — № 11. — С. 54

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИМУ І СЕВАСТОПОЛЯ ПІСЛЯ АНЕКСІЇ 2014 РОКУ

...[Р]еферендум, проведений в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь 16 березня 2014 року, не маючи законної сили, не може бути основою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополь.

*Генеральна асамблея ООН (2014 р.)*³⁶¹

4.1. Юридична колізія щодо правового статусу Кримського півострова

Після включення згадки про Республіку Крим і Севастополь як місто федерального значення до Конституції РФ Кримський півострів почав існувати в двох взаємовиключних реальностях: де-факто ця територія сьогодні входить у федеральний устрій Росії, однак де-юре АРК і м. Севастополь були, є і залишаються адміністративно-територіальними одиницями України, оскільки з точки зору міжнародного права, незаконне приєднання Криму до РФ жодним чином не змінило правового статусу цієї української території (принцип *ex injuria jus non oritur*).

Сьогодні Крим можна розглядати виключно через призму Женевських конвенцій 1949 р. як територію, що перебуває під режимом окупації (окупована територія). І Україна, і РФ однозначно визнають лише власний суверенітет над окупованою територією, не допускаючи будь-яких спірних моментів чи правової невизначеності щодо Криму. Такий стан речей, що є закономірним результатом будь-якої анексії, можна назвати, за браком кращого терміну, «юридичною колізією». Розглянемо обидві сторони даної колізії, а потім узагальнимо позицію третіх сторін щодо статусу Криму.

³⁶¹ Territorial integrity of Ukraine. UNGA Res. 68/262 (2014). <http://goo.gl/O0HGwR>

4.1.1. Росія: Республіка Крим і Севастополь як міста федерального значення — нові суб'єкти Російської Федерації

РФ не вважає Крим і Севастополь окупованими територіями, на які розповсюджується юридична дія норм Женевських конвенцій 1949 р.³⁶², а повноправними територіями РФ, правовий статус яких тепер визначався виключно законодавством РФ внаслідок приєднання 18 березня 2014 р. «Республіки Крим» до РФ та появи у складі останньої двох нових суб'єкти федерації — Республіки Крим та Севастополя як міста федерального значення на основі:

1) Декларації про незалежність АРК та м. Севастополя від 11 березня 2014 р., результатів загальнокримського референдуму від 16 березня 2014 р. та пропозиції Республіки Крим щодо прийняття її в склад РФ;

2) Договору між РФ і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим та створення у складі РФ нових суб'єктів від 18 березня 2014 р. та ФКЗ «Про прийняття в РФ Республіки Крим та створення у складі РФ нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» від 21 березня 2014 р.

Починаючи з 1 квітня 2014 р. в складі РФ офіційно перебувають 85 суб'єктів федерації: 22 республіки, 9 країв, 46 областей, 3 міста федерального значення, 1 автономна область, 4 автономних округи. Відповідно до Конституції РФ республіка як суб'єкт РФ є «державою» в складі РФ зі своєю конституцією та законодавством, а місто федерального значення є рядовим суб'єктом РФ, який подібно до краю, області, автономної області та автономного округу має свій статут і законодавство (ч. 2 ст. 5, ст. 66). Всі суб'єкти РФ формально проголошуються рівноправними (ч. 1 і 3 ст. 5)³⁶³, однак, самі ж норми законодавства РФ свідчать про протилежне: наприклад, республіки, на відміну від всіх інших суб'єктів федерації, мають право встановлювати свої державні мови, які використовуються поряд з державною мовою РФ (російською) в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних установах республіки.

Варто зазначити, що при дослідженні правового статусу Криму і Севастополя в межах РФ, як і у випадку з СРСР, можна спостерігати глибоку колізію між їхнім формальним та фактичним правовим статусом у складі РФ, перш за все у зв'язку з тим, що РФ є також є квазіфедерацією — державою з високим рівнем централізації, яка лише імітує відносини федералізму. Безперечно, на перших етапах становлення федералізму (коли була прийня-

³⁶² Про правові вимоги до окупаційного режиму див. підрозділ 1.2.1 даної монографії.

³⁶³ Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 95 Конституції РФ кожен суб'єкт федерації обирає по 2 представника в Раду Федерації: по одному — від законодавчого (представницького) органу, і по одному — від виконавчого органів державної влади суб'єкта федерації.

та Конституція РФ) Росія, якщо і не була фактичною федерацією, то принаймні була ближчою до неї, однак після приходу до влади В. Путіна процеси централізації почали домінувати у фактичних відносинах між центром і регіонами, через що РФ стала такою, якою і є сьогодні. Зважаючи, на завдання даного дослідження, ми розглянемо лише статус Криму та Севастополя де-юре, оскільки в протилежному разі, дане дослідження вийде за межі поставленого предмету.

На основі Конституції РФ 11 квітня 2014 р. Державна Рада Республіки Крим прийняла Конституцію Республіки Крим³⁶⁴, а 14 квітня 2014 р. Законодавчі Збори міста федерального значення Севастополя — Статут міста Севастополя³⁶⁵. Відповідно до Конституції Республіки Крим, Республіка Крим є демократичною правовою державою у складі РФ, яка володіє всією повнотою державної влади за межами предметів відання РФ, а також повноважень РФ з питань спільного відання РФ і суб'єктів РФ. Державну владу в Республіці Крим здійснюють Глава Республіки Крим, Державна рада Республіки Крим — Парламент Республіки Крим та Рада міністрів Республіки Крим — Уряд Республіки Крим (ч. 1 і 2 ст. 1, ч. 2 ст. 6 Конституції Республіки Крим). Правовий статус Севастополя як міста федерального значення та суб'єкта РФ визначається Конституцією РФ і Статутом міста Севастополя. Державну владу у Севастополі здійснюють постійно діючий вищий та єдиний законодавчий (представницький) орган державної влади Севастополя — Законодавчі збори Севастополя, Губернатор Севастополя — вища посадова особа міста, Уряд Севастополя — вищий виконавчий орган державної влади Севастополя (ст. 1, ч. 2 ст. 11 Статуту Севастополя). Республіка Крим та місто федерального значення Севастополь є рівноправними суб'єктами РФ, територія яких є невід'ємною частиною території РФ (ч. 3 ст. 2, ч. 1 і 3 ст. 55, ч. 1 ст. 56 Конституції РК, ч. 1 і 2 ст. 2 Статуту Севастополя).

Перехідні положення обох установчих документів містять чіткі застереження щодо їхнього обмеженого застосування на території Республіки Крим і м. Севастополя у зв'язку з тим, що відповідно до Договору про Крим та ФКЗ про Крим і Севастополь, починаючи з 18 березня 2014 р. і до 1 січня 2015 р. на півострові встановлюється перехідний період, протягом якого повинна відбутися остаточна інтеграція новостворених суб'єктів в економічну, фінансову, кредитну, правову системи РФ, систему органів державної влади РФ, а також створення власних органів державної влади Республіки Крим і м. Севастополя.

Ще 21 березня 2014 р. — в день, коли закінчилася конституційна фор-

³⁶⁴ Конституция Республики Крым : принята Государственным Советом Республики Крым 11.04.2014 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/2lgL8s>

³⁶⁵ Устав города Севастополя : Закон города Севастополя от 14.04.2014 г., №1-ЗС // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/lyEE4>

малізація анексії Криму — В. Путін підписав Укази «Про створення Кримського федерального округу»³⁶⁶ та «Про повноважного представника Президента РФ у Кримському федеральному окрузі»³⁶⁷, згідно з якими на Кримському півострові був створений Кримський федеральний округ з центром в м. Сімферополі³⁶⁸, а 31 березня 2014 р. він підписав Укази «Про Міністерство РФ у справах Криму»³⁶⁹ і «Про міністра РФ у справах Криму», відповідно до яких тимчасово створювалося спеціалізований орган, відповідальний за проведення повної інтеграції та розвитку Криму і Севастополя — Міністерство РФ у справах Криму.

2 квітня 2014 р. Республіка Крим і м. Севастополь увійшли до Південного військового округу РФ³⁷⁰, а на населення даних територій був розповсюджений загальний військовий обов'язок. У той же день був також підписаний ФЗ, що денонсував в односторонньому порядку усі укладені між Україною та РФ угоди щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України³⁷¹ (а отже на території Кримського півострова, з точки зору РФ, тепер легально має право знаходитися виключно Чорноморський флот РФ), а також ФЗ «Про особливості функціонування фінансової системи Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя на перехідний період»³⁷². Крім того, після офіційного включення території Кримського півострова в систему військово-адміністративного устрою РФ, російське керівництво періодично заявляло про власне плани щодо розміщення ядерної зброї в Криму³⁷³.

³⁶⁶ Об образовании Крымского федерального округа : Указ Президента РФ от 21.03.2014 г., № 168 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/z7vEp5>

³⁶⁷ О полномочном представителе Президента Российской Федерации в Крымском федеральном округе : Указ Президента РФ от 21.03.2014 г., № 169 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/q9wFrj>;

³⁶⁸ Федеральні округи були створені 13.05.2000 р. для реалізації влади повноважних представників Президента РФ в федеральному окрузі. Такі представники є посадовими особами Адміністрації Президента РФ. Вони представляють Президента РФ та забезпечують реалізацію конституційних повноважень глави держави в межах відповідного федерального округу. Федеральний округ не є суб'єктом федерації, чи будь-якою іншою формою федерального устрою Росії, а створені по аналогії до воєнних округів, економічних районів чи часових зон. По суті, це всього-на-всього інструмент політичного контролю Москви над регіональними процесами в РФ.

Див.: О полномочном представителе Президента Российской Федерации в федеральном округе : Указ Президента РФ от 13.05.2000 г., N 849 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/2v8pE2>

³⁶⁹ О Министерстве Российской Федерации по делам Крыма : Указ Президента РФ от 31.03.2014 г., № 190 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/g5KSwn>; О Министре Российской Федерации по делам Крыма : Указ Президента РФ от 31.03.2014 г., № 191 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/yYf8hK>. Див. т-ж: О Министерстве Российской Федерации по делам Крыма : Постановление Правительства РФ от 10.05.2014 г., N 427 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ZAfJ5r>

³⁷⁰ О внесении изменения в Указ Президента Российской Федерации от 20 сентября 2010 г. N 1144 "О военном-административном делении Российской Федерации" : Указ Президента РФ от 02.04.2014 г., N 199 // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 14, ст. 1613

³⁷¹ Див. т-ж підрозділ 2.2.2 даної монографії.

³⁷² Об особенностях функционирования финансовой системы Республики Крым и города федерального значения Севастополя на переходный период : Федеральный закон от 02.04.2014 г., № 37-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 14, ст. 1529

³⁷³ РФ заявила о своем праве размещать ядерное оружие в Крыму // Зеркало недели. Украина, 01.06.2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/75107W>; РФ нарушит принципы МАГАТЕ, разместив ядерное оружие в Крыму, — МИД // Цензор. Нет, 25.04.2016 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

5 травня 2014 р. був прийнятий ФЗ «Про застосування положень Кримінального кодексу РФ і Кримінально-процесуального кодексу РФ на територіях Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя»³⁷⁴, який розповсюдив юридичну дію (категорії злочинності та караності) кримінального законодавства РФ не тільки на діяння, вчинені на території Кримського півострова після 18 березня 2014 р., а й навіть до цієї дати.

21 липня 2014 р. в федеральне законодавство РФ щодо порядку обчислення часу в РФ були внесені відповідні зміни, які законодавчо закріплювали перебування Республіки Крим і м. Севастополя в другій часовій зоні РФ (UTC+3), хоча офіційно «Республіка Крим» перейшла на московський час (MSK) в березні 2014 р.

Протягом 2014 р. всі органи виконавчої влади Республіки Крим та м. Севастополя були замінені на відповідні територіальні представництва федеральних органів виконавчої влади на основі законодавства РФ. Судова система Республіки Крим і Севастополя, вже починаючи з 23 липня 2014 р., була інтегрована у судову систему РФ шляхом ліквідації існуючих судів на Кримському півострові та створенні замість них Верховного Суду РК, Арбітражного Суду РК, Кримського гарнізонного військового суду, Севастопольського міського суду, Арбітражного суду міста Севастополь, Севастопольського гарнізонного військового суду та 28 нижчестоящих районних і міських судів³⁷⁵. З осені 2014 р. були створені також відповідні місцеві органи влади Республіки Крим та м. Севастополя, передбачені Конституцією Республіки Крим та Статутом міста Севастополя. Зокрема, 14 вересня 2014 р. відбулися перші вибори Державної ради Республіки Крим та Законодавчих зборів міста Севастополя, однозначну перемогу на яких, звичайно ж, здобула пропрезидентська партія «Єдина Росія». 9 жовтня 2014 р. парламенти обох суб'єктів федерації обрали своїх вищих посадових осіб — С. Аксьонова Главою Республіки Крим та С. Міняйла Губернатором міста Севастополя³⁷⁶.

Незважаючи на таку здавалося б інтенсивну інтеграцію нових суб'єктів в склад РФ, до кінця 2014 р. стало ясно, що російська влада не може її завершити до 1 січня 2015 р., як планувалося (навіть сам ФКЗ про Крим і Севастополь 6 разів змінювався протягом 2014 р.). Тому з 1 січня 2015 р. на тери-

<http://goo.gl/Y0kiCD>

³⁷⁴ О применении положений Уголовного кодекса Российской Федерации и Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный закон от 05.05.2014 г., N 91-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 19, ст. 2296

³⁷⁵ О создании судов Российской Федерации на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации : Федеральный закон от 23.06.2014 г., № 154-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 26, ст. 3360

³⁷⁶ Об избрании Главы Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 09.10.2014 г., N 45-1/14 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/tfjGGQT>; Об избрании Губернатора города Севастополя : Постановление Законодательного Собрания г.Севастополя от 09.10.2014 г., N 22 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/aZ3vfQ>

торії Кримського федерального округу строком на 25 років була створена також вільна економічна зона РФ, особливості правового режиму якої включали в себе відмінності у правовому регулюванні відносин у сферах залучення до трудової діяльності іноземних громадян, у регулюванні в'їзду в Республіку Крим і м. Севастополь і виїзду за їхні межі, а також у здійсненні діяльності в галузі морського транспорту³⁷⁷. Формально інтеграція Криму та Севастополя в РФ завершилася 15 липня 2015 р., коли було ліквідоване Міністерство у справах Криму³⁷⁸, Кримський федеральний округ проіснував трохи довше — до 28 липня 2016 р.³⁷⁹ Але фактично на Кримському півострові до сьогодні залишаються ще багато проблем, в першу чергу економічної, соціальної та інфраструктурної природи, які, навіть з російської юридичної точки зору, суттєво ускладнюють завершення остаточного «возз'єднання» Криму з РФ.

Таким чином, фактичний правовий статус Криму та Севастополя в складі РФ в цілому та однозначно суперечить положенням Женевських конвенцій 1949 р., які застосовуються до окупованих території (зокрема, щодо військової, судової та кримінальної політики окупаційної держави на такій території), незалежно від того, чи вони анексовані окупаційною державою, чи ні.

4.1.2. Україна: Автономна Республіка Крим та Севастополь як місто зі спеціальним статусом — тимчасово окупована Російською Федерацією територія України

Україна не визнає зміну правового статусу Криму в 2014 р., а продовжує вважати АРК і м. Севастополь адміністративно-територіальними одиницями України, тимчасово окупованими РФ. У зв'язку з цим Україна систематично заперечувала легітимність процесу «самовизначення» Криму шляхом ухвалення наступних правових документів:

1) 28 лютого 2014 р. Верховна Рада України відповідно до Будапештського меморандуму (1994 р.) висловила занепокоєння подіями в АРК та звернулася до держав-гарантів територіальної цілісності України, зокрема і РФ, з вимогою припинити кроки, які мають ознаки зазіхань на державний суверенітет і територіальну цілісність України, а також відмовитися від

³⁷⁷ О развитии Крымского федерального округа и свободной экономической зоне на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный закон от 29.11.2014 г., N 377-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 48, ст. 6658

³⁷⁸ Об упразднении Министерства Российской Федерации по делам Крыма и Государственной комиссии по вопросам социально-экономического развития Республики Крым и г. Севастополя : Указ Президента РФ от 15.07.2015 г., N 368 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/ffwZZ0>; Об изменении и признании утратившими силу некоторых актов Правительства Российской Федерации : Постановление Правительства РФ от 02.11.2015 г., N 1185 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/7LaAwW>

³⁷⁹ 28.07.2016 р. В. Путін приєднав Кримський федеральний округ до Південного федерального округу. Див.: О Южном федеральном округе : Указ Президента РФ от 28.07.2016 г., № 375 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/1NwWQg>

підтримки сепаратизму в Україні у будь-якій формі³⁸⁰;

2) 1 березня 2014 р. в. о. Президента України О. Турчинов видав Указ «Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим»³⁸¹, яким констатувалося порушенням ч. 4 ст. 136 Конституції України, ч. 1 ст. 37 Конституції АРК, п. 21 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», ст. 7 Закону України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» під час призначення Верховною Радою АРК С. Аксьонова 27 лютого 2014 р.;

3) 7 березня 2014 р. відповідно до ст. 112 та ч. 2 ст. 137 Конституції України в. о. Президента України О. Турчинов видав Указ «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 "Про проведення загальнокримського референдуму"»³⁸²;

4) 11 березня 2014 р. Верховна Рада України оприлюднила дві Заяви:

- щодо звернення до Венеційської комісії з приводу рішення Верховної Ради АРК від 6 березня 2014 р. про проведення так званого загальнокримського референдуму, а також до жителів АРК із закликом не брати участі в незаконному референдумі і таким чином продемонструвати свою позицію на єдність Українського народу і територіальну цілісність України³⁸³;

- щодо повторного звернення до держав-гарантів безпеки України, в якому парламент констатував факт різкого погіршення ситуації на території АРК внаслідок введення Збройних Сил РФ, звернувся до держав-сторін Будапештського меморандуму та міжнародних організацій із закликом вжити практичних заходів, спрямованих на забезпечення територіальної цілісності та безпеки України, а також закликав РФ негайно вивести війська з території України та припинити агресію проти України³⁸⁴;

5) 14 березня 2014 р. Конституційний Суд України прийняв Рішення в якому:

- визнав такою, що не відповідає Конституції України (є неконс-

³⁸⁰ Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : Постанова Верховної Ради України від 28.02.2014 р., № 831-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 12, ст.207

³⁸¹ Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим : Указ Президента України від 01.03.2014 р., № 187/2014 // Офіційний вісник Президента України, 2014, № 7, ст. 257

³⁸² Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 "Про проведення загальнокримського референдуму" : Указ Президента України від 07.03.2014 р., № 261/2014 // Офіційний вісник Президента України, 2014, № 8, ст. 260

³⁸³ Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку із зупиненням дії рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року про проведення 16 березня 2014 року загальнокримського референдуму : Постанова Верховної Ради України від 11.03.2014 р., № 857-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 13, ст.240

³⁸⁴ Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 11.03.2014 р., № 858-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 13, ст.241

титутційною), Постанова Верховної Ради АРК «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 р., № 1702-6/14;

- зафіксував втрату чинності вищеназваної Постанови Верховної Ради АРК з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення;
- припинив діяльність Комісії АРК із проведення загальнокримського референдуму, територіальних та дільничних комісій, створених для проведення цього референдуму;
- зобов'язав Раду міністрів АРК припинити фінансування заходів щодо проведення референдуму, забезпечити знищення бюлетенів, агітаційних матеріалів³⁸⁵;

6) 15 березня 2014 р. відповідно до п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України, абз. 5 ч. 1 ст. 22 Конституції АРК, ч. 6 ст. 4 Закону України «Про Верховну Раду АРК», та враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 р., Верховна Рада України достроково припинила повноваження Верховної Ради АРК та зобов'язала Комітет Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування внести пропозиції щодо призначення позачергових виборів до Верховної Ради АРК³⁸⁶;

7) 20 березня 2014 р. Конституційний Суд України виніс Рішення³⁸⁷, в якому він визнав такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), Постанову Верховної Ради АРК «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» № 1727-6/14, та зафіксував втрату неї чинності з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення;

8) 20 березня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про боротьбу за звільнення України³⁸⁸, в якій проголошувалося, що Український народ ніколи не визнає анексію Росією Криму, яка є зухвалим порушенням чинного законодавства суверенної України, а також фундаментальних норм міжнародного права, які закріплені у Статуті ООН (1945 р.), Статуті Ради Європи (1949 р.), Заключному акті НБСЄ (1975 р.) та інших підсумкових документах НБСЄ/ОБСЄ, Угоді про створення СНД (1991 р.), Будапештському меморандумі (1994 р.), Договорі про дружбу, співробітниц-

³⁸⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) від 14.03.2014 р., № 2-рп/2014 // Офіційний вісник України, 2014, № 26, ст. 766

³⁸⁶ Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Постанова Верховної Ради України від 15.03.2014 р., № 891-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 14, ст.324

³⁸⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 20.03.2014 р., № 3-рп/2014 // Офіційний вісник України, 2014, № 27, ст. 776

³⁸⁸ Про боротьбу за звільнення України : Декларація Верховної Рада України від 20.03.2014 р., № 1139-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 15, ст.580

цтво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (1997 р.), а також містилося звернення Верховної Ради України до всіх членів міжнародного співтовариства з наполегливим проханням утриматись від міжнародного визнання «Республіки Крим» та анексії Криму і м. Севастополя до складу Росії у якості нових суб'єктів РФ.

9) 3 червня 2014 р. Окружний адміністративний суд м. Києва ухвалив у порядку адміністративного судочинства Постанову у справі за позовом Генеральної прокуратури України проти Верховної Ради АРК, пред'явленого 3 березня 2014 р. (із доповненнями позовних вимог) щодо визнання протиправними окремих актів Верховної Ради АРК та наступного їх скасування, в якій постановив задовольнити позов та визнати протиправними і скасувати:

- постанову Верховної Ради АРК від 27 лютого 2014 р. № 1630-6/14 «Про організацію та проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим»;

- рішення Верховної Ради АРК від 27 лютого 2014 р. № 1631-6/14 «Про висловлення недовіри Раді міністрів Автономної Республіки Крим та припинення її діяльності»;

- рішення Верховної Ради АРК від 27 лютого 2014 р. № 1656-6/14 «Про призначення С. Аксьонова на посаду Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим»;

- рішення Верховної Ради АРК від 28 лютого 2014 р. щодо затвердження складу Ради міністрів АРК;

- рішення Верховної Ради АРК від 28 лютого 2014 р. щодо внесення змін до складу Ради міністрів АРК

- рішення Президії Верховної Ради АРК від 3 березня 2014 р. № 1691-6/14 «Про деякі питання забезпечення організації та проведення республіканського (місцевого) референдуму в Автономній Республіці Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 6 березня 2014 р. № 1702-6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму 16 березня 2014 року»;

- постанову Верховної Ради АРК від 6 березня 2014 р. № 1704-6/14 «Про зміни в системі і структурі органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 6 березня 2014 р. № 1720-6/14 «Про правосуддя в Автономній Республіці Крим»;

- рішення Верховної Ради АРК від 9 березня 2014 р. щодо районних державних адміністрацій в АРК;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1727-6/14 «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя»;

- рішення Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1730-6/14

«Про деякі питання організації і діяльності Державної телерадіокомпанії "Крим" та Державного підприємства "Радіотелевізійний передавальний центр Автономної Республіки Крим"»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1731-6/14 «Про деякі питання забезпечення життєдіяльності на території Автономної Республіки Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1732-6/14 «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 22 січня 2014 року № 1576-6/14 "Про бюджет Автономної Республіки на 2014 рік" та деяких нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1734-6/14 «Про затвердження Положення про Народну дружину Криму»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1735-6/14 «Про затвердження Тимчасового положення про Міністерство внутрішніх справ Автономної Республіки Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1736-6/14 «Про затвердження Тимчасового положення про Прокуратуру Автономної Республіки Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1737-6/14 «Про затвердження Тимчасового положення про Податкову службу Автономної Республіки Крим»;

- постанову Верховної Ради АРК від 11 березня 2014 р. № 1739-6/14 «Про затвердження Тимчасового положення про Пенсійний фонд Автономної Республіки Крим»³⁸⁹.

Однак, жоден із вищезгаданих засобів правового реагування на порушення територіальної цілісності України не міг бути успішним, оскільки Україна вже на момент їх ухвалення втратила фактичний контроль над Кримським півостровом та не могла застосувати легальні засоби державного примусу до органів державної влади АРК та міста Севастополя.

Після конституційної легалізації анексії Криму Росією чинні конституційно-правові норми України, якими регулювався правовий статус Кримського півострова, вже не були адекватними по відношенню до фактичного правового режиму на півострові. У зв'язку з цим, 15 квітня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»³⁹⁰, який формалізував наступні зміни в правовому статусі Криму з точки зору України:

³⁸⁹ Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва у справі № 826/2719/14 від 03.06.2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/PtFhSv>

³⁹⁰ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р., № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 26, ст. 892

1) було визначено, що перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями (1907 р.), Женевською конвенцією IV (1949 р.), а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994 р.), Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ (1997 р.) та іншим міжнародно-правовим актам, є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом;

2) сухопутна територія АРК та м. Севастополя, внутрішні води України цих територій, внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України, а також повітряний простір над вищеназваними територіями отримали специфічний правовий режим – «тимчасово окупована територія»;

3) новий правовий режим Кримського півострова проявляється, зокрема, в особливому правовому режимі перетину меж даної території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, а також реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, а також особливому порядку забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території;

4) функції та повноваження органів державної влади, які знаходилися на території Кримського півострова, передавалися іншим відповідним органам державної влади, які знаходилися на материковій Україні.

З 27 вересня 2014 р. на тимчасово окупованій території України була створена вільна економічна зона «Крим» строком на 10 календарних років відповідно до Закону України «Про створення вільної економічної зони "Крим" та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12 серпня 2014 р.³⁹¹. Вільна економічна зона полягає в особливому правовому режимі економічної діяльності фізичних та юридичних осіб, у тому числі особливому порядку застосування норм регуляторного, податкового та митного законодавства України, особливому режимі внутрішньої та зовнішньої міграції фізичних осіб, а також вільній митній зоні, що за своїм функціональним типом є одночасно вільною митною зоною комерційного, сервісного та промислового типу. Органом господарського розвитку та управління цієї зони є Керуюча компанія Вільної

³⁹¹ Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12.08.2014 р., № 1636-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 43, ст.2030

економічної зони «Крим» — юридична особа державної форми власності, яка не може бути корпоратизована або приватизована протягом строку дії даної зони. У зв'язку зі створенням з 2015 р. Росією своєї вільної економічної зони в Криму, про яку вже згадувалося, починаючи з 1 січня 2015 р. на території Кримського півострова паралельно діють дві функціонально та юрисдикційно різні вільні економічні зони — українська та російська.

Крім того, в системі органів державної влади щодо управління АРК і м. Севастополя відбулися наступні зміни:

1) 16 травня 2014 р. в. о. Президента України підписав Розпорядження «Про невідкладні заходи щодо відновлення діяльності Представництва Президента України в АРК»³⁹², відповідно до якого, Представництво Президента України в АРК тимчасово розміщується у м. Херсоні;

2) 7 липня 2014 р. Кабінет Міністрів України утворив новий центральний орган виконавчої влади — Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб (з 22 жовтня 2014 р. — Державна служба України з питань АРК та міста Севастополя). Основними завданнями цього органу є:

1) забезпечення формування і реалізація державної політики з питань, пов'язаних з АРК та м. Севастополем, зокрема щодо:

- захисту прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України;

- захисту прав і свобод осіб, які порушені внаслідок тимчасової окупації частини території України;

- захисту державних активів;

2) створення умов для вільного розвитку кримськотатарської мови, мов інших корінних народів та національних меншин, що проживають на тимчасово окупованій території України;

3) сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб, розвитку етнічної самобутності корінних народів та національних меншин, що проживають на тимчасово окупованій території України³⁹³.

Як відповідь міжнародно-правового характеру на агресію РФ проти України 14 серпня 2014 р. Верховна Рада України з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання пору-

³⁹² Про невідкладні заходи щодо відновлення діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим : Розпорядження Президента України від 16.05.2014 р., № 865/2014-рп // Офіційний вісник України, 2014, № 41, ст. 1084

³⁹³ Див.: Про Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 р., № 297 // Офіційний вісник України, 2014, № 63, ст. 1737; Про перейменування Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р., № 625 // Офіційний вісник України, 2014, № 93, ст. 2685; Деякі питання Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2015 р., № 736 // Офіційний вісник України, 2015, № 78, ст. 2616

шенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави встановила правові підстави застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), які приймаються РНБО України, вводяться в дію указом Президента України та затверджуються протягом 48 годин з дня видання указу Президента України постановою Верховної Ради України. Верховна Рада України передбачила можливість введення наступних санкцій:

1) блокування активів — тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном;

2) обмеження торговельних операцій;

3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України;

4) запобігання виведенню капіталів за межі України;

5) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;

6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності;

7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах;

8) заборона користування радіочастотним ресурсом України;

9) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування;

10) заборона здійснення державних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб-резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких знаходиться у власності іноземної держави, а також державних закупівель у інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції згідно з законом;

11) заборона або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України;

12) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з законом;

13) заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави;

14) припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави;

15) заборона здійснення Національним банком України реєстрації учасника міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент іноземної держави;

16) заборона збільшення розміру статутного капіталу господарських товариств, підприємств, у яких резидент іноземної держави, іноземна держава, юридична особа, учасником якої є нерезидент або іноземна держава, володіє 10 і більше відсотками статутного капіталу або має вплив на управління юридичною особою чи її діяльність;

17) запровадження додаткових заходів у сфері екологічного, санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю;

18) припинення дії торговельних угод, спільних проектів та промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони;

19) заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності;

20) припинення культурних обмінів, наукового співробітництва, освітніх та спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами та іноземними юридичними особами;

21) відмова в наданні та скасування віз резидентам іноземних держав, застосування інших заборон в'їзду на територію України;

22) припинення дії міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

23) анулювання офіційних візитів, засідань, переговорів з питань укладення договорів чи угод;

24) позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення;

25) інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим законом України³⁹⁴.

Варто додати, що протягом 2014-2015 рр. відповідно до ст. 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)³⁹⁵ Україна подала до Європейського суду з прав людини чотири міждержавні скарги (№ 20958/14, № 43800/14, № 49537/14, № 42410/15) на агресивні дії РФ в Криму та на сході України, які порушують положення даної конвенції та протоколів до неї³⁹⁶. Зі свого боку РФ в 2015 р. провела чергові конституційні маніпуляції, що призвели до нівелювання юридичної дії рішень Європейського суду з прав людини у справах, в яких РФ виступає однією зі сторін³⁹⁷.

³⁹⁴ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р., № 1644-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 40, ст.2018

³⁹⁵ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950). <http://goo.gl/l69S4W>

³⁹⁶ Станом на жовтень 2015 р. до Європейського суду з прав людини було подано більше 1400 індивідуальних скарг з цього приводу. Див.: European Court of Human Rights communicates to Russia new inter-State case concerning events in Crimea and Eastern Ukraine. *Press Release*, ECHR 296 (2015). <http://goo.gl/ExqQif>

³⁹⁷ Див.: По делу о проверке конституционности положений статьи 1 Федерального закона «О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней», пунктов 1 и 2 статьи 32 Федерально-

Таким чином, анексія Криму та Севастополя Росією у 2014 р. не вплинула на правовий статус Кримського півострова з точки зору України, який згідно із Конституцією України, залишається під суверенітетом України. Разом з тим, особливостями теперішнього правового статусу АРК є визнання її Україною «тимчасово окупованою територією» та створення на її території вільної економічної зони «Крим», однак, фактичний режим даної території визначається законодавством РФ.

4.2. Офіційні позиції третіх сторін щодо правового статусу Криму

Анексія Криму викликала неоднозначну реакцію з боку міжнародного співтовариства. Всі офіційні позиції третіх сторін (держав, міжнародних організацій) щодо правового статусу Криму можна поділити на три групи³⁹⁸:

1) анексія Криму та Севастополя Росією в 2014 р. була незаконною, а отже не може спричиняти жодних правових наслідків, через що Крим і Севастополь залишаються під суверенітетом України;

2) зміна правового статусу Криму та Севастополя шляхом їхнього приєднання до РФ в 2014 р. є законною, а отже Крим і Севастополь перебувають під суверенітетом РФ;

3) нейтральні, нечіткі або суперечливі позиції, які не дають однозначної офіційної відповіді на правову приналежність Кримського півострова після 2014 р.

Такий підхід до кримського питання з боку держав-членів ООН можна було спостерігати 27 березня 2014 р., під час голосування за Резолюцію ГА ООН 68/262 «Територіальна цілісність України»³⁹⁹. В тексті даної Резолюції містилися положення щодо підтвердження суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України в межах її визнаних на міжнародному рівні кордонів та визнання несанкціонованого Україною

го закона «О международных договорах Российской Федерации», частей первой и четвертой статьи 11, пункта 4 части четвертой статьи 392 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 13, пункта 4 части 3 статьи 311 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 15, пункта 4 части 1 статьи 350 Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации и пункта 2 части четвертой статьи 413 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросом группы депутатов Государственной Думы : Постановление Конституционного Суда РФ от 14.07.2015 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/jfIm6P>; О внесении изменений в Федеральный конституционный закон "О Конституционном Суде Российской Федерации" : Федеральный конституционный закон от 14.12.2015 г., №7-ФКЗ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ukWFnk>

³⁹⁸ Див. т-ж: Hilpold, P. "Ukraine, Crimea and New International Law: Balancing International Law with Arguments Drawn from History." *Chinese Journal of International Law*, 14 (2015): 237–270; Milano, E. "The non-recognition of Russia's annexation of Crimea: three different legal approaches and one unanswered question." *Questions of International Law. Zoom out*, 1 (2014): 35–55

³⁹⁹ Дана резолюція є практично ідентичною резолюції РБ ООН 15.03.2014 р., яка не була прийнята через вето РФ. Див.: Territorial integrity of Ukraine. UNGA Res. 68/262 (2014). <http://goo.gl/OOHGwR>; UN Security Council Draft Res. S/2014/189 (2014). <http://goo.gl/k33G9q>; Milano, E. "Russia's Veto in the Security Council: Whether the Duty to Abstain under Art. 27(3) of the UN Charter?" *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. Vol. 75, No 1 (2015): 215–234

референдуму, проведеного в АРК та м. Севастополі 16 березня 2014 р. таким, що не має законної сили та не може бути основою для будь-якої зміни статусу АРК або м. Севастополя, а також заклики:

- до мирного врегулювання ситуації щодо України шляхом прямого політичного діалогу;
- до відмови та утримання від дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності України;
- до відмови від визнання будь-яких змін статусу АРК та м. Севастополя на основі вищезгаданого референдуму 16 березня 2014 р.

Останній заклик є уособленням «доктрини Стімсона» (суть якої полягає в тому, що держави не повинні в односторонньому чи багатосторонньому порядку визнавати претензій на державність реально існуючої територіальної одиниці, створеної з порушенням однієї або декількох норм *jus cogens*⁴⁰⁰), яка в свій час стала для багатьох держав обґрунтуванням для відмови визнання анексії держав Балтії Радянським Союзом⁴⁰¹.

Зі 169 держав-членів ООН, які були присутні під час голосування даної резолюції⁴⁰², їхні правові позиції щодо територіальної цілісності України розділилися наступним чином:

100 держав «за» — Австралія, Австрія, Азербайджан, Албанія, Андорра, Багамські острови, Барбадос, Бахрейн, Бельгія, Бенін, Болгарія, Бутан, Велика Британія, Гаїті, Гватемала, Гвінея, Гондурас, Греція, Грузія, Данія, Демократична Республіка Конго, Домініканська Республіка, Естонія, Індонезія, Ірландія, Іспандія, Іспанія, Італія, Йорданія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Катар, Кіпр, Кірибаті, Колумбія, Коста-Ріка, Кувейт, Латвія, Ліберія, Литва, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маршаллові Острови, Македонія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Нідерланди, Нігер, Нігерія, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа Нова Гвінея, Перу, Південна Корея, Польща, Португалія, Румунія, Самоа, Сан-Марино, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, США, Сьєрра-Леоне, Таїланд, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Угорщина, Україна, Філіппіни, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Хорватія, Центральноафриканська Республіка, Чад, Чехія, Чилі, Чорногорія, Японія;

11 «проти» — Білорусь, Болівія, Венесуела, Вірменія, Зімбабве, Куба, Нікарагуа, Північна Корея, Росія, Сирія, Судан;

⁴⁰⁰ Raič, D. *Statehood & the Law of Self-Determination*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2002, p. 395.

⁴⁰¹ Elsuwege, M. "Baltic States", in *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (online ed.), March 2009, para. 20.

⁴⁰² Представники 24 держав-членів ООН були відсутні: Беліз, Боснія і Герцеговина, Вануату, Гана, Гвінея-Бісау, Гренада, Екваторіальна Гвінея, Ємен, Ізраїль, Іран, Киргизстан, Кот-д'Івуар, Ліван, Лаос, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Республіка Конго, Сербія, Східний Тимор, Таджикистан, Тонга, Туvalu, Туркменістан.

58 «утрималися» — Алжир, Ангола, Антигуа і Барбуда, Аргентина, Афганістан, Бангладеш, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, В'єтнам Габон, Гамбія, Гвіана, Джибуті, Домініка, Екватор, Еритрея, Ефіопія, Єгипет, Замбія Індія, Ірак, Казахстан, Камбоджа Кенія, Китай, Комори, Лесото, Мавританія, Малі, Монголія, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Пакистан, Парагвай, Південний Судан, Південно-Африканська Республіка, Руанда, Сальвадор, Сан-Томе і Принсіпі, Свaziленд, Сенегал, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кіттс і Невіс, Сент-Люсія, Суринам, Танзанія, Узбекистан, Уганда, Уругвай, Фіджі, Шрі-Ланка, Ямайка.

Отже, більшість держав-членів ООН визнала територіальну цілісність України та підтримали позицію України щодо правового статусу Криму, відповідно до якої АРК та Севастополь продовжують перебувати під суверенітетом України. Крім того, США, Канада та всі держави-члени ЄС 17 березня 2014 р. ввели персональні санкції проти окремих посадових осіб Криму та РФ як вияв власної міжнародно-правової реакції на кримські події 2014 р.⁴⁰³ Дещо пізніше до санкційної політики приєдналися Японія, Австралія, Норвегія, Швейцарія та інші держави Європи, які не є членами ЄС. Протягом всього 2014 р. в ході ескалації російської агресії в Україні санкції не раз переглядалися, доповнювалися та продовжувалися, однак на поведінку РФ вони мало чим вплинули.

Крім держав-членів ООН, Генеральний секретар ООН, інституції НАТО, інституції ЄС, ПАРЕ та Комітет міністрів РЕ, Венеційська комісія, Парламентська асамблея ОБСЄ, Вишеградська група, Святий Престол та інші суб'єкти міжнародного права також не визнають зміну правового статусу Криму та кримський референдум 16 березня 2014 р., а також засуджують анексію Кримського півострова РФ або підтримують лише мирне вирішення цього казусу⁴⁰⁴.

Щодо держав, які визнали референдум в Криму (а по суті і зміну правового статусу Криму), то це були лише ті держави, які, як слушно зазначив

⁴⁰³ Blocking Property Additional Persons Contributing Situation in Ukraine. Executive Order No. 13661 (2014). <https://goo.gl/eMjggA>; EU Council Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine (2014). <http://goo.gl/2TVY0f>

⁴⁰⁴ Див., н-д: Statement by the Secretary-General on Ukraine. *United Nations*, 10 March 2014. <http://goo.gl/mLpkZn>; OSCE Chair says Crimean referendum in its current form is illegal and calls for alternative ways to address the Crimean issue. *OSCE. News and press releases*, 11 March 2014. <http://goo.gl/AFAEim>; North Atlantic Council statement on the situation in Ukraine. *NATO Official texts*, 2 March 2014. <http://goo.gl/QoZalx>; Statement of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries on Ukraine. *International Visegrad Fund*, 4 March 2014. <http://goo.gl/Soly5x>; Invasion of Ukraine by Russia. European Parliament Res. 2627 (2014). <http://goo.gl/oe9IpJ>; Statement by EU High Representative Catherine Ashton on the developments in Ukraine's Crimea. *EU External Action. Statements*, 1 March 2014. <http://goo.gl/QcjqKR>; Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions. *PACE Res.* 1988 (2014). <http://goo.gl/hG7VeJ>; Report of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Ad hoc visit to Ukraine 21-26 March 2014. 2 April 2014 Committee of Ministers of the Council of Europe. Pope Angelus: Appeal for Ukraine and Christian fraternity. *Vatican Radio*, 2 March 2014. <http://goo.gl/v5IwnF>; Whether the Decision Taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to Organise a Referendum on Becoming a Constituent Territory of the Russian Federation or Restoring Crimea's 1992 Constitution is Compatible with Constitutional Principles. *Venice Commission Opinion*, No. 762 (2014). <http://goo.gl/lcf2Y7> тощо.

С. Гакман, «йдуть у фарватері російської зовнішньої політики»⁴⁰⁵. Ми також вважаємо, що визнання ними анексії Криму пояснюється не тим, що вони дійсно мали якусь іншу, відмінну від західної та української, юридичну точку зору на кримські події, а виключно політичною доцільністю.

Серед держав-членів ООН були і такі, позиція яких щодо правового статусу Криму виглядає неоднозначною або як мінімум нечіткою, незважаючи на результати голосування за вищезгадану резолюцію ГА ООН, наприклад:

- Президент Аргентини К. Ф. де Кіршнер назвала прикладом подвійних стандартів ситуацію, коли західні держави визнали референдум на Фолклендських островах (2013 р.), однак заперечували законність референдуму в Криму (Аргентина утрималася під час голосування за Резолюцію 68/262)⁴⁰⁶;

- Білорусь проголосувала проти вищезгаданої резолюції, однак Президент Білорусі підтримав територіальну цілісність України, при чому по суті визнавши приєднання Криму до РФ *fait accompli*⁴⁰⁷;

- Афганістан утримався під час голосування за Резолюцію 68/262, однак Президент цієї держави офіційно визнав Крим частиною РФ⁴⁰⁸;

- Південно-Африканська Республіка заявила, що вона утрималася під час голосування за Резолюцію 68/262 у зв'язку з тим, що причиною референдуму 16 березня 2014 р. не був причиною кримської кризи, а голосування в ГА ООН було контрпродуктивним⁴⁰⁹;

- Ізраїль, який був відсутнім під час голосування за Резолюцію 68/262, взагалі не оприлюднював жодних офіційних заяв щодо правового статусу Криму, однак МЗС Ізраїлю у 2016 р. звернулося до своїх громадян із нагадуванням про те, що в'їзд на територію Криму всупереч порядку, визначеному Україною, є незаконним⁴¹⁰.

Правова позиція щодо статусу Криму державних утворень з обмеженим міжнародно-правовим визнанням також розділилася: наприклад, Придністров'я не лише підтримало «возз'єднання» Криму з РФ, а й, слідуючи логіці дій «Республіки Крим», звернулося до РФ з проханням бути включеним у її склад як суб'єкт федерації (РФ це звернення проігнорувала)⁴¹¹, тоді як Косово, на чий «прецедент» так часто посилалася Республіка Крим, вза-

⁴⁰⁵ Гакман С. Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та геополітичні аспекти // Зовнішні справи. — Ч. 2. — 2014. — № 10. — С. 14

⁴⁰⁶ Malvinas/Crimea: Cristina Fernandez blasts UK on “double standard”. *Merco Press*, 18 March 2014. <http://goo.gl/tUcB1P>

⁴⁰⁷ Ответы Президента Беларуси Александра Лукашенко на вопросы представителей СМИ 23.03.2014 г. // Пресс-служба Президента Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/aVNFUs>

⁴⁰⁸ Graham-Harrison E. “Afghan president Hamid Karzai backs Russia’s annexation of Crimea”. *The Guardian*, 24 March 2014. <http://goo.gl/3S0IvJ>

⁴⁰⁹ Bryce-Pease, Sh. “SA abstains in UN vote on Crimea”. *SABC*, 28 March 2014. <http://goo.gl/7tT1VO>

⁴¹⁰ Keinon, H. “Foreign Ministry: Don’t go to Crimea without permission”. *The Jerusalem Post*, 14 April 2016. <http://goo.gl/DxLr91>

⁴¹¹ Moldova’s Trans-Dniester region pleads to join Russia. *BBC News*, 18 March 2014. <http://goo.gl/VKb4sE>

галі не визнало зміну правового статусу Криму внаслідок російської агресії⁴¹².

Таким чином, позиція міжнародного співтовариства щодо правового статусу Криму є досить однозначною: більшість держав-членів ООН та міжнародних організацій не визнає зміну статуту Криму в 2014 р. та підтримує територіальну цілісність України і її виключний суверенітет над Кримським півостровом. Деякі держави притримуються прямо протилежної позиції, однак така точка зору на міжнародній арені є швидше винятком, ніж правилом.

4.3. Проблеми і перспективи вирішення кримського казусу

Питання вирішення кримського казусу необхідно розглядати виключно через призму відновлення *status quo* Криму та Севастополя, який існував до їхньої анексії РФ в 2014 р. внаслідок повного та остаточного відновлення Україною фактичного контролю над Кримським півостровом, виведенням усіх російських військ з даної території та усунення юридичних норм про Крим і Севастополь із законодавства РФ⁴¹³.

Ми не будемо займатися прогнозуванням можливого розвитку подій на Кримському півострові, як і не будемо розглядати військово-політичні сценарії трансформації геополітичної реальності Росії, які б обумовили можливість повернення Криму до України, оскільки ці проблеми знаходяться поза предметно-методологічною сферою міжнародного права⁴¹⁴, а лише спробуємо надати юридичний аналіз можливих дій України та РФ у випадку наявності у них спільної політичної волі щодо вирішення кримської ситуації.

Як уже зазначалося в даній роботі, будь-яка анексія, порівняно з окупацією, викликає незворотні зміни у правовому статусі окупованої території з національної правової системи держави-агресора. Якщо з точки зору України правовий статус АРК і Севастополя як адміністративно-територіальних

⁴¹² Republic of Kosovo condemns the aggression on Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kosovo News*, 2 March 2014. <http://goo.gl/OPGcSH>

⁴¹³ Звісно, як показує практика міжнародних відносин, є і інші шляхи вирішення кримської ситуації: наприклад, визнання Україною анексії Криму РФ (відмова від суверенітету над Кримським півостровом), або «заморозження» кримського питання (визнання анексії де-факто) — однак, на нашу думку, такі сценарії є неправомірними. Крім того, імплементація будь-якого з них завдасть значної шкоди стратегічним інтересам України та міжнародному правопорядку, можливо, навіть більш суттєвої, ніж вже наявний факт анексії. Незважаючи на те, що РФ дійсно зараз неможливо притягнути до відповідальності, можна навести думку проф. Р. Крамера і проф. Р. Міхаловські, висловлену щодо незаконної інтервенції США до Іраку в 2003 р.: «безкарність не робить неправомірні дії правомірними, а також не може вивести їх за рамки кримінологічного вивчення».

Див.: Kramer, R.C., Michalowski, R.J. "War, Aggression and State Crime: A Criminological Analysis of the Invasion and Occupation of Iraq". *The British Journal of Criminology* Vol. 45. No. 4 (2005). p. 463

⁴¹⁴ Н-д, С. Кононенко розглядає наступні сценарії фактичного повернення Криму: 1) реконкіста; 2) «народна війна»; 3) мирна реінтеграція у спосіб суспільного розвитку; 4) мирна реінтеграції дипломатичними засобами. Див. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015. — С. 416-428

одиниць України з 18 березня 2014 р. не змінився (за винятком, хіба що проголошення даних територій тимчасово окупованими та створення вільної економічної зони), а Крим і Севастополь юридично розглядалися та розглядаються як території, які перебувають під суверенітетом України, то, з точки зору правової системи РФ, фактичне приєднання Криму і Севастополя до РФ спричинило численні модифікації конституційного законодавства РФ (і в т.ч. внесення змін у саму Конституцію РФ), скасування яких є вимагати певного часу та зусиль. Тому, навіть у разі фактичного переходу Кримського півострова під юрисдикцію України, згідно з законодавством РФ дана територія все одно певний час залишатиметься під суверенітетом Росії, а це однозначно може викликати в майбутньому певну напругу в даному регіоні через збереження формальних територіальних претензій з боку РФ. Отже, для остаточного закриття кримського питання буде необхідним повномасштабне виправлення всіх юридичних наслідків, спричинених анексією Криму.

За умови кардинальних змін в російській політичній системі і бажання нового політичного керівництва Росії відновити міжнародно-правовий імідж держави шляхом вирішення кримської колізії, йому можна було б запропонувати наступний план дій.

Оскільки анексія Криму була серйозним порушенням міжнародного права, то ліквідація наслідків цього злочину повинна відбутися виключно у правовій формі, наприклад, шляхом укладення міжнародно-правового договору щодо остаточного врегулювання «кримського питання», в якому, зокрема, можна передбачити наступне:

1) між Україною та РФ встановлюється чіткий морський кордон по Азовському морю, Керченській протоці та Чорному морю, розмежовується континентальний шельф та ще раз підтверджується існуючий сухопутний кордон між Україною та РФ;

2) РФ офіційно відмовляється від будь-яких юридичних прав на Кримський півострів, острів Тузла, територію материкової України, інші природні чи штучно створені об'єкти, які перебувають в межах державного кордону України;

3) створюються правові передумови, механізми та гарантії мирної та поступової передачі фактичного контролю над Кримським півостровом від РФ до України, процесу правової, фінансової, економічної тощо реінтеграції АРК та Севастополя в склад України;

4) передбачається процедура надання допомоги з боку представників відповідних міжнародних інституцій, правові підстави для їхнього знаходження на території півострова, їхні повноваження щодо нагляду і моніторингу ситуації, граничні строки мандату тощо;

5) врегульовується процедура мирного вирішення будь-яких спорів, які могли б з'явитися між сторонами в ході даного процесу;

6) встановлюються санкції за невиконання або порушення норм даного

договору та заходи щодо її реалізації;

7) встановлюється процедура ратифікації даного договору всіма сторонами.

На наш погляд, ідеально було б перетворити Кримський півострів на демілітаризовану зону, звільнивши його як від Чорноморського флоту РФ, так і Чорноморського флоту України та перебазувавши його до будь-якої іншої військово-морської бази РФ, на її розсуд. Велика імовірність того, що між іншим, Росія вимагатиме від України збереження її нейтрального (позаблокового) статусу (наприклад, шляхом неучасті у будь-яких військово-політичних блоках, відмови від вступу в НАТО, вирішення таких питань виключно через проведення всеукраїнського референдуму тощо), висувати-ме застереження щодо євроінтеграції або інтеграції в проросійські союзи (якщо, звісно, на момент укладення такого договору такі питання ще будуть актуальними), або поставить вимогу щодо перехід Кримського півострова під тимчасову спільну (російсько-українську) юрисдикцію або міжнародне управління.

Ще одним надзвичайно складним питанням є проблема відшкодувань Росією фінансово-економічних збитків, завданих анексією Криму, Україні. Важливість цього питання взагалі потребує проведення окремого дослідження з позицій в першу чергу методології економічної та фінансової наук, що неможливо зробити у даних встановлених предметних рамках. Складно навіть приблизно підрахувати всю шкоду, заподіяну Україні. Наприкінці 2014 р. Міністр юстиції України заявив, що сума лише прямих збитків, які спричинені незаконним захопленням і створенням перешкод для користування майном українським державним компаніям, складає 950 млрд. грн.⁴¹⁵, а якщо врахувати упущену вигоду, вартість корисних копалин та морського шельфу, то сума буде значно більшою. Наприклад, авторський колектив монографії «Донбас і Крим: ціна повернення» (2015 р.) зазначає, що на сьогодні, за попередніми оцінками міжвідомчої робочої групи з питань стягнення збитків, завданих окупацією Криму, яка працює при Міністерстві юстиції України, сукупні втрати України від анексії Криму становлять уже 1 трлн. 200 млрд. грн., при чому дана сума з кожним роком тільки зростатиме.⁴¹⁶

Чи погодиться Росія навіть за ліберальнішого політичного режиму хоча б розглянути ці питання? Відповідь, очевидно, буде негативною, однак в такому разі можна застосувати судові та арбітражні механізми повернення цих втрат, наприклад, шляхом арешту власності РФ на території України.

⁴¹⁵ Щодо анексії Криму // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2014. — № 5. — С. 46-47. Див. т-ж: Касперович Ю.В. Фінансово-економічні та бюджетно-податкові наслідки окупації Республіки Крим / Ю.В. Касперович // Молодіжний економічний дайджест: Науковий електронний журнал. — 2014. — № 2. — С. 40-45

⁴¹⁶ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015. — С. 204

Крім того, варто згадати той факт, що Росія як держава- правонаступниця СРСР навіть не принесла вибачення Естонії, Латвії та Литві за їхню незаконну окупацію та анексію СРСР, вже не кажучи про повне ігнорування нею питання щодо компенсації заподіяної цими порушеннями шкоди на вимогу Литви (і це під час більш-менш ліберального президентства Б. Єльцина)⁴¹⁷. Тому реакцію Росії на подібні вимоги з боку України не важко спрогнозувати.

Таким чином, на нашу думку, включення або не включення питання відшкодування фінансових збитків Росією в ході анексії Криму, так само як і прийняття чи неприйняття Україною геополітичних вимог РФ, будуть в повній мірі залежати від дипломатичного мистецтва тих осіб, що братимуть участь у цих переговорах.

Очевидно, що після відновлення Україною фактичного контролю над Кримським півостровом законодавцю варто було б скасувати існуючі та вже не актуальні на той момент заходи національного реагування, які вчинила Україна як відповідь на анексію Криму (зокрема, прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», тимчасове перенесення Представництва Президента України в АРК у м. Херсоні, створення Державної служби України з питань АРК та міста Севастополя тощо), а також провести оптимізацію правового регулювання територіального устрою України відповідним конституційним способом *de lege lata*.

Щодо Росії, то питання приведення конституційного законодавства РФ у відповідність до фактичної ситуації буде набагато складнішим, оскільки кількість федеральних нормативно-правових актів, з яких необхідно буде усунути будь-які згадки про Крим і Севастополь, є численною. Однак найскладнішим є усунення змін, внесених до ч. 1 ст. 65 Конституції РФ, в якій вписані всі наявні суб'єкти РФ, включно з Республікою Крим і містом федерального значення Севастополем. Спробуємо проаналізувати усі можливі юридичні сценарії правомірного виключення даних суб'єктів федерації з Конституції РФ.

Сценарій № 1. Сецесія Республіки Крим та міста Севастополя зі складу РФ

Незважаючи на те, що відповідно до Конституції РФ, республіки РФ називаються «державами» (ч. 2 ст. 5), федеральний устрій РФ заснований на «рівноправності та самовизначення народів в РФ» (ч. 3 ст. 5), а РФ постійно критикувала Україну за те, що українська влада не давала реальної можливості населенню Кримського півострова чи Донбасу визначитися зі своєю державною приналежністю, позиціонуючи себе на міжнародній арені у ролі

⁴¹⁷ Щодо ситуації про відшкодування шкоди Росією, заподіяною СРСР в ході анексії держав Балтії див.: Мяслюк Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. — Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. — С. 289–293.

безкомпромісного захисника прав на самовизначення народів, право сепесії в РФ законодавчо не надане суб'єктам федерації.

Ця ж сама ч. 3 ст. 5 Конституції РФ додає, що федеральний устрій РФ також заснований на «її державній цілісності» та «єдності системи державної влади», а ч. 3 ст. 4 даного документу є ще більш категоричною: «РФ забезпечує цілісність та недоторканність своєї території». У главі 3 Конституції РФ «Федеральний устрій РФ» немає жодної згадки щодо можливості виходу суб'єктів федерації зі складу РФ, а інші положення Конституції РФ визнають лише можливість появи у складі РФ нових суб'єктів РФ: прийняття в РФ і утворення в її складі нового суб'єкта здійснюється в порядку, установленому ФКЗ (ч. 2 ст. 65); зміни в ст. 65 Конституції РФ, яка визначає склад РФ, вносяться на основі ФКЗ про прийняття в РФ і утворення в її складі нового суб'єкта РФ, про зміну конституційно-правового статусу суб'єкта РФ (ч. 1 ст. 137).

ФКЗ, який врегульовує трансформаційні процеси територіального устрою РФ, називається «Про порядок *прийняття* в РФ і утворення в її складі нового суб'єкта РФ»⁴¹⁸ (*курсив* наш), тобто в ньому йдеться лише про наявність легітимної можливості приєднання до РФ з паралельною відсутністю виходу з її складу, а ФКЗ щодо порядку виходу суб'єкта РФ зі складу РФ просто не існує. Крім того, можна навести як мінімум дві правові позиції Конституційного Суду РФ, які прямо забороняють будь-яку сепесію зі складу РФ, — це Постанова від 13 березня 1992 р. про неконституційність окремих актів Республіки Татарстан⁴¹⁹, про яку ми вже згадували раніше, а також

⁴¹⁸ О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации : Федеральный конституционный закон от 17.12.2001 г., N 6-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2001, № 52, ст. 4916

⁴¹⁹ «(...) Конституційний Суд Російської Федерації з розумінням ставиться до прагнення багатонаціонального народу Татарстану розвивати і зміцнювати державність республіки, що призвело до прийняття Декларації про державний суверенітет. Юридичне значення, яке є відповідне конституційним принципам, мають закріплені в ній цілі щодо створення демократичної правової держави, гарантії рівноправності громадян республіки, демократичних принципів вирішення мовної проблеми.

Разом з тим Конституційний Суд не може залишити без уваги той факт, що, на відміну від подібних декларацій інших республік у складі Російської Федерації, Декларація про державний суверенітет Татарстану абсолютно не згадує про те, що республіка входить в склад Російській Федерації. (...)

Конституція РРФСР не передбачає права республік у складі РРФСР на вихід з Федерації. Таке право в Конституції Республіки Татарстан також не передбачено. Одностороннє встановлення Республікою Татарстан такого права означало б визнання правомірності повного або часткового порушення територіальної цілісності суверенної федеративної держави і національної єдності народів, які її населяють. Будь-які дії, що мають на меті порушення цієї єдності, завдають шкоди конституційному ладу РРФСР і несумісні з міжнародних норм про права людини та права народів. (...)

Республіка Татарстан, будучи частиною РРФСР і перебуваючи з нею в державно-правових відносинах, не вправі шляхом порушення Конституції РРФСР в односторонньому порядку вирішувати питання про свій державно-правовий статус. Єдино правомірним і справедливим в сформованій ситуації засобом вирішення даної проблеми слід вважати заснований на законі переговорний процес, учасниками якого повинні стати всі зацікавлені суб'єкти РРФСР».

Див.: По делу о проверке конституционности Декларации о государственном суверенитете Татарской ССР от 30 августа 1990 года, Закона Татарской ССР от 18 апреля 1991 года «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Татарской ССР», Закона Татарской ССР от 29 ноября 1991 года «О референдуме Татарской

Постанова від 7 червня 2000 р.⁴²⁰ про визнання неконституційними окремих положень Конституції Республіки Алтай⁴²¹, які містили норми щодо державного суверенітету Республіки.

Таким чином, реальність сценарію сецесії не підтверджується. Варто також додати, що російська політична еліта (навіть найбільш ліберального типу) навряд чи буде займатися внесенням змін в Конституцію РФ для того, щоб таку правомірність створити для Криму і Севастополя, оскільки виникне загроза того, що інші суб'єкти федерації також скористаються такою можливістю.

Сценарій № 2. Внесення змін до Конституції РФ про виключення Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя із переліку суб'єктів федерації, який міститься у ч. 1 ст. 65 Конституції РФ

Особливістю російського конституціоналізму є наявність чотирьох різних юридичних процедур внесення змін до Конституції РФ, які залежать від конкретних норм Конституції РФ, що їх змінюють:

1) перегляд положень глав 1 (Основи конституційного ладу), 2 (Права і свободи людини і громадянина), та 9 (Конституційні поправки та перегляд Конституції) Розділу 1 Конституції РФ — Конституційними Зборами РФ із можливим затвердженням цього рішення всенародним голосуванням (ст.

ССР», постановления Верховного Совета Республики Татарстан от 21 февраля 1992 года «О проведении референдума Республики Татарстан по вопросу о государственном статусе Республики Татарстан» : Постановление Конституционного Суда РФ от 13.03.1992 г. // Ведомости СНД и ВС РФ, 1992, № 13, ст. 671

⁴²⁰ «(...) Конституция Российской Федерации не допускает будь-якого іншого носія суверенітету і джерела влади, крім багатонаціонального народу Росії, і, отже, не припускає будь-якого іншого державного суверенітету, крім суверенітету Російської Федерації. Суверенітет Російської Федерації, в силу Конституції Російської Федерації, виключає існування двох рівнів суверенних влад, що знаходяться в єдиній системі державної влади, які володіли б верховенством і незалежністю, тобто не допускає суверенітету ні республік, ні інших суб'єктів Російської Федерації. (...)»

Вирішення питання про суверенітет, яке міститься в Конституції Російської Федерації, обумовлює характер федеративного устрою, історично обумовленого тим, що суб'єкти Російської Федерації не володіють суверенітетом, який спочатку належить Російській Федерації в цілому. За змістом преамбули, статей 3, 4, 5, 15 (частина 1), 65 (частина 1), 66 і 71 (пункт "б") Конституції Російської Федерації в їх взаємозв'язку, республіки як суб'єкти Російської Федерації не мають статусу суверенної держави і вирішувати це питання у своїх конституціях вони по-іншому не можуть, а тому не вправі наділити себе властивостями суверенної держави, — навіть за умови, що їх суверенітет визнавався б обмеженим.

(...) Визнання ж за республіками суверенітету, при тому що всі інші суб'єкти Російської Федерації ним не володіють, порушило б конституційну рівноправність суб'єктів Російської Федерації, зробило б неможливим його здійснення в принципі, оскільки суб'єкт Російської Федерації, що не володіє суверенітетом, за своїм статусом не може бути рівноправним з суверенною державою.

Отже, використання у статті 5 (частина 2) Конституції Російської Федерації щодо встановленого нею федеративного устрою поняття «республіка (державна)» не означає — на відміну від Федеративного договору від 31 березня 1992 року — визнання державного суверенітету цих суб'єктів Російської Федерації, а лише відображає певні особливості їх конституційно-правового статусу, пов'язані з чинниками історичного, національного та іншого характеру».

Див.: По делу о проверке конституционности отдельных положений Конституции Республики Алтай и Федерального закона "Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации" : Постановление Конституционного Суда РФ от 07.06.2000 г., N 10-П // Собрание законодательства РФ, 2000, N 25, ст. 2728

⁴²¹ Конституция (Основной Закон) Республики Алтай : принята Государственным Собранием — Эл Курултай Республики Алтай 07.06.1997 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/tvoflU>

135);

2) перегляд положень всіх інших глав Розділу 1 (крім ст. 65) та Розділу 2 Конституції РФ — в порядку, визначеному спеціальним ФКЗ (конституційна поправка)⁴²² із набранням чинності після схвалення органами законодавчої влади не менше ніж двох третин суб'єктів РФ (ст. 136 Конституції РФ);

3) перегляд положень ст. 65 у зв'язку зі зміною суб'єктного складу РФ — на підставі федерального конституційного закону про прийняття в РФ та утворення у її складі нового суб'єкта РФ або про зміну конституційно-правового статусу суб'єкта РФ (ч. 1 ст. 137 Конституції РФ);

4) перегляд положень ст. 65 у зв'язку із перейменуванням суб'єкта РФ — Указом Президента РФ (ч. 2 ст. 137 Конституції РФ).

Таким чином, з точки зору Конституції РФ внесення змін у ст. 65 з метою виключення Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя як суб'єктів федерації є неможливою процедурою, однак тут можна піти іншим шляхом. Якщо Федеральні збори РФ денонсують Договір про Крим та скасують ФКЗ про Крим і Севастополь, яким в ст. 65 Конституції РФ були внесені відповідні зміни, то текстуальна редакція ст. 65 Конституції РФ повинна автоматично повернутися до свого попереднього вигляду, яка існувала до внесення в неї слів «Республіка Крим» та «місто Севастополь» вищезгаданим ФКЗ. Однак юридична легітимність такої дії Федеральних зборів може бути легко поставлена під сумнів самим же Конституційним Судом РФ, оскільки така процедура зміни Конституції РФ — скасування закону, який вніс вже чинні зміни у Конституцію РФ — самим Основним законом РФ не передбачена. Тому, для того, щоб законодавчо уможливити усунення Криму і Севастополя зі складу РФ, необхідно спочатку внести відповідні зміни у главу 9 Конституції РФ⁴²³, а потім вже скасовувати вказаний ФКЗ. Однак, для того, щоб внести зміни у главу 9 Конституцію РФ, треба спочатку урегулювати статус Конституційних зборів, адже ФКЗ про

⁴²² До речі, такий закон був прийнятий, але у формі простого федерального закону, а не федерального конституційного закону, як того вимагає Конституції РФ, через що в РФ до тепер існує плутанина з цими поняттями. Див.: О порядке принятия и вступления в силу поправок к Конституции Российской Федерации : Федеральный закон от 04.03.1998 года, № 33-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1998, № 10, ст. 1146

⁴²³ Безумовною цікавою буде правова позиція А. Кисельової в даній ситуації: «... будь-який суб'єкт федерації може вийти зі складу РФ у порядку, передбаченому главою 9 Конституції РФ. Іншими словами, законодавчий орган суб'єкта РФ може виступити з ініціативою перегляду Конституції РФ повністю або частково, з тим щоб згідно з новим Основним законом він більш не входив до складу Російської Федерації. У разі схвалення цієї ініціативи конституційними зборами або всенародним голосуванням такий вихід може відбутися »; «... Договори можуть бути припинені в ряді випадків, наприклад у разі докорінної зміни обставин (*Rebus sic stantibus*), якщо такі обставини складали істотну основу згоди держави на укладення договору. Очевидно, що ФКЗ «Про порядок прийняття в РФ і утворення в її складі нового суб'єкта Російської Федерації» від 17 грудня 2001 року не повною мірою врахував небезпеку приєднання до Росії іноземної держави на підставі договору. Можливо (і бажано) вирішити дану проблему на рівні федеральної конституції вже зараз, коли новий суб'єктний склад недавно сформований і діє перехідний період». Див.: Киселева А.В. Изменило ли присоединение Крыма конституционную природу федерации в России (теоретико-правовой анализ) // Право и политика. — 2014. — № 11. — С. 52-53, 55

Конституційні Збори РФ до сьогодні так і не прийнятий.

Таким чином, просто внести зміни до Конституції РФ та усунути з неї згадку про Крим і Севастополь без внесення відповідних змін у саму процедуру перегляду Конституції РФ також юридично неможливо.

Сценарій № 3. Визнання недійсним самого процесу приєднання Республіки Крим до складу РФ взагалі

Як було зазначено вище, Республіка Крим та місто Севастополь як суб'єкти федерації з'явилися в ч. 1 ст. 65 Конституції РФ на основі ФКЗ «Про прийняття в РФ Республіки Крим і утворення в складі РФ нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» від 21 березня 2014 р., юридична дія якого прямо пов'язана із Договором між РФ і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим і утворення в складі РФ нових суб'єктів від 18 березня 2014 р. Центральне місце в усій юридичній процедурі «воз'єднання» Криму із РФ було відведено перевірці даного Договору на відповідність Конституції РФ, без якої Федеральні Збори не змогли б його ратифікувати, а також не могли б прийняти відповідний закон, якими і були внесені зміни до Конституції РФ. Конституційність Договору про Крим була формалізована та підтверджена Постановою Конституційного Суду РФ від 19 березня 2014 р. Таким чином, анулювання даного документу може повністю скасувати увесь законодавчий процес легалізації анексії Криму та усунути «кримську поправку» із Конституції РФ.

Оскільки Постанова Конституційного Суду РФ була прийнята з багатьма порушеннями конституційного права самої ж РФ, виникає парадокс, який багато в чому нагадує подібну правову ситуацію із Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р.⁴²⁴, яке було також нелегітимне *ab initio*. І зазначене Рішення Конституційного Суду України, і Постанова Конституційного Суду РФ вважалися остаточними та не підлягали оскарженню⁴²⁵, тому, якщо під час Революції гідності 2014 р. Верховна Рада України все-таки змогла нівелювати юридичну дійсність Рішення Конституційного Суду України, то безперечно існують і способи скасування дії вказаної Постанови Конституційним Судом РФ. Безперечно, Федеральні Збори РФ, могли б піти тим самим шляхом, який вибрала Верховна Рада України 22 лютого 2014 р., тобто прийняттям постанови просто визнати перевищення Конституційним Судом РФ своїх повноважень та скасувати ратифікацію (а не проводити денонсацію!) Договору про Крим, а також

⁴²⁴ Див. підрозділ 3.3.2 даної монографії.

⁴²⁵ Порівняйте: «Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене» і «Дана Постанова остаточна, не підлягає оскаржуванню, вступає в силу негайно після її офіційного опублікування, діє безпосередньо і не потребує підтвердження з боку інших органів і посадових осіб» (обов'язковий припис резолютивної частини будь-якого Рішення Конституційного Суду України, або Постанови Конституційного Суду РФ).

скасувати ФКЗ про Крим і Севастополь, прийняття яких було можливим лише на підставі прийняття Конституційним Судом РФ Постанови від 19 березня 2014 р.

Крім того, Федеральні Збори РФ можуть надати можливість самому Конституційному Суду РФ як органу конституційної юрисдикції самостійно виправити свою помилку, допущену ним 19 березня 2014 р. шляхом внесення відповідних змін у п. 11 ч. 1 ст. 75 та ч. 1 і 2 ст. 79 ФКЗ про Конституційний Суд, в яких міститься формулювання про обов'язковість і остаточність актів Конституційного Суду РФ⁴²⁶. Таким чином, після внесення відповідних змін

у даний закон та приведення Конституційним Судом РФ власного регламенту у відповідність до цих змін, можливі наступні дії:

1) відповідно до ч. 2 ст. 125 Конституції РФ компетентний суб'єкт (наприклад, Державна Дума) направляє запит в Конституційний Суд РФ щодо перевірки легальності видачі Постанови Конституційного Суду РФ від 19 березня 2014 р., а також повторної перевірки конституційності Договору про Крим;

2) Конституційний Суд РФ відповідно до Конституції РФ, ФКЗ про Конституційний Суд та Регламенту Конституційного Суду РФ розглядає запит, який надійшов, встановлює наявні порушення конституційного законодавства у Постанові Конституційного Суду РФ від 19 березня 2014 р., видає нову Постанову, якою скасовує попередню неправомірну Постанову, та визнає Договір про Крим таким, що не відповідає Конституції РФ (є неконституційним), через що останній не може бути ратифікованим, або введеним в дію будь-яким іншим чином на території РФ. Крім того, Конституційний Суд РФ може як самостійно визнати неконституційними ФЗ «Про ратифікацію Договору між РФ і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим і утворення в складі РФ нових суб'єктів» та ФКЗ про Крим і Севастополь, так і зобов'язати Федеральні Збори РФ скасувати ці два закони протягом встановленого строку через їхню невідповідність Конституції РФ;

3) Конституція РФ публікується в новій редакції, без змін, внесених в неї ФКЗ про Крим і Севастополь, у зв'язку із втратою чинності останнього.

Як бачимо, останній юридичний сценарій законодавчого виправлення анексії Криму на національному рівні в РФ, незважаючи на те, що він є досить довгим та вимагає співпраці між багатьма державними органами РФ, є найбільш реальним з-поміж усіх названих сценарії виходу з цієї запутаної ситуації в російській правовій системі, породженої «возз'єднанням» Криму з РФ у 2014 р.

⁴²⁶ В Конституції РФ, на відміну від Конституції України, згадки про остаточність і обов'язковість рішень Конституційного Суду РФ немає.

Таким чином, увесь процес вирішення кримського казусу є юридично можливий лише за наявності спільної політичної волі України та РФ щодо реального та мирного відновлення докризового *status quo* Кримського півострова, першим кроком до якого повинно стати повернення даного півострова під фактичний контроль України та виведення всіх російських військ з даної території. Будь-які звернення України до міжнародних інституцій чи зарубіжних держав за захистом своїх законних інтересів та територіальних прав на Крим і Севастополь неодмінно зазнають невдачі, адже сумнівно, щоб цей самий авторитарний політичний режим РФ, який доклав неабияких зусиль для скоєння злочину анексії, зігравши по суті *va banque*, зміг би так легко відмовитися від своєї первісної політики щодо України та погодитися на безумовне відновлення суверенітету України над Кримом. Реальні зміни у кримському питанні будуть можливими лише з проходом у РФ такої нової політичної еліти, яка буде щиро зацікавлена у припиненні конфронтації з Заходом та відновленні дружніх відносин з Україною.

ВИСНОВКИ

Основні результати даного дослідження можна підсумувати наступним чином:

1. Незастосування сили або погрози силою одними державами щодо інших є фундаментальним принципом сучасного міжнародного права та основним і абсолютним зобов'язанням кожної держави у міжнародних відносинах. Загальновизнаними легальними способами застосування сили у міжнародних відносинах є самооборона, або наявність спеціальної резолюції РБ ООН щодо такого акту. Застосування сили щодо будь-яких суб'єктів міжнародного права поза межами даних параметрів викликає кризові явища у міжнародній безпеці та обумовлює міжнародно-правову відповідальність винуватих сторін.

2. Відповідно до Резолюції 3314 ГА ООН (1974 р.) агресією є застосування збройних сил однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави шляхом вторгнення або нападу збройних сил, військової окупації чи анексії із застосуванням сили або погрози силою, блокади портів чи берегів, нападу на суходільні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти, порушення умов перебування збройних сил на території держави, яка їх приймає, заслання озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців тощо. Сучасне міжнародне право виключає будь-які правові обґрунтування щодо доцільності агресивної поведінки на міжнародній арені та зобов'язує треті сторони утримуватися від визнання будь-яких позитивних результатів такої поведінки на користь держави-агресора.

3. Злочин агресії є криміналізованим не лише в міжнародному праві, а й у національному кримінальному законодавстві України та РФ. У законах про кримінальну відповідальність обох держав встановлені покарання за пропаганду агресивної війни (ст. 354 КК РФ, ст. 436 КК України); планування, підготовку, розв'язування та (або) ведення агресивної війни (ст. 353 КК РФ, ст. 437 КК України); а також за інші злочини, які часто співіснують разом із злочином агресії, зокрема: найманство (ст. 359 КК РФ, ст. 447 КК України); застосування заборонених засобів і методів ведення війни (ч. 1 ст. 356 КК РФ) або порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України); розроблення, виробництво, виготовлення, накопичення, застосування або збут зброї масового знищення (ст. 355 КК РФ); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст.

440 КК України) та її застосування (ст. 439 КК України); геноцид (ст. 357 КК РФ, ч. 1 ст. 442 КК України) тощо. В обох державах також діє заборона звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності та від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку щодо злочину агресії (ч. 5 ст. 78 і ч. 4 ст. 83 КК РФ, ч. 5 ст. 49 і ч. 6 ст. 80 КК України).

4. Окупацією є тимчасове зайняття збройними силами однієї держави території (частини території) іншої держави з паралельним встановленням фактичного контролю на окупованій території через військову або цивільну адміністрацію. На такій території виникає специфічний правового режим, який є синтезом права окупаційної держави і права окупованої держави із нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевськими конвенціями (1949 р.), однак окупація не змінює правового статусу окупованої території, та не обумовлює переходу суверенітету над окупованою територією до окупаційної держави. Сучасне міжнародне право не розрізняє відмінностей у правовому режимі окупованої території, породженої як класичною військовою окупацією (*occupatio bellica*), так і квазівійськовою (квазі-військовою) окупацією без відкритого збройного конфлікту (*occupatio quasi bellica*).

5. Анексія є найбільш серйозною формою агресії та найбільш грубим порушенням міжнародного права, що включає в себе військову або квазівійськову окупацію однією державою всієї або частини території іншої держави із насильницьким відторгненням окупованої території на власну користь. Анексія відрізняється від правового режиму окупації протиправною зміною правового режиму окупованої території, через що шкода, яка завдається міжнародному правопорядку під час анексії, є набагато більшою, а міжнародно-правові наслідки від неї є значно довготривалішими, ніж у випадку з окупацією, крім того *status quo* території, який існував до анексії, в такому випадку досить важко підлягає відновленню. У загальному міжнародному праві протиправним є не лише власне сам акт анексії, а й міжнародно-правове визнання такого акту третьою стороною.

6. Правовий статус території, яка стала об'єктом анексії, характеризується фундаментальною юридичною колізією, оскільки в разі анексії частини території держави:

1) з точки зору Женевських конвенцій (1949 р.) анексія такої території не змінює її правовий статус, тобто де-юре анексована територія залишається під правовим режимом окупації, а на населення такої території розповсюджується дія всіх норм та гарантій, наданих йому міжнародним гуманітарним правом;

2) з точки національної правової системи держави-жертви агресії, така територія залишається під юрисдикцією та суверенітету даної держави та продовжує входити у її систему адміністративно-територіального устрою;

3) з точки зору національної правової системи держави-агресора анексована територія перетворюється, як правило, на рядову адміністративно-територіальну одиницю даної держави, на яку, звичайно ж, не розповсюджується правовий режим Женевських конвенцій.

7. Незважаючи на те, що на думку російських науковців, першо-причиною виникнення кримського питання є грубі порушення норм радянського конституційного законодавства під час передачі Кримської області від РРФСР до УРСР в межах СРСР у 1954 р., подібна правова позиція зовсім не відповідає дійсності, оскільки кримський трансфер 1954 р. був, по-перше, типовим прикладом міжреспубліканського територіального трансферу у СРСР, а, по-друге, він відбувся із зразковим дотриманням усіх норм конституційно-правової процедури та вимог соціалістичної законності, які існували на той час. Справжнім поштовхом для зародження кримського територіального спору була дефектність радянської правової системи, тобто спричинена антидемократичним політичним режимом в СРСР фундаментальна колізія між нормативним та фактичним аспектами державно-правової реальності, через що будь-який правовий акт, виданий радянськими органами державної влади, теоретично можна легко оспорювати на предмет легальності або легітимності.

8. Обґрунтування територіальних претензій з боку РФ до України через 60 років з моменту здійснення кримського трансферу не лише створює реальну загрозу для цілого міжнародного правопорядку, оскільки на основі подібних підстав можна оспорювати всі сучасні державні кордони між колишніми союзними республіками СРСР, а й є неправомочним через те, що РФ систематично та неодноразово протягом 1990-х та 2000-х рр. визнавала наявний російсько-український державний кордон та *ipso facto* державний суверенітет України над Кримським півостровом внаслідок укладення численних дво- та багатосторонніх міжнародних договорів з Україною, зокрема, Договору між РРФСР і УРСР (1990 р.), Угоди про створення СНД (1991 р.), Будапештського меморандуму (1994 р.), Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ (1997 р.), Договору про українсько-російський державний кордон (2003 р.) тощо.

9. Єдиними не вирішеними та перехідними («законсервованими») проблемами, які так і залишилися в українсько-російських відносинах аж до 2014 р., були питання перебування Чорноморського флоту РФ на території Кримського півострова, а також встановлення морського кордону між Україною та РФ в Керченській протоці та розмежування континентального шельфу. Незважаючи на те, що часто між Україною і РФ виникала напруга з цих питань, дані аспекти міждержавних відносин жодним чином не зачіпали правовий статус Криму.

10. Хоча правовий статус Криму та Севастополя в перші роки незалежності України був недостатньо чітко прописаний на конституційному

рівні, у 1996 р. внаслідок прийняття нового Основного закону України дане питання було вирішено. І хоча в конституційному законодавстві України все ще зберігалися певні юридичні суперечності щодо місця АРК та м. Севастополя в системі адміністративно-територіального устрою України, зокрема: нетиповість національно-територіальної автономії Криму з точки зору Конституції України, нормативні ілюзії щодо державності в АРК, відсутність чіткої та вичерпної законодавчої регламентації правового статусу Севастополя), які безперечно відіграли суттєву роль з юридичної точки зору в розвитку сепаратистських тенденцій на території Кримського півострова, однак жодні конституційно-правові помилки чи неточності в межах правової системи України не можна розглядати ні як передумови чи підстави збереження територіальних претензій РФ до України щодо приналежності даної території (оскільки це питання міжнародного, а не національного рівня), ні тим більше, як засіб виправдання агресії РФ проти України у 2014 р.

11. У сучасному науковому дискурсі кримські події лютого-березня 2014 р. розглядаються крізь призму двох полярних онтогносеологічних підходів, які можна назвати «теорія самовизначення» та «теорія анексії». Відповідно до першого підходу, який офіційно підтримується РФ, сецесія Криму зі складу України та його наступне «возз'єднання» з Росією було результатом багаторічного прагнення народу Криму до повернення на Батьківщину, яке було реалізоване виключно на підставі принципу самовизначення націй. Відповідно до другого підходу, який підтримується українськими та західними науковцями, кримські події були результатом агресії РФ проти України, яка включала в себе послідовні окупацію та анексію Кримського півострова з паралельною імітацією процесів самовизначення народу Криму. Дана монографія розглядає та кваліфікує кримські події 2014 р. виключно на основі «теорії анексії», відкидаючи «теорію самовизначення» через неможливість застосування параметрів самовизначення до даних подій, а також на основі наявності прямих доказів, які підтверджують агресію РФ проти України.

12. «Теорія самовизначення», яку офіційно застосовує РФ щодо кримських подій 2014 р., є антинауковою концепцією — політичним продуктом російського авторитаризму, що виконує, насамперед, ідеологічну функцію, оскільки аналіз кримської проблеми саме крізь таку призму є надзвичайно вигідним російському керівництву через те, що всі їхні аргументи побудовані саме на тих наукових суперечностях та протиріччях між принципами самовизначення та територіальної цілісності держав у міжнародних відносинах, якими дуже легко спекулювати. Російські науковці прекрасно усвідомлюють сенс усього, що насправді відбулося в лютому-березні 2014 р. та який прихований підтекст мали кримські події, однак особливості сучасного політичного режиму в РФ без сумніву накладають свій відбиток на російський науковий дискурс. У Росії немає жодного особливого підходу до

міжнародного права, чи так званої «російської доктрини» — це лише відчайдушна спроба російської пропаганди посіяти сумніви серед науковців у питанні однозначної кваліфікації кримських подій через нав'язування західному постмодерному та релятивістському світогляду потрібної для Росії правової позиції.

13. Реальність застосування принципу самовизначення щодо кримського процесу можна заперечити наступними субстантивними дефектами:

1) дефект волі основних політичних суб'єктів кримського процесу — всі юридичні дії, вчинені протягом лютого-березня 2014 р., не були результатом вільного та незалежного волевиявлення відповідних органів публічної адміністрації чи населення Криму, оскільки вони приймалися в умовах застосування фізичного і/або психологічного примусу з боку російських військовослужбовців;

2) дефект матеріально-правового характеру — всі юридичні документи, прийняті органами державної влади АРК та м. Севастополь в ході кримського процесу, мають неконституційний та незаконний характер, тобто повністю суперечать Конституції, законодавству України, а також правовим документам місцевого рівня (актам органів влади АРК, прийнятих на основі Конституції та законів України);

3) дефект процесуально-правового характеру — сама процедура ухвалення всіх рішень органами державної влади АРК та м. Севастополя, а також проведення кримського референдуму 16 березня 2014 р. теж мали неправомірний характер як з точки зору Конституції та законодавства України, так і з точки зору елементарних загальноновизнаних демократичних світових стандартів проведення народного виявлення;

4) дефект міжнародно-правового характеру — кримський процес відбувався поза рамками міжнародно-правових підстав для самовизначення націй на фоні агресії РФ проти України у вигляді окупації та анексії Кримського півострова;

5) дефект формально-логічного характеру — зміст більшості юридичних документів, ухвалених в ході «державотворення» Криму та сама процедура кримського референдуму є юридично та фактично алогічними, некоректними та взаємосуперечними.

14. Проголошення окупаційною владою незалежності Республіки Крим шляхом проведення загальнокримського референдуму на території АРК та м. Севастополя порушило ст.ст. 1, 2, 5, 8, ч. 2 ст. 19, ст. 73, п. 3 ч. 1 ст. 85, п. 13, 18, 20 ч. 1 ст. 92, ст.ст. 132-138 Конституції України; ч. 1, 3 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч. 1, 5 ст. 6, п. 7 ч. 1, ч. 3 ст. 18, ст. 26 Конституції АРК; ст.ст. 1, 9, 10 Закону України «Про Верховну Раду АРК»; положення Указів Президента України № 261/2014 від 7 березня 2014 р. (щодо зупинення дії Постанови Верховної Ради АРК про проведення загальнокримського референду-

му); № 296/2014 від 14 березня 2014 р. (щодо зупинення дії Постанови Верховної Ради АРК про незалежність АРК), а також Постанови Верховної Ради України № 891-VII від 15 березня 2014 р. (про дострокове припинення повноважень Верховної Ради АРК), що було зафіксовано у Рішеннях Конституційного Суду України № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р. (у справі про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) та № 3-рп/2014 від 20 березня 2014 р. (у справі про проголошення незалежності АРК).

Крім того, у діяннях осіб, які брали участь у захопленні державної влади на території Криму, у організації та проведення загальнокримського референдуму, у виданні актів щодо проголошення незалежності Криму, містяться, як мінімум, склади злочинів, передбачених ст.ст. 109 («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади») і 110 («Посагання на територіальну цілісність і недоторканність України»).

15. Кримський процес 2014 р. доцільно розглядати в предметно-методологічних рамках злочину агресії РФ проти України, під час якої РФ порушила:

1) всі 10 фундаментальних принципів міжнародного права (незастосування сили або погрози силою, невтручання у внутрішні справи держави, добросовісне виконання взятих на себе зобов'язань, повагу прав і свобод людини і громадянина, територіальну цілісність держав, недоторканність державних кордонів, рівність та самовизначення народів, вирішення міжнародних спорів мирним шляхом, міжнародне співробітництво, суверенну рівність держав), визначених Статутом ООН (1945 р.), Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р.) та Заключним актом НБСЄ (1975 р.);

2) всі дво- та багатосторонні міжнародні договори, згідно з якими РФ прямо або опосередковано визнавала територіальну цілісність України, недоторканність українсько-російського кордону, зокрема Договір між УРСР і РРФСР (1990 р.), Угоду про створення СНД (1991 р.), Алма-Атинську декларацію (1991 р.), Декларацію про дотримання принципів співробітництва в рамках СНД (1992 р.), Угоду між Україною і РФ про подальший розвиток міждержавних відносин (1992 р.), Статут СНД (1993 р.), Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД (1994 р.), Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. (1994 р.), Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ (1997 р.), Угоду про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (1997 р.), Договір про українсько-російський державний кордон (2003 р.), Договір про

співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (2003 р.), Угоду між Україною та РФ з питань перебування Чорноморського флоту РФ на території України (2010 р.) та ін.;

3) національне законодавство самої РФ, зокрема, ч. 4 ст. 15, ст. 16 Конституції РФ; ч. 3, 4 ст. 4 ФКЗ «Про порядок прийняття в РФ і утворення у її складі нового суб'єкта РФ»; ст. 6, ст. 31, 36, 41, 47-1, ч. 2 ст. 71, ст.ст. 72, 74, 75, 78, 79, 86, 89—91 ФКЗ «Про Конституційний Суд РФ»; ч. 2-1 ст. 10 ФЗ «Про оборону»; ч. 2 ст. 7 і ч. 2 ст. 10 ФЗ «Про порядок надання РФ військового і цивільного персоналу для участі в діяльності з підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки»; положення Постанови Конституційного Суду РФ від 13 березня 1992 р. та ін.;

4) норми міжнародного гуманітарного права, які визначають правовий режим окупованих територій, що зафіксовані, зокрема, в Гаазьких (1907 р.) та Женевських конвенцій (1949 р.).

Крім того, у діях російського керівництва, відповідального за окупацію та анексію Кримського півострова, є ознаки складів злочинів, передбачених ст. 353 («Планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни») та 359 («Найманство») КК РФ.

16. Основним результатом анексії Криму Росією у 2014 р. стала поява юридичної колізії між фактичним незаконним режимом, який існує на території Кримського півострова, і його правовим статусом де-юре: де-факто ця територія сьогодні входить у федеральний устрій Росії, однак де-юре АРК і м. Севастополь залишаються адміністративно-територіальними одиницями України, оскільки з точки зору міжнародного права, незаконне приєднання Криму до РФ жодним чином не змінило правового статусу цієї української території.

17. З точки зору конституційного законодавства РФ Кримський півострів перебуває під суверенітетом РФ, і на його території з'явилися два нових суб'єкти федерації — Республіка Крим та Севастополь як місто федерального значення, правовий статус яких визначається Конституцією РФ, Конституцією Республіки Крим та Статутом міста федерального значення Севастополя.

З точки зору конституційного законодавства України Крим залишається під суверенітетом України, і на його території знаходяться дві адміністративно-територіальні одиниці — Автономна Республіка Крим та Севастополь як місто зі спеціальним статусом, правовий статус яких визначається Конституцією України, Конституцією АРК, Законами України «Про місцеве самоврядування» і «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, які входять до тимчасово окупованої території України».

Одночасно на території Криму паралельно діють дві вільні економічні зони, створені Україною (Закон України «Про створення вільної економіч-

ної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» та Росією (ФЗ «Про розвиток Кримського федерального округу і вільну економічну зону на територіях Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя»).

18. Позиція третіх сторін щодо правового статусу Криму є різною. Абсолютна більшість держав-членів ООН, а також практично всі міжнародні організації та інституції не визнають ні результатів кримського референдуму, ні анексії Криму Росією і продовжують вважати Кримський півострів територією, яка де-юре перебуває під суверенітетом України. Лояльні до РФ держави на міжнародному рівні (наприклад, Венесуела, Вірменія, Куба, Нікарагуа, Північна Корея, Сирія та ін.) прямо або завуальовано підтримали правову позицію Росії у кримській ситуації, керуючись при цьому політичними мотивами. Крім того, окремі держави (наприклад, Білорусь, Ізраїль, Південно-Африканська Республіка та ін.) не зайняли чіткої позиції щодо статусу Криму. Серед держав (державних утворень) з обмеженим міжнародно-правовим визнанням також немає єдиного погляду на кримську ситуацію: деякі з них (наприклад, Косово) не визнали анексію Криму РФ, тоді як інші (наприклад, Придністров'я) зайняли проросійську позицію.

19. Питання вирішення кримського казусу необхідно розглядати виключно через призму відновлення *status quo* Криму та Севастополя, який існував до їхньої анексії РФ в 2014 р. внаслідок повного та остаточного відновлення Україною фактичного контролю над Кримським півостровом, виведенням усіх російських військ з даної території та усунення юридичних норм про Крим і Севастополь із законодавства РФ, що стане можливим виключно в разі зміни політичного режиму в Росії. Будь-який інший варіант врегулювання кримської ситуації (наприклад, визнання Україною анексії Криму РФ та відмова від суверенітету над півостровом, «замороження» кримського питання тощо) будуть неправомірними і лише зашкодять як стратегічним інтересам України, так і міжнародному правопорядку.

20. Процедура двосторонньої юридичної реституції докризового правового статусу Криму може відбутися шляхом укладення відповідного міжнародного договору між Україною та РФ, в т.ч. і за міжнародним посередництвом. Крім того, Росія зі своєї сторони повинна усунути приписи про Крим і Севастополь з Конституції РФ та інших актів федерального законодавства. У зв'язку зі специфічністю російської моделі конституціоналізму (неможливість внести зміни у Конституцію РФ з метою зменшення кількісного складу суб'єктів федерації шляхом їх вилучення зі складу РФ), єдиним адекватним та правомірним механізмом законодавчої технології у цьому випадку може виявитися анулювання (визнання нікчемною) всієї юридичної процедури входження Республіки Крим у систему федерального устрою РФ, яка була проведена 18-21 березня 2014 р.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

У зв'язку з відсутністю в Україні та РФ офіційно встановлених правил правового цитування, всі юридичні документи кириличного характеру наводяться оригінальною мовою в алфавітному порядку за формулою: «[назва акту] : [форма акту та суб'єкт видання] від [дата прийняття акта], [номер акта] // [публікація]». Всі інші правові документи подаються відповідно до Oxford Standard for the Citation of Legal Authorities (OSCOLA). Бібліографічний опис кириличних спеціалізованих джерел подано за стандартом ДСТУ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”, а англomовних та інших джерел латиницею — за Chicago Style. Посилання на Інтернет-ресурси оптимізовані за допомогою сервісу Google URL Shortener. Всі джерела — станом на 1 серпня 2016 р.

1. Правові документи (Primary Sources)

1.1. Міжнародно-правові акти

1. Алма-Атинська декларація від 21.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1990, № 1, стор. 312

2. Декларація про дотримання принципів співробітництва в рамках Співдружності Незалежних Держав від 14.02.1992 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/EjuBDe>

3. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15.04.1994 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/zf4nх6>

4. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 22, ст. 1537

5. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 22, ст. 1539

6. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і

Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1990, N 49, ст. 637

7. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України, 1999, № 20, ст. 931

8. Договір между Российской Федерацией и Республикой Крым о при-
нятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе
Российской Федерации новых субъектов от 18.03.2014 г. // Бюллетень меж-
дународных договоров, 2014, № 6, ст. 88

9. Договір о передаче Литве города Вильно и Виленской области и о
взаимопомощи между СССР и Литвой от 10.10.1939 г. // Архив Внешней
Политики РФ. Ф. 03а. Д. 05 – Литва

10. Конвенция об определении агрессии (1933) // [Электронный ре-
сурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Edd3nk>

11. Пакт о взаимопомощи между СССР и Латвией от 05.12.1939 г. //
Архив Внешней Политики РФ. Ф. 03а. Д. 139 – Латвия

12. Пакт о взаимопомощи между СССР и Эстонской республикой от
28.09.1939 г. // Архив Внешней Политики РФ. Ф. 3а. Д. 130. Л. 93 – 94. –
Эстония;

13. Протокол до Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав,
підписаної 8 грудня 1991 року в м. Мінськ Республікою Білорусь, Ро-
сійською Федерацією (РРФСР), Україною від 21.12.1991 р. // [Електронний
ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/E84t7o>

14. Протокол між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської
Федерації про внесення змін і доповнень до Угоди між Урядом України і
Урядом Російської Федерації про пункти пропуску через державний кордон
між Україною і Російською Федерацією від 8 лютого 1995 року від
22.12.2006 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/IvBJ4R>

15. Протокол між Міністерством оборони України і Міністерством
оборони Російської Федерації про надання інформації про загальну чисель-
ність особового складу та основних озброєнь Чорноморського флоту Росій-
ської Федерації, які знаходяться на території України від 20.10.2010 р. //
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/A94YJD>

16. Протокол про додаткові заходи щодо виконання угод з Чорномор-
ського флоту від 28 травня 1997 року від 28.05.1997 р. // Офіційний вісник
України, 2009, № 94, ст. 3249

17. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Фе-
дерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордо-
ну жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від
18.10.2011 р. // Офіційний вісник України, 2012, № 37, ст. 1416

18. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Фе-
дерації про взаємодію при проведенні інспекційних заходів у місцях дисло-

кації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України за Договором про звичайні збройні сили в Європі від 19 листопада 1990 року, Віденським документом 1999 року переговорів з заходів зміцнення довіри і безпеки та Договором з відкритого неба від 24 березня 1992 року від 26.11.2010 р. // Офіційний вісник України, 2011, № 62, ст. 2488

19. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про використання силами та засобами Чорноморського флоту Російської Федерації повітряного простору України та повітряного простору над акваторією Чорного моря, де відповідно до міжнародних угод відповідальність за безпеку польотів та організацію обслуговування повітряного руху покладена на Україну від 16.07.1999 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/uLRMvo>

20. Угода між Україною і Російською Федерацією про військово-морську символіку Чорноморського флоту на перехідний період від 03.09.1992 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 40, ст. 2682

21. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.1992 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/W111Lc>

22. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР від 03.08.1992 р. // Офіційний вісник України, 2004, № 40, ст. 2668

23. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/2mj12I>

24. Угода між Україною і Російською Федерацією про фінансування Чорноморського флоту на перехідний період від 17.06.1993 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/LNHmmP>

25. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Офіційний вісник України, 2010 р, № 39, ст. 1154

26. Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту від 17.06.1993 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/zr9BPm>

27. Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/g9c0Bz>

28. Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту від 15.04.1994 р. // Офіційний

вісник України, 2006, № 44, ст. 2978

29. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту від 09.06.1995 р. // Офіційний вісник України, 2007, № 25, ст. 1025

30. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/ANU00>

31. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про пункти пропуску через державний кордон між Україною і Російською Федерацією від 08.02.1995 р. // Офіційний вісник України, 2005, № 5, ст. 334

32. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1990, № 1, стор. 290

33. Устав Содружества Независимых Государств от 22.01.1993 г. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/ciidhb>

34. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, ICJ Advisory Opinion, ICJ Reports 2010, p. 403

35. Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court (Kampala, 11 June 2010). *United Nations Treaty Collection*, status at 26 June 2016. <https://goo.gl/DrM1Y9>

36. Antiwar Treaty of Non-Aggression and Conciliation (Saavedra Lamas Treaty, 1933). <http://goo.gl/CRH1eC>

37. Charter of the International Military Tribunal (1945). <http://goo.gl/wkaTs>

38. Charter of the International Military Tribunal for the Far East (1946). <http://goo.gl/3n0Kyp>

39. Charter of the United Nations (1945). <http://goo.gl/ueaXX>

40. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes (Hague I, 1899). <http://goo.gl/6PFFFF>

41. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention (1954). <http://goo.gl/uMCaE>

42. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950). <http://goo.gl/169S4W>

43. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity (1968). <https://goo.gl/UIU7eH>

44. Convention Relative to the Opening of Hostilities (Hague III, 1907). <http://goo.gl/OSJHJH>

45. Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land (Hague IV, 1907). <https://goo.gl/KJR5HS>

46. Convention Respecting the Limitation of the Employment of Force for the Recovery of Contract Debts (Hague II, 1907). <http://goo.gl/3LSk1Q>
47. Declaration of the League of Nations Concerning Wars of Aggression (1927). <http://goo.gl/pYGavL>
48. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. UNGA Res. 2625 (1970). <http://goo.gl/CO8SEV>
49. Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations. UNGA Res. 42/22 (1987). <http://goo.gl/s90OKi>
50. Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. UNGA Res. 2131 (1965). <http://goo.gl/fdwWlv>
51. Definition of Aggression. UNGA Res. 3314 (1974). <http://goo.gl/Hf14Nz>
52. Draft Treaty of Mutual Assistance (1923). <http://goo.gl/1CoKNR>
53. Final Act of the Conference on Security and Co-Operation in Europe (1975). <http://goo.gl/5GzBz>
54. General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy (1928). <http://goo.gl/5p6OEK>
55. Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, I (1949). <https://goo.gl/adMQQF>
56. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, IV. (1949). <https://goo.gl/R7wuxk>
57. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, III (1949). <https://goo.gl/jEcsNE>
58. Geneva Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes (1924). <http://goo.gl/wB3tGI>
59. Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance (1947). <http://goo.gl/Sdk9Jv>
60. Judgment of the International Military Tribunal (Nuremberg) of 1 October 1946. The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946). p. 411-547
61. Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons 1968 (1994). <http://goo.gl/MDSMUu>
62. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14,
63. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (1977). <https://goo.gl/GJAVvw>

64. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (1977). <https://goo.gl/v4YibI>
65. Protocol for the immediate entry into force of the Treaty of Paris of August 27, 1928, regarding renunciation of War as an Instrument of National Policy (1929). <http://goo.gl/yswDp9>
66. Protocol to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed conflict (1954). <http://goo.gl/9Mij3g>
67. Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law (2008). <http://goo.gl/JVuhk6>
68. Resolution RC/Res.6 of the Review Conference of the Rome Statute (2010). <http://goo.gl/fFRpoU>
69. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). <http://goo.gl/GPJq1>
70. Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998). United Nations Treaty Collection, status at 1 August 2016. <https://goo.gl/iF4inV>
71. Statement by the President of the UN Security Council on the Complaint by Ukraine Regarding the Decree of the Supreme Soviet of the Russian Federation Concerning Sevastopol (1993). <http://goo.gl/it1XY4>
72. Tegucigalpa Treaty of Friendship, Commerce and Extradition (Honduras–Nicaragua, 1878). CTS. 153. p. 415-423
73. Territorial integrity of Ukraine. UNGA Res. 68/262 (2014). <http://goo.gl/O0HGwR>
74. Treaty between the Government of India and the Government of the Republic of Portugal on Recognition of India's Sovereignty over Goa, Daman, Diu, Dadra and Nagar Haveli and Related Matters (1974). <http://goo.gl/SWZOhp>
75. UN Security Council Draft Res. S/2014/189 (2014). <http://goo.gl/k33G9q>
76. UN Security Council Res. 1244 (1999). <http://goo.gl/T0iDdZ>
77. UN Security Council Res. 252 (1968). <http://goo.gl/JbWzXh>
78. UN Security Council Res. 476 (1980). <http://goo.gl/0vJvzC>
79. UN Security Council Res. 478 (1980). <http://goo.gl/6Sv9yi>
80. UN Security Council Res. 497. (1981). <http://goo.gl/4Ybeae>
81. UN Security Council Res. 660 (1990). <http://goo.gl/ZqpSxZ>
82. UN Security Council Res. 661 (1990). <http://goo.gl/nEBrnX>
83. UN Security Council Res. 678 (1990). <http://goo.gl/KIRney>
84. UN Security Council Res. 687 (1991). <http://goo.gl/HLsGEK>
85. Versailles Treaty (1919). <http://goo.gl/t8AU49>
86. Vienna Convention on the Law of Treaties (1969). <https://goo.gl/ouozrB>

1.2. Радянські правові акти [07.11.1917—26.12.1991 р.]

87. Вопросы города Севастополя : Постановление Совета Министров РСФСР от 29.10.1948 г., № 1082 // А-150. Оп. 1. Д. 225. Л. 253

88. Выписка из протокола № 200 заседания Президиума ЦК КПСС с утверждением проекта Положения «О Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органах на местах» // РГАНИ. Ф. 4. Оп. 13. Д. 45. Л. 79-83. Подлинник. На бланке ЦК КПСС

89. Декларация о государственном и правовом статусе Крыма : принята Крымским областным Советом народных депутатов 12.11.1990 г. // «Крымская правда», 14.11.1990 г.

90. Декларация о государственном суверенитете РСФСР : принята Первым Съездом народных депутатов РСФСР 12.06.1990 г. // Ведомости СНД и ВС РСФСР, 1990, № 2, ст. 22

91. Декларація про державний суверенітет України : прийнята Верховною Радою Української РСР 16.07.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429

92. Заявление Советского правительства правительству Латвии от 16.06.1940 г. // Архив Внешней Политики СССР, ф. 06, оп. 2, п. 21, д. 239, л. 16-18;

93. Заявление Советского правительства правительству Литвы от 14.06.1940 г. // Архив Внешней Политики СССР, ф. 06, оп. 2, п. 21, д. 248, л. 42-44;

94. Заявление Советского правительства правительству Эстонии от 16.06.1940 г. // ф. 06, оп. 2, п. 27, д. 356, л. 27-29

95. Конституция (Основной Закон) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики: принята чрезвычайным XVII Всероссийским Съездом Советов 21.01.1937 г. // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК, № 20, 22.01.1937 г.

96. Конституция (Основной Закон) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики : принята на внеочередной VII сессии Верховного Совета РСФСР IX созыва 12.04.1978 г. // Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1978, № 15, ст. 407

97. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: принята V Всероссийским Съездом Советов 10.07.1918 г. // Собрание узаконений РСФСР, 1918, № 51, ст. 582

98. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: принята XII Всероссийским Съездом Советов 11.05.1925 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://goo.gl/TT5shK>

99. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: принята II Съездом Советов СССР 31.01.1924 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/VMVLWT>

100. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: принята VIII (чрезвычайным) Съездом Советов СССР 05.12.1936 г. // Известия ЦИК СССР и ВЦИК, № 283, 06.12.1936 г.

101. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик : принята на внеочередной VII сессии Верховного Совета СССР IX созыва 07.10.1977 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1977, № 41, ст. 617

102. Конституция Крымской Автономной Советской Социалистической Республики от 05.07.1937 г. // Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації : Монографія; Акад. прав. наук України, Ін-т держ. і права НАН України, Ін-т екон. та права "Крок". — К. : Таксон, 2001. — С. 216-234

103. Конституция Крымской Автономной Социалистической Советской Республики от 05.05.1929 г. // Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації : Монографія; Акад. прав. наук України, Ін-т держ. і права НАН України, Ін-т екон. та права "Крок". — К. : Таксон, 2001. — С. 190-215

104. Конституция Крымской Социалистической Советской Республики от 10.11.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства Крымской Социалистической Советской Республики. — 1922. — №1. — ст. 1

105. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: прийнята Надзвичайним XIV Українським З'їздом Рад від 30.01.1937 р. // [Електронний ресурс]: Режим доступу. — <http://goo.gl/HzygvB>

106. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій VII сесії Верховної Ради УРСР IX скликання 20.04.1978 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1978, № 18, ст. 268

107. О внесении изменений и дополнений в статью 14 Конституции (Основного Закона) РСФСР : Закон РСФСР от 02.06.1954 г. // Заседания Верховного Совета РСФСР (31 мая — 2 июня 1954 г.) — М., 1954. — С. 220

108. О всенародном голосовании (референдуме СССР) : Закон СССР от 27.12.1990 г., № 1869-1 // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1991, № 1, ст. 10

109. О выделении города Севастополя в самостоятельный административно-хозяйственный центр : Указ Президиума ВС РСФСР от 29.10.1948 г, № 761/2 // Сборник законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР (1946-1954 гг.) — М., 1955. — С. 99

110. О ликвидации Карачаевской автономной области и об административном устройстве ее территории : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 12.10.1943 г. // ГАРФ. Ф. Р-7523. Оп. 4. Д. 198. Л. 79–80. Подлин-

ник (на бланке ПВС СССР)

111. О мероприятиях по ускорению восстановления Севастополя : Постановление Совета Министров СССР от 25.10.1948 г., № 403 // Россия, Крым и город русской славы Севастополь: Документы и материалы 1783 – 1996. — Севастополь, 1996. — С. 55-56

112. О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР : Закон СССР от 26.04.1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1954, №10, ст. 343

113. О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР : Постановление Совета Министров РСФСР от 05.02.1954 г., № 156 // ЦГА РСФСР Ф259.0п.1. Д.645. Л.159. Подлинник.

114. О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР : Постановление Президиума Верховного Совета РСФСР от 05.02.1954 г. // Сборник законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР (1946—1954 гг.) — М., 1956. — С. 105

115. О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.02.1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1954, № 4, ст. 64

116. О передаче части территории Душетского и Казбегского районов из Грузинской ССР в состав РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11.01.1957 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/LXeOty>

117. О перечислении острова Средняя коса (Тузлы) из Темрюкского района Краснодарского края в состав Крымской АССР : Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 07.01.1941 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Ts1hnQ>

118. О порядке введения в действие Конституции (Основного Закона) СССР : Закон СССР от 07.10.1977 г., № 6367- IX // Ведомости Верховного Совета СССР, № 41, ст. 619

119. О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР : Закон СССР от 03.04.1990 р., № 1409-I // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, № 15, ст. 252

120. О представлении Президиума Верховного Совета РСФСР по вопросу передачи Крымской области в состав Украинской ССР : Постановление Президиума Верховного Совета УССР от 13.02.1954 г. // ЦГАОР Ф.7528.0п.85.Д94Л.9. Заверенная копия.

121. О преобразовании Крымской АССР в Крымскую область в составе РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 30.06.1945 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 г.) — М., 1956. — С. 46

122. О признании утратившими силу некоторых решений Правительс-

тва РСФСР по вопросам государственного планирования : Постановление Совета Министров — Правительства РСФСР от 25.04.1968 г., N 264 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Pd5piz>

123. О принятии и объявлении Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик : Декларация Верховного Совета СССР от 07.10.1977 г. № 6365-IX // Ведомости Верховного Совета СССР, № 41, ст. 616

124. О проведении референдума : Решение Крымского областного Совета народных депутатов от 13.11.1990 г. // «Крымская правда», 14.11.1990 г.

125. О ратификации Договора между Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой и Украинской Советской Социалистической Республикой: Постановление Верховного Совета РСФСР от 23.11.1990 г., N 373-1 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Ep29G0>

126. О частичном изменении границы между Казахской ССР и РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 20.04.1956 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 г.) — М., 1956. — С. 38

127. О частичном изменении границы между Казахской ССР и Узбекской ССР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13.02.1956 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 г.) — М., 1956. — С. 36-37

128. Об Автономной Крымской Советской Социалистической Республике: Декрет Всесоюзного центрального исполнительного комитета и Совета народных комиссаров от 18.10.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства Крымской Социалистической Советской Республики», 1922, № 1, ст. 556

129. Об изменении и дополнении текста Конституции (Основного Закона) СССР : Закон СССР от 25.02.1947 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1947, № 8, ст. 111

130. Об образовании Псковской области в составе РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23.08.1944 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 г.) — М., 1956. — С. 45—46

131. Об упразднении Чечено-Ингушской АССР и о преобразовании Крымской АССР в Крымскую область : Закон РСФСР от 25.06.1946 г. // Заседания Верховного Совета РСФСР, 20–25 июня 1946 г.: Стеногр. отчет, 1946. — С. 361

132. Обращение пятой сессии Крымского областного Совета народных депутатов к Верховному Совету УССР от 25.01.1991 г. // «Крымская правда», 26.01.1990 г.

133. Про введення в дію Закону Української РСР "Про відновлення

Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки" та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР : Постанова Верховної Ради УРСР від 12.02.1991 р., N 713-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 9, ст. 85

134. Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки : Закон УРСР від 12.02.1991 р., № 712-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 9, ст. 84

135. Про внесення змін і доповнень в статтю 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 17.06.1954 р. // Заседания Верховного Совета Украинской ССР (16—17 июня 1954 г.) — К., 1954. — С. 137

136. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 19.06.1991 р., № 1213а-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 35, ст.467

137. Про перечислення Стрілківської та Щасливцівської сільських рад Кримської області до складу Херсонської області : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 03.03.1955 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/bI7wmK>

138. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 р., № 1654-X // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/JKE0LQ>

139. Про ратифікацію Договору між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою : Постанова Верховної Ради УРСР від 22.11.1990 р., № 495-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 49, ст. 636

140. Протокол N 49 засідання Президіума ЦК КПСС о передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР от 25.01.1954 г. // АЛРФ Ф.3.Оп.10.Д.65Л1,4-6. Подлинник

141. Уголовный кодекс РСФСР от 27.10.1960 г. // Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1960, № 40, ст. 591

1.3. Правові акти України [з 24.08.1991 р.]

1.3.1. Закони України

142. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446

143. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

144. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р., № 2341-III // Ві-

домості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25-26, ст. 131

145. Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17.03.1995 р., № 95/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 11, ст. 69

146. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим : Закон України від 10.02.1998 р., № 90/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 29, ст.191

147. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 12.02.1998 р., № 118/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 6-7, ст.24

148. Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 р., № 742-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.143

149. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15.09.2015 р., № 685-VIII // Офіційний вісник України, 2015, № 81, ст. 2691

150. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р., № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 28, ст. 532

151. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08.12.2004 р., № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 2, ст.44

152. Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 01.02.2011 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 10, ст.68

153. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 06.11.2012 р., № 5475-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 44-45, ст.634

154. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03.07.1991 р., № 1286-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 33, ст.443

155. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р., № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 26, ст. 892

156. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р., № 317-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 26, ст.219

157. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 р., № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 5-6, ст.43

158. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996

р., № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272

159. Про Конституцію Автономної Республіки Крим : Закон України від 04.04.1996 р., № 117/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 24, ст. 90

160. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170

161. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р., № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190

162. Про позбавлення В. Януковича звання Президента України : Закон України від 04.02.2015 р., № 144-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 28, ст.235

163. Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України : Закон України від 22.02.2000 р., № 1479-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 17, ст.122

164. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р., № 1543-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст. 617

165. Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим : Закон України від 02.03.2000 р., № 1524-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 21, ст.158

166. Про прийняття Конституції України і введення її в дію : Закон України від 28.06.1996 р., № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 142

167. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 р., № 3530-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 2-3, ст.3

168. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон : Закон України від 20.04.2004 р., N 1681-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 32, ст.386;

169. Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки : Закон України від 20.04.2004 р., № 1682-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 32, ст.387

170. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України від 14.01.1998 р., N 13/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 20, ст.103;

171. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського

державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації : Закон України від 22.02.2012 р., № 4423-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 42, ст.524

172. Про ратифікацію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : Закон України від 24.03.1999 р., N 547-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 18, ст. 157

173. Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : Закон України від 27.04.2010 р., № 2153-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 21, ст.222

174. Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав : Постанова Верховної Ради України від 10.12.1991 р., № 1958-XII // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/ikMalB>

175. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р., № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133

176. Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим : Закон України від 29.04.1992 р., № 2299-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 30, ст. 419

177. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р., № 1644-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 40, ст.2018

178. Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим : Закон України від 17.03.1995 р., № 92/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 11, ст.67

179. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р., № 2493-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 33, ст. 175

180. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 22.12.2006 р., № 533-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 14, ст.168

181. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р., № 93-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 40, ст.290

182. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12.08.2014 р., № 1636-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 43, ст.2030

183. Про столицю України — місто-герой Київ : Закон України від

15.01.1999 р., № 401-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 11, ст. 79

184. Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 15.01.2009 р., № 890-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР) України, 2009, № 25, ст. 311

1.3.2. Підзаконні акти

185. Деякі питання Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2015 р., № 736 // Офіційний вісник України, 2015, № 78, ст. 2616

186. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 р., № 790-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 13, ст.230

187. Про боротьбу за звільнення України : Декларація Верховної Рада України від 20.03.2014 р., № 1139-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 15, ст.580

188. Про виконання Постанови Верховної Ради України "Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим" : Постанова Верховної Ради України від 17.11.1994 р., № 250/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 47, ст.425

189. Про виконання Постанови Верховної Ради України від 24 лютого 1994 року "Про статус автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України" та Постанови Верховної Ради України від 20 травня 1994 року "Про зупинення дії Закону Республіки Крим "Про відновлення конституційних основ державності Республіки Крим" : Постанова Верховної Ради України від 02.06.1994 р., № 29/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 23, ст.176

190. Про відкликання Рибака В.В. з посади Голови Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 747-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.150

191. Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р., № 55 // Офіційний вісник України, 2010, № 5, ст. 202

192. Про Голову Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 748-VII // Відомості Верховної Ради України

(ВВР) України, 2014, № 10, ст. 128

193. Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим : Указ Президента України від 01.03.2014 р., № 187/2014 // Офіційний вісник Президента України, 2014, № 7, ст. 257

194. Про Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 р., № 297 // Офіційний вісник України, 2014, № 63, ст. 1737

195. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Постанова Верховної Ради України від 15.03.2014 р., № 891-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 14, ст.324

196. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р., № 145-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 12, ст.77

197. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 р., № 337-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 22, ст.153

198. Про Заяву Верховної Ради України стосовно рішень Верховної Ради Росії з питання про Крим : Постанова Верховної Ради України від 03.06.1992 р., № 2399-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 33, ст.481

199. Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку із зупиненням дії рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року про проведення 16 березня 2014 року загальнокримського референдуму : Постанова Верховної Ради України від 11.03.2014 р., № 857-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 13, ст.240

200. Про заяву Президії Верховної Ради України про постанову Верховної Ради Російської Федерації від 09 липня 1993 року "Про статус міста Севастополя" : Постанова Президії Верховної Ради України від 10.07.1993 р., № 3375-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 36, ст.376

201. Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 11.03.2014 р., № 858-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 13, ст.241

202. Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : Постанова Верховної Ради України від 28.02.2014 р., № 831-VII // Відомості Верховної Ради Укра-

їни (ВВР), 2014, № 12, ст.207

203. Про зупинення дії Закону Республіки Крим "Про відновлення конституційних основ державності Республіки Крим" : Постанова Верховної Ради України від 20.05.1994 р., № 15/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 20, ст.128

204. Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 "Про проведення загальнокримського референдуму" : Указ Президента України від 07.03.2014 р., № 261/2014 // Офіційний вісник Президента України, 2014, № 8, ст. 260

205. Про невідкладні заходи щодо відновлення діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим : Розпорядження Президента України від 16.05.2014 р., № 865/2014-рп // Офіційний вісник України, 2014, № 41, ст. 1084

206. Про перейменування Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р., № 625 // Офіційний вісник України, 2014, № 93, ст. 2685

207. Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України : Постанова Верховної Ради України від 23.02.2014 р., № 764-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.163

208. Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим : Постанова Верховної Ради України від 22.09.1994 р., № 180/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 40, ст.372

209. Про політичну ситуацію, яка склалася у зв'язку з рішеннями, прийнятими Верховною Радою Республіки Крим 5 травня 1992 року : Постанова Верховної Ради України від 13.05.1992 р., № 2333-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 31, ст. 445

210. Про постанову Верховної Ради Російської Федерації "Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році" : Постанова Верховної Ради України від 02.06.1992 р., № 2397-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 33, ст. 480

211. Про постанову Верховної Ради Російської Федерації "Про статус міста Севастополя" : Постанова Верховної Ради України від 14.07.1993 р., № 3378-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 36, ст.364

212. Про проголошення незалежності України. Акт проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991 р., № 1427-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст.502

213. Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді : Постанова Верховної Ради України від 24.02.2014 р., № 775-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014,

№ 12, ст. 201

214. Про рішення Севастопольської міської Ради народних депутатів "Про статус міста Севастополя" : Постанова Верховної Ради України від 15.09.1994 р., N 162/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 39, ст.358

215. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р., № 757-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.158

216. Про статус Автономної Республіки Крим відповідно до діючої Конституції та законодавства України : Постанова Верховної Ради України від 24.02.1994 р., № 4006-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 22, ст.148

217. Про уповноваження виконуючого обов'язки Президента України, Голову Верховної Ради України Турчинова О.В. на підписання законів України : Постанова Верховної Ради України від 25.02.2014 р., № 788-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, № 11, ст.176

218. Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла : Постанова Верховної Ради України від 23.10.2003 р., № 1235-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 47-48, ст.375

1.3.3. Політико-правові угоди

219. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р., № 1к/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 18, ст. 133

220. Угода про врегулювання кризи в Україні від 21.02.2014 р. // Українська правда. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/w89rCh>

1.3.4. Судова практика

221. Висновок Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 р., № 3-в/2001 // Офіційний вісник України, 2001, № 28, ст. 1267

222. Окрема думка судді Конституційного Суду України Стецюка П.Б.

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. // Вісник Конституційного Суду України, 2010, № 5, С. 50-53

223. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. // Вісник Конституційного Суду України, 2010, № 5, С.53-57

224. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва у справі № 826/2719/14 від 03.06.2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/PtFhSv>

225. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України "Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим" (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим) від 16.01.2003 р., N 1-рп/2003 // Офіційний вісник України, 2003, № 5, ст. 192

226. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р., N 6-рп/2005 // Офіційний вісник України, 2005, № 41, ст. 2605

227. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про Закон України "Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві" (справа про вибори у містах Києві та Севастополі) від 27.03.1998 р., N 5-рп/98 // Офіційний вісник України, 1998, № 23, ст. 853

228. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційнос-

ті) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя“ від 20.03.2014 р., № 3-рп/2014 // Офіційний вісник України, 2014, № 27, ст. 776

229. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційно-сті) Закону України “Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України” від 10.09.2009 р., № 20-рп/2009 // Офіційний вісник України, 2009, № 72, ст. 2488

230. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України) від 10.12.2003 р., № 19-рп/2003 // Офіційний вісник України, 2003, № 51, ст. 2704

231. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р., № 20-рп/2010 // Офіційний вісник України, 2010, № 72/1, ст. 2597

232. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов’язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про проведення загальнокримського референдуму“ (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) від 14.03.2014 р., № 2-рп/2014 // Офіційний вісник України, 2014, № 26, ст. 766

233. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України", Закону України "Про внесення зміни до розділу IV "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про Конституційний Суд України" від 05.02.2008 р., № 6-у/2008 // Вісник Конституційного Суду України, 2008, № 2, стор. 53

1.3.5. *Акти органів місцевої влади Криму та Севастополя [24.08.1991—26.02.2014]*

234. Декларация о государственном суверенитете Крыма : Декларация

Верховного Совета Крымской АССР от 04.09.1991 г., № 1д/91 // ВВСК, 1991-1992 г., N 2, ст. 80

235. Конституция Автономной Республики Крым : принята на второй сессии Верховной Рады Автономной Республики Крым 21.10.1998 г., № 239к-2/98 // Сборник нормативно-правовых актов Автономной Республики Крым, 1998, № 12, ст. 1008

236. Конституция Республики Крым : принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 06.05.1992 г., № 76/а-1 // ВВСК, 1992 г., N 7, ст. 259

237. О восстановлении конституционных основ государственности Республики Крым : Закон Республики Крым от 20.05.1994 р., № 32-1 // ВВСК, 1994 г., N 2, ст. 73

238. О выборах Верховного Совета Крыма : Закон Республики Крым от 17.09.1993 р., № 378-1 // ВВСК, 1993 г., N 5, ст. 218

239. О выборах депутатов и председателей сельских, поселковых, районных, городских, районных в городах Советов : Закон Республики Крым от 18.01.1995 р., № 311-1 // СЗРК, 1995 г., N 1, ст. 1 тощо.

240. О Выборах Президента Республики Крым : Закон Республики Крым от 17.09.1993 р., № 380-1 // ВВСК, 1993 г., N 5, ст. 221

241. О Государственном гербе Республики Крым : Закон Республики Крым от 24.09.1992 г., № 148-1 // ВВСК, 1993 г., N 1, ст. 3

242. О Государственном флаге Республики Крым : Закон Республики Крым от 24.09.1992 г., № 146-1 // ВВСК, 1993 г., N 1, ст. 1

243. О Конституционном Суде Республики Крым : Закон Республики Крым от 08.09.1994 р., № 161-1 // ВВСК, 1994 г., N 3, ст. 171

244. О Президенте Республики Крым : Закон Республики Крым от 14.10.1993 р., № 428-1 // ВВСК, 1993 г., N 5, ст. 223

245. О проведении общекрымского референдума : Постановление Верховного Совета Республики Крыма от 05.05.1992 г., № 73-1 // Ведомости Верховного Совета Крыма 1991-1992, № 6, ст. 244

246. О Республике Крым как официальном названии демократического государства Крым : Закон Крымской АССР от 26.02.1992 г. // ВВСК, 1991-1992 г., N 5, ст. 194

247. О системе центральных органов государственной исполнительной власти Республики Крым : Закон Республики Крым от 09.07.1993 р., № 368-1 // ВВСК, 1993 г., N 4, ст. 195

248. О Совете министров Автономной Республики Крым : Закон Республики Крым от 29.09.1994 р., № 195-1 // ВВСК, 1994 г., N 4, ст. 222

249. О статусе города Севастополя : Решение Севастопольского городского Совета народных депутатов от 23.08.1994 г., № 41 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DJaJK4>

250. О статусе депутата Верховного Совета Крыма : Закон Республики Крым от 15.06.1994 р., № 67-1 // ВВСК, 1994 г., N 2, ст. 100

251. Об Акте О провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым : Постановление Верховного Совета Республики Крым от 05.05.1992 г., №72-1 // Ведомости Верховного Совета Крыма 1991-1992, № 6, ст. 243

252. Об органах государственной власти Крымской Автономной Советской Социалистической Республики : Закон Крымской АССР от 10.09.1991 р., №119-1 // ВВСК, 1991-1992 гг., N 2, ст. 85

1.3.6. Інші правові документи

253. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222–IV // Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010. Матеріали справи № 1-45.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/KpKO2i>

254. Проект Закону про внесення змін до Конституції України № 4180 від 19.09.2003 р. // Законопроекти Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/AzMJFE>

255. Проект Постанови про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень № 4193 від 22.02.2014 р. // Законопроекти Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/JEy14S>

1.4. Правові акти Російської Федерації [з 26.12.1991 р.]

1.4.1. Федеральні конституційні закони, федеральні закони РФ

256. Конституция Российской Федерации : принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. // Российская газета, 1993, N 237

257. О Государственной границе Российской Федерации : Закон РФ от 01.04.1993 г., N 4730-I // Ведомости Съезда народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ, 1993, N 17, ст. 594

258. О Конституционном Суде Российской Федерации : Федеральный конституционный закон от 21.07.1994 г., № 1-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1994, N 13, ст. 1447

259. О международных договорах Российской Федерации : Федеральный закон от 15.07.1995 г., № 101-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1995, N 29, ст. 2757

260. О порядке опубликования и вступления в силу федеральных конституционных законов, федеральных законов, актов палат Федерального Собрания : Федеральный закон от 14.06.1994 г., N 5-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1994, N 8, ст. 801

261. О порядке опубликования и вступления в силу федеральных кон-

ституционных законов, федеральных законов, актов палат Федерального Собрания : Федеральный закон от 14.06.1994 г., № 5-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1994, N 8, ст. 801

262. О порядке предоставления Российской Федерацией военного и гражданского персонала для участия в деятельности по поддержанию или восстановлению международного мира и безопасности : Федеральный закон от 23.06.1995 г., № 93-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1995, № 26, ст. 2401

263. О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации : Федеральный конституционный закон от 17.12.2001 г., N 6-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2001, № 52, ст. 4916

264. О порядке принятия и вступления в силу поправок к Конституции Российской Федерации : Федеральный закон от 04.03.1998 года, № 33-ФЗ» // Собрание законодательства РФ, 1998, № 10, ст. 1146

265. О применении положений Уголовного кодекса Российской Федерации и Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный закон от 05.05.2014 г., N 91-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 19, ст. 2296

266. О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный конституционный закон от 21.03.2014 г., № 6-ФКЗ // Собрание законодательства Российской Федерации от 2014 г., N 12, ст. 1201

267. О развитии Крымского федерального округа и свободной экономической зоне на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный закон от 29.11.2014 г., N 377-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 48, ст. 6658

268. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов : Федеральный закон от 21.03.2014 г., № 36-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 12, ст. 1202

269. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о сотрудничестве в использовании Азовского моря и Керченского пролива : Федеральный закон от 22.04.2004 г., N 16765-4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/C0Zlco>

270. О ратификации Договора о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной : Федеральный закон от 02.03.1999 г., N 42-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, №10, ст.1159

271. О ратификации Соглашения между Правительством Российской

Федерации и Правительством Украины о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 03.07.1999 г., N 125-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, N 27, ст. 3187

272. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной о параметрах раздела Черноморского флота : Федеральный закон от 03.07.1999 г., N 123-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, N 27, ст. 3185

273. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 03.07.1999 г., N 124-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999, N 27, ст. 3186

274. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 29.04.2010 г., № 67-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 2010, № 18, ст. 2143

275. О ратификации Соглашения о создании Содружества Независимых Государств : Постановление Верховного Совета РФ от 12.12.1991 г., N 2014-1 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/5yRmkZ>

276. О создании судов Российской Федерации на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации : Федеральный закон от 23.06.2014 г., № 154-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 26, ст. 3360

277. Об обороне : Федеральный закон от 31.05.1996 г., N 61-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, N 23, ст. 2750

278. Об особенностях функционирования финансовой системы Республики Крым и города федерального значения Севастополя на переходный период : Федеральный закон от 02.04.2014 г., № 37-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 14, ст. 1529

279. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г., N 63-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1996, N 25, ст. 2954

1.4.2. Підзаконні акти

280. Заявление Верховного Совета РФ Верховному Совету Украины от 22.05.1992 г., N 2820-I // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации, 1992, N 22, ст. 1183

281. О внесении изменения в Указ Президента Российской Федерации от 20 сентября 2010 г. N 1144 "О военно-административном делении Российской Федерации" : Указ Президента РФ от 02.04.2014 г., N 199 // Собра-

ние законодательства Российской Федерации, 2014, N 14, ст. 1613

282. О Министерстве Российской Федерации по делам Крыма : Постановление Правительства РФ от 10.05.2014 г., N 427 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ZAFJ5r>

283. О Министерстве Российской Федерации по делам Крыма : Указ Президента РФ от 31.03.2014 г., № 190 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/g5KSwN>

284. О Министре Российской Федерации по делам Крыма : Указ Президента РФ от 31.03.2014 г., № 191 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/yYf8hK>

285. О подписании Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов : Распоряжение Президента РФ от 17.03.2014 г., № 63-рп // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 12, ст. 1275

286. О полномочном представителе Президента Российской Федерации в Крымском федеральном округе : Указ Президента РФ от 21.03.2014 г., № 169 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/q9wFrj>;

287. О полномочном представителе Президента Российской Федерации в федеральном округе : Указ Президента РФ от 13.05.2000 г., N 849 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/2v8pE2>

288. О послании Президента Российской Федерации Федеральному Собранию Российской Федерации в связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов : Распоряжение Президента РФ от 17.03.2014 г., № 64-рп // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/PSFP2m>

289. О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году : Постановление Верховного Совета РФ от 21.05.1992 г., № 2809-I // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации, 1992, N 22, ст. 1178

290. О признании Республики Крым : Указ Президента РФ от 17.03.2014 г., № 147 // Собрание законодательства Российской Федерации, 2014, N 12, ст. 1259

291. О статусе города Севастополя : Заявление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 05.12.1996 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/HSxxPD>

292. О статусе города Севастополя : Постановление Верховного Совета РФ от 09.07.1993 г., № 5359-1 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/RE24uY>

293. О Федеральном законе "О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию

Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов" : Постановление Государственной Думы Федерального Собрания РФ от 20.03.2014 г., N 3989-6 ГД // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/O2hHRe>;

294. О Федеральном законе "О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов" : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 21.03.2014 г., № 68-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ERkLzp>

295. О Федеральном конституционном законе "О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Постановление Государственной Думы Федерального Собрания РФ от 20.03.2014 г., N 3991-6 ГД // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/L6QXgU>

296. О Федеральном конституционном законе "О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 21.03.2014 г., № 69-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/uohrMJ>

297. О Южном федеральном округе : Указ Президента РФ от 28.07.2016 г., № 375 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/1NwWQg>

298. Об изменении и признании утратившими силу некоторых актов Правительства Российской Федерации : Постановление Правительства РФ от 02.11.2015 г., N 1185 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/7LaAwW>

299. Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины : Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 01.03.2014 г., № 48-СФ // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0ziXWx>

300. Об образовании Крымского федерального округа : Указ Президента РФ от 21.03.2014 г., № 168 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/z7vEp5>

301. Об упразднении Министерства Российской Федерации по делам Крыма и Государственной комиссии по вопросам социально-экономического развития Республики Крым и г. Севастополя : Указ Президента РФ от 15.07.2015 г., N 368 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/fFwZZ0>

302. Об установлении Дня Сил специальных операций : Указ Президе-

нта РФ от 26.02.2015 г., № 103 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DGn5fN>

303. Об учреждении медали Министерства обороны Российской Федерации «За возвращение Крыма» : Приказ Министерства обороны Российской Федерации от 21.03.2014 г., № 160 // Фотокопия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DxtlT3>

1.4.3. Судовая практика

304. Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы граждан Аншакова Михаила Геннадьевича, Отставных Валерия Владимировича и Селезнева Константина Анатольевича на нарушение их конституционных прав положениями статей 1 и 2 Федерального конституционного закона «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя» : Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 16.07.2015 г., № 1826-О // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/pR078r>

305. По делу о проверке конституционности Декларации о государственном суверенитете Татарской ССР от 30 августа 1990 года, Закона Татарской ССР от 18 апреля 1991 года «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Татарской ССР», Закона Татарской ССР от 29 ноября 1991 года «О референдуме Татарской ССР», постановления Верховного Совета Республики Татарстан от 21 февраля 1992 года «О проведении референдума Республики Татарстан по вопросу о государственном статусе Республики Татарстан» : Постановление Конституционного Суда РФ от 13.03.1992 г. // Ведомости СНД и ВС РФ, 1992, № 13, ст. 671.

306. По делу о проверке конституционности не вступившего в силу международного договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов: Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 19.03.2014 г., 6-П // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/NXuzJj>

307. По делу о проверке конституционности отдельных положений Конституции Республики Алтай и Федерального закона "Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации" : Постановление Конституционного Суда РФ от 07.06.2000 г., N 10-П // Собрание законодательства РФ, 2000, N 25, ст. 2728

308. По делу о проверке конституционности положений статьи 1 Федерального закона «О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней», пунктов 1 и 2 статьи 32 Федерально-

го закона «О международных договорах Российской Федерации», частей первой и четвертой статьи 11, пункта 4 части четвертой статьи 392 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 13, пункта 4 части 3 статьи 311 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 15, пункта 4 части 1 статьи 350 Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации и пункта 2 части четвертой статьи 413 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросом группы депутатов Государственной Думы : Постановление Конституционного Суда РФ от 14.07.2015 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/jIfm6P>

309. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности Указов Президента Российской Федерации от 23 августа 1991 г. № 79 «О приостановлении деятельности коммунистической партии РСФСР», от 25 августа 1991 г. № 90 «Об имуществе КПСС и коммунистической партии РСФСР» и от 6 ноября 1991 г. № 169 «О деятельности КПСС и КП РСФСР», а также о проверке конституционности КПСС и КП РСФСР от 30.11.1992 г., № 9-П // Собрание законодательства РФ, 1993, № 11, ст. 400

1.4.4. Акти органів місцевої влади Криму та Севастополя [з 27.02.2014]

310. Декларация о независимости Автономной Республики Крым и города Севастополя : утверждена Постановлением Верховной Рады АРК и Севастопольского городского совета от 11.03.2014 г., № 1727-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 230

311. Конституция Республики Крым : принята Государственным Советом Республики Крым 11.04.2014 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/2lgL8s>

312. О выражении недоверия Совету министров Автономной Республики Крым и прекращении его деятельности : Решение Верховной Рады АРК от 27.02.2014 г., № 1631-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 204

313. О назначении Аксенова С.В. на должность Председателя Совета министров Автономной Республики Крым : Решение Верховной Рады Автономной Республики Крым от 27.02.2014 г., N 1656-6/14 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/CMcgQ5>

314. О независимости Крыма : Постановление Верховной Рады АРК от 17.03.2014 г., № 1745-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 244

315. О некоторых вопросах взаимодействия Верховной Рады Автономной Республики Крым с Советом министров Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1722-6/14 //

Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 228

316. О некоторых вопросах обеспечения организации и проведения республиканского (местного) референдума в Автономной Республике Крым : Решение Президиума Верховной Рады АРК от 03.03.2014 г., № 1691-6/14 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/xWPfE8>

317. О некоторых вопросах организации и деятельности Государственной телерадиокомпании «Крым» и Государственного предприятия «Радиотелевизионный передающий центр Автономной Республики Крым» : Решение Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1730-6/14, ст. 233

318. О некоторых вопросах осуществления районными государственными администрациями в Автономной Республике Крым своих функций и полномочий : Решение Президиума Верховной Рады АРК от 09.03.2014 г., № 1725-6/14275 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 275

319. О правопреемстве Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1748-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 247

320. О правосудии в Автономной Республике Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1720-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 226

321. О представительном органе Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1746-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 245

322. О проведении общекрымского референдума : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1702-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 208, с. 152

323. О функционировании бюджетной системы на территории Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1752-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 251

324. Об изменениях в системе и структуре органов исполнительной власти Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 06.03.2014 г., № 1704-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 210

325. Об избрании Главы Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 09.10.2014 г., N 45-1/14 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/frjGQT>

326. Об избрании Губернатора города Севастополя : Постановление Законодательного Собрания г.Севастополя от 09.10.2014 г., N 22 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/aZ3vfQ>

327. Об исчислении времени на территории Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1763-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014,

№ 3, ст. 262

328. Об обеспечении проведения общекрымского референдума 16 марта 2014 года в городе Севастополе : Решение Севастопольского городского Совета от 07.03.2014 г., N 7152 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/g1v80T>

329. Об органах управления финансовой системой Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1753-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 252

330. Об организации и проведении республиканского (местного) референдума по вопросам усовершенствования статуса и полномочий Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 27.02.2014 г., № 1630-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 203

331. Об официальных наименованиях органов власти Республики Крым и других органов : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1749-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 248

332. Об уполномоченных на подписание межгосударственного договора : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1747-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 246

333. Об утверждении Временного положения о Банке Крыма : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1751-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 250

334. Об утверждении Временного положения о Министерстве внутренних дел Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1735-6/14238 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 238

335. Об утверждении Временного положения о Прокуратуре Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1736-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 239

336. Об утверждении Временного положения о Прокуратуре Республики Крым : Постановление Государственного Совета Республики Крым от 17.03.2014 г., № 1754-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 253

337. Об утверждении Временного положения о референдуме в городе Севастополе : Решение Севастопольского городского Совета от 07.03.2014 г., N 7154 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Yi6fFC>

338. Об утверждении Временного положения о Службе безопасности Автономной Республики Крым : Постановление Верховной Рады АРК от

11.03.2014 г., № 1738-6/14241 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 241

339. Об утверждении Положения о Народной дружине Крыма : Постановление Верховной Рады АРК от 11.03.2014 г., № 1734-6/14 // Сборник нормативно-правовых актов Республики Крым, 2014, № 3, ст. 237

340. Об утверждении сметы расходов на подготовку и проведение общекрымского референдума 16 марта 2014 года в городе Севастополе : Решение Севастопольского городского Совета от 07.03.2014 г., N 7153 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ed2acy>

341. Об участии в проведении общекрымского референдума : Решение Севастопольского городского Совета от 06.03.2014 г., N 7151 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/MfWjhE>

342. Устав города Севастополя : Закон города Севастополя от 14.04.2014 г., №1-ЗС // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/lyEEх4>

1.4.5. Інші правові документи

343. Декларация о государственном суверенитете Татарской ССР от 30.08.1990 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/N4eo3D>

344. Жалоба Селезнева К.А., Аншакова М.Г., Отставных В.В. в Конституционный Суд Российской Федерации о проверке конституционности Федерального конституционного закона от 21.03.2014 N 6-ФКЗ (ред. от 31.12.2014) «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя», примененного в конкретном деле заявителей от 29.06.2015 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/WzPcPi>

345. Запрос Президента Российской Федерации о проверке соответствия Конституции Договора о принятии Республики Крым в Российскую Федерацию // Президент России. События, 18.03.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/l28Ct5>

346. Конституция (Основной Закон) Республики Алтай : принята Государственным Собранием — Эл Курултай Республики Алтай 07.06.1997 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/tvofIU>

347. О внесении изменений в Федеральный конституционный закон "О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации" (в части расширения предмета правового регулирования названного Федерального конституционного закона) : Законопроект № 462741-6 от 28.02.2014 г. // Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности Государственной Думы Федерального Собрания РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

<http://goo.gl/VQwrSH>;

348. О правовых аспектах возможности вхождения Южной Осетии в состав Российской Федерации на правах нового субъекта : Ответ Конституционного суда РФ на запрос депутата Госдумы Андрея Кокошина от 30.07.2004 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/2qjsum>; Засекреченный отказ // Русский курьер, 06.08.2004 г., № 344 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DFGskk>

349. О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Законопроект № 475944-6 от 19.03.2014 г. // Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности Федерального собрания РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/IFOYkD>

350. О проведении референдума Республики Татарстан по вопросу о государственном статусе Республики Татарстан : Постановления Верховного Совета Республики Татарстан от 21.02.1992 г. // «Советская Татария», 25.02.1992 г.

351. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов : Законопроект № 475948-6 от 19.03.2014 г. // Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности Государственной Думы Федерального Собрания РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/7LOIC4>

352. О референдуме Татарской ССР : Закон Татарской ССР от 29.11.1991 г. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/PikCNM>

353. Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Татарской ССР : Закон Татарской ССР от 18.04.1991 г. // «Советская Татария», 20.04.1991 г.

354. Об учреждении медали Министерства обороны Российской Федерации «За возвращение Крыма» : Приказ Министерства обороны Российской Федерации от 21.03.2014 г., № 160 // Фотокопия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DxtIT3>

355. Обращение Президента Российской Федерации в Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации об использовании Вооружённых Сил Российской Федерации на территории Украины // Президент России. События, 01.03.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/NbfNRJ>

356. Ответ Генеральной прокуратуры РФ депутату Государственной Думы Федерального Собрания Миронову С.М. от 18.05.2015 г., № Отв-22-4199-15/3411 // Фотокопия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Jwu6BR>

357. Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине //

Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия, 27.10.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/UWlyWg>

1.5. Правові акти інших держав та юрисдикції

358. Blocking Property Additional Persons Contributing Situation in Ukraine. Executive Order No. 13661 (2014). <https://goo.gl/eMjggA>

359. Constitution of Japan (1947). <http://goo.gl/8AeIPx>

360. Constitution of the People's Republic of China (1982). <http://goo.gl/4q4mmj>

361. Constitutional Situation in Ukraine. Venice Commission Opinion, No 599 (2010). <http://goo.gl/b1SWTR>

362. EU Council Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine (2014). <http://goo.gl/2TVY0f>

363. Golan Heights Law (1981). <http://goo.gl/0QF9Mi>

364. Invasion of Ukraine by Russia. European Parliament Res. 2627 (2014). <http://goo.gl/oe9IpJ>

365. Jerusalem, Capital of Israel. Basic Law (1980). <http://goo.gl/dcbNJ3>

366. Kosovo Declaration of Independence (2008). <http://goo.gl/De5Qjp>

367. Penal Code of Singapore (1871). <http://goo.gl/ytZFme>

368. Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions. PACE Res. 1988 (2014). <http://goo.gl/hG7VeJ>

369. Whether Draft Federal constitutional Law No. 462741-6 on amending the Federal constitutional Law of the Russian Federation on the procedure of admission to the Russian Federation and creation of a new subject within the Russian Federation is compatible with international law. Venice Commission Opinion, No 763 (2014). <http://goo.gl/qGdnrs>

370. Whether the Decision Taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to Organise a Referendum on Becoming a Constituent Territory of the Russian Federation or Restoring Crimea's 1992 Constitution is Compatible with Constitutional Principles. Venice Commission Opinion, No. 762 (2014). <http://goo.gl/Icf2Y7>

2. Спеціалізована література, публіцистика, аудіовізуальні та Інтернет-джерела (Secondary Sources)

371. Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Г.Г. Абасов; Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 2004. — 21 с.

372. Адельсеїтова А.Б. Організаційно-правові питання діяльності Вер-

ховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.Б. Адельсеїтова; Київ. нац. ун-т внутр. спр. — К., 2007. — 20 с.

373. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т.: Т. 1. / С.С. Алексеев — М.: Юрид. лит., 1981. — 360 с.

374. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». — К.: НІСД, 2015. — 684 с.

375. Антонович М.М. Міжнародне право: навч. посіб. / М.М. Антонович. — К.: Юрінком Інтер, 2011. — 384 с.

376. Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия / И.Н. Арцибасов, С.А. Егоров — М., 1989. — 248 с.

377. Балытников В.В. О некоторых аспектах юридической дискуссии, касающейся оценки содержания Договора о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов / В.В. Балытников // Журнал конституционного правосудия. — 2015. — №4. — С. 7-13

378. Белых А. К. О диалектике отмирания государства / А.К. Белых // Советское государство и право. — 1963. — № 1. — С. 13-21

379. Бенюмов К. «Право для России — удобный инструмент фальсификации»: Интервью профессора конституционного права Елены Лукьяновой // Вечерняя медуза, 02.11.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/yYzWmy>

380. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» / Т. Березовець — К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. — 392 с.

381. Бикова Т.Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.) / Т.Б. Бикова — К., 2011. — 247 с.

382. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / за перекл. І. Огієнка. — К.: Українське Біблійне Товариство, 2012. — 1152 с.

383. Блищенко И.П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, И. В. Фисенко. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — 292 с.

384. Бойко І.І. Визначення агресії в міжнародному праві / І. І. Бойко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 1 (17). — С. 178-179

385. Большаков А.Г. Российский интеграционный проект и несостоявшиеся государства постсоветского пространства / А.Г. Большаков // Вестник ВГУ. Сер. История. Политология. Социология. — 2014. — № 4. — С. 63-67

386. Большая советская энциклопедия: второе издание. — Т. 38 / Гл. ред. Б.А. Введенский — М., 1955. — 668 с.

387. Буев М. Как присоединить Крым, чтобы потом не было мучительно больно / М. Буев // Слон, 10.03.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/RrfpPz>

388. Буев М. Крым vs Косово: ящик Пандоры открыт / М. Буев // Слон, 12.03.2014 [Электронный ресурс]. — <https://goo.gl/gUKK4h>

389. Буневич Д.С. Крымский кризис и формирование новой системы международных отношений / Д.С. Буневич // Геополитический журнал. — 2015. — № 8. — С. 98-103

390. Ванієв Е.С. Порівняльно-правовий аспект анексії Криму до складу Росії в 1783 р. та в 2014 р. / Е. С. Ванієв // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — 2014. — Вип. 26. — С. 11-16.

391. Велігодський В.М. Автономна Республіка Крим: проблеми суспільно-політичного розвитку (90-і роки XX століття) / В.М. Велігородський // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР (Київ, 19 лютого 2004 р.) / Відп. ред. Смолій В.А. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 347-354

392. Верховный Совет СССР: сессии // Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 – 1991 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/TjV36G>

393. Вишняков В.Г. Крым: право и политика: Монография / В.Г. Вишняков — М.: Юркомпани, 2011. — 588 с.

394. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України Ф. 1.Оп. 28. Спр. 144. Арк. 6.

395. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине // Президент России. События, 04.03.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/m6RFgh>

396. Волович О. Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі / О. Волович // Ї. — 2008. — № 61 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/De9AMb>

397. Воробьев А.А. К вопросу о вхождении Крыма в состав России / А.А. Воробьев // Научный журнал НИИ истории, экономики и права. — М.: НИИ ИЭП, 2014. — № 3. — С. 82-87

398. Гакман С. Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та геополітичні аспекти / С. Гакман // Зовнішні справи. — Ч. 1. — 2014. — № 9. — С. 27-31

399. Гакман С. Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та геополітичні аспекти // С. Гакман Зовнішні справи. — Ч. 2. — 2014. — № 10. — С. 14-18

400. Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (І половина XX століття) / О. Ганжа // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР (Київ, 19 лютого 2004 р.) / Відп. ред. Смолій В.А. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 150-169

401. Гарчева Л.П. Особенности правового статуса Республики Крым как территориальной автономки / Л.П. Гарчева, Н.В. Никифорова // Экономика Крыма. — 2012. — № 2 (39). — С. 268-271

402. Губань Р.В. Право на самовизначення народів Криму в контексті

конституційного права України // Р. В. Губань // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2014. — № 3. — С. 28-31

403. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов / Э. Давид — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2011. — 1144 с.

404. Делягин М.Г. Крым для России — первый шаг возвращения в Мир / М. Г. Делягин // Свободная Мысль. — 2014. — № 2. — С. 97-112

405. Денисов С. Ф. Визначення поняття «агресивна війна» у кримінальному праві України / С. Ф. Денисов, К. С. Кардаш // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2012. — Вип. 3. — С. 96-106

406. Дмитриев В.А. Крым. Севастополь. Флот / В.А. Дмитриев // Пространство и Время. — 2014. — № 2 (16). — С. 189—198

407. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015. — 474 с.

408. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А — Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. — 1982. — 632 с.

409. Жиров Г.Б. Анексія Криму, причини та наслідки / Г. Б. Жиров // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2014. — Вип. 45. — С. 68-72

410. Жиряков И.Г. К вопросу о терминологии событий марта-апреля 1938 года в истории Австрийского государства / И.Г. Жиряков // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. — 2010. — № 1. — С. 60-67

411. Задорожний А.В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма: Монография / А.В. Задорожний — К.: К.И.С., 2015. — 144 с.

412. Задорожний О.В. Анексія Криму — міжнародний злочин: монографія / О.В. Задорожний; Укр. асоц. між нар. права; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка — К.: К.І.С., 2015. — 576 с.

413. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай» // Президент России. События, 24.10.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/pwHk35>

414. Засекреченный отказ // Русский курьер, 06.08.2004 р., № 344 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/DFGskk>

415. Зорькин В. Право — и только право / В. Зорькин // Российская газета, 23.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/zhCAYB>

416. Зорькин В. Цивилизация права / В. Зорькин // Российская газета, 13.03.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/gijszI>

417. Зубенко Г.В. Конституційно-правовий статус Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Г.В. Зубенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 19 с.

418. Івашов Л.Г. Україна на геополітичних перехрестках / Л.Г. Івашов // Обозреватель. — 2014. — № 4. — С. 5-10

419. Інтерв'ю Председателя В.В.Путина Першому каналу телевидення Германии «АРД», 29.08.2008 г. // Архив сайта Председателя Правительства РФ В.В. Путина, 2008-2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/YeorQY>

420. Інформація о результатах рассмотрения вопросов на 349 (внеочередном) заседании Совета Федерации 21 марта 2014 года // Заседания Совета Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/5msxrd>

421. История Крыма / Российское военно-историческое общество — М.: ОЛМА Медиа Групп, 2015. — 464 с.

422. Іщенко О. Правовий статус та адміністративно-територіальний устрій. Автономної Республіки Крим як територіальної автономії у складі України / О. Іщенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки. — 2012. — № 9. — С. 108-112

423. Кабышев В.Т. Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя — восстановление исторической справедливости: конституционно-правовой анализ / В.Т. Кабышев, Т.В. Заметина // Вестник Саратовской государственной юридической академии. — 2014. — № 2 (97). — С. 58-74

424. Каламкарян Р.А., Галиев Р.С. Конституционно-правовая оценка принятия Республики Крым в состав Российской Федерации Р.А. Каламкарян, Р.С. Галиев // Алтайский юридический вестник. — 2015. — № 3. — С. 36-39

425. Касперович Ю.В. Фінансово-економічні та бюджетно-податкові наслідки окупації Республіки Крим / Ю.В. Касперович // Молодіжний економічний дайджест: Науковий електронний журнал. — 2014. — № 2. — С. 40-45

426. Кибальник А.Г. Уголовная ответственность за агрессию / А.Г. Кибальник // Уголовное право. — 2004. — N 3. — С. 35-37

427. Киселева А.В. Изменило ли присоединение Крыма конституционную природу федерации в России (теоретико-правовой анализ) / А.В. Киселева // Право и политика. — 2014. — № 11. — С. 49-56

428. Кичун В.І. Конституційно-правові основи взаємовідносин вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.І. Кичун; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2001. — 20 с.

429. Колісніченко К.С. Питання заборони агресії в умовах універсального правопорядку часів Ліги Націй / К.С. Колісніченко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — Число 2. — С. 96-103

430. Комментарий департамента информации и печати МИД России в связи с высказываниями ряда европейских политиков относительно «оккупации» стран Балтии Советским Союзом и необходимости осуждения этого со стороны России // Министерство иностранных дел Российской Федерации, 04.05.2005 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/hm3bcE>

431. Копиленко О.Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу : Монографія / О.Л. Копиленко — К.: Таксон, 2002. — 342 с.

432. Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації : Монографія / О.Л. Копиленко; Акад. прав. наук України, Ін-т держ. і права НАН України, Ін-т екон. та права "Крок". — Київ : Таксон, 2001. — 362 с.

433. Корольова-Борсоді Н.В. Правове регулювання виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Н. В. Корольова-Борсоді ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2005. — 19 с.

434. Крапивенцев М.Ю. История трансформации политико-правового статуса Крыма в 1917—1921 годах: Дисс. ... канд. истор. наук. Спец. 07.00.02 – Отечественная история / М.Ю. Крапивенцев — Севастополь, 2014. — 231 с.

435. Кремнев П.П. Концепция "крымского права" и доктрина международного права применительно к сецессии Крыма из состава Украины / П. Кремнев // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2015. — № 3. — С. 143–147

436. Кремнев П.П. Распад СССР: международно-правовые проблемы: Монография / П.П. Кремнев — М.: Зерцало-М, 2005. — 256 с.

437. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. : Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — 2013. — 1040 с.

438. Крым. Путь на Родину : документальный фильм А. Кондрашова, 2014 // YouTube [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/57vcjo>

439. КС единогласно признал законность договора о вхождении Крыма в Россию // РИА Новости, 19.03.2014 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/p90ajg>

440. Кто они? Монологи военных, получивших медали «За возвращение Крыма» // Год в Крыму. Спецпроект «Медузы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/0uPeq4>

441. Кудрявцев Ю.А. Правовые основы изменения территориальной юрисдикции (на примере города-героя Севастополя) / Ю.А. Кудрявцев // Theory and Practice of the restoration of rights. — 2014. — № 1. — С. 1-8

442. Кузьо Т. Національна безпека України / Т. Кузьо. — К.: 1994. — 160 с.

443. Курилюк Ю.Е., Семеновский И.Д. Правовой аспект вхождения

Крыма и Севастополя в состав России / Ю.Е. Курилюк, И.Д. Семеновский // Научные записки молодых исследователей. — 2014. — № 2. — С. 73-78

444. Левик Б. Чорноморський флот Російської Федерації в російсько-українських відносинах (пострадянський період) / Б. Левик // Схід. — 2014. — № 3. — С. 48-53

445. Лосев И. «Сверхнаглость» сработает? Севастополь: псевдоюридические аргументы Ю.М.Лужкова / И. Лосев // День. — 2008. — № 169 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/WN81Bd>

446. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — 432 с.

447. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. М., 2001

448. Лукьянова Е. О праве налево / Е. Лукьянова // Новая газета, 19.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Y0V0ut>

449. Лукьянова Е. Закон — что скрепа / Е. Лукьянова // Новая газета, 3 июня 2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/pkYzjr>

450. Лукьянова Е.А. #КРЫМНАШ. Спор о праве и о скрепах двух юристов и их читателей / Е. Лукьянова — М.: Кучково поле, 2015. — 144 с.

451. Лукьянова Е.А. О верховенстве права и о российской внешней политике // Труды по руссиеведению: Сборник научных трудов / Гл. ред. Глєбова И.И. — Вып. 5. — М.: ИНИОН РАН, 2014. — С. 303-326

452. Любченко О.О. Суперечливість правових позицій Конституційного Суду України (на прикладі справи про додержання процедури внесення змін до Конституції України) / О. О. Любченко // Право і суспільство. — 2011. — № 4. — С. 45-49

453. Любченко П.М. Проблеми регулювання взаємодії органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування / П.М. Любченко // Проблеми законності. — 2012. — № 119. — С. 64-73

454. Лялюк О.Ю. Проблемні питання системно-структурної організації влади Автономної Республіки Крим / О.Ю. Лялюк // Проблеми законності. — 2013. — № 123. — С. 77-87

455. Малахова О.В. Агрессия как преступление по международному и национальному уголовному праву : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.В. Малахова — Ставрополь, 2003. — 166 с.

456. Малиненко Э.В. Проблемы конституционно-правового развития Республики Крым / Э.В. Малиненко // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. — 2015. — № 3. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ks9fTn>

457. Мартинюк Р. Дилема політики і права в новітньому вітчизняному конституційному процесі / Р. Мартинюк // Національний університет “Острозька академія”. Наукові записки. (Серія “Політичні науки”). — 2010. — Випуск 4. — С. 290-300

458. Международное право : Учебник / Ред. А. А. Ковалев, С. В. Черниченко. — 3-е изд. — М. : Проспект, 2008. — 832 с.

459. Международное право. Учебник / Отв. ред. В. И. Кузнецов, Б. Р. Тузмухамедов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : НОРМА, 2007. — 944 с.
460. Международное право: Учебник / Под общ. ред. А.Я. Капустина. — М.: Гардарики, 2008. — 617 с.
461. Мезенин В.Г., Кудряшова В.В. Цена присоединения Крыма / В.Г. Мезенин, В.В. Кудряшова // Вестник Екатеринбургского института. — 2014. — № 2 (26). — С. 3-11
462. Мережко О. Доктрина Путіна і міжнародне право / О. Мережко // Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В. — Київ : К.І.С, 2014. — С. 345-354
463. Мешков Ю.А. Конституционно-правовой статус Республики Крым: Дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю.А. Мешков — Московская государственная юридическая академия. — М., 2000. — 218 с.
464. Мьялскоо, Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. Исследование конфликта между нормативностью и силой в международном праве / Л. Мьялскоо — Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. — 400 с.
465. Навальный А. Разбираем конституцию РФ как новый iPhone // Навальный, 12.12.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/dcmNnw> та ін.
466. Наумов С.Ю. Украинский кризис как момент истины для российской политики / С.Ю. Наумов // Власть. — 2014. — № 4. — С. 5-9
467. Неделько О.О. Взаємовідносини органів представницької та виконавчої влади в Автономній Республіці Крим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.О. Неделько; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2004. — 21 с.
468. Никитинский Л. Скрепа на право, или Частное лицо доноса / Л. Никитинский // Новая газета, 30.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/C2hXyg>
469. Обращение Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г. // Президент России. События. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/0L99LX>
470. Одинокова З.Б. Крым: правовая оценка передачи полуострова / З.Б. Одинокова // Юридический мир. — 2009. — № 6. — С. 16-20
471. Острійчук О. П. Історико-правовий аспект проблеми належності острова Тузла / О.П. Острійчук // Розвиток української правової системи за роки незалежності: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської студентської наукової конференції / За заг. ред. проф. І. Панова. — Х.: Національна Юридична академія України, 2006. — 301 с.
472. Ответы Президента Беларуси Александра Лукашенко на вопросы представителей СМИ 23.03.2014 г. // Пресс-служба Президента Республики

Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/aVNFUs>

473. Официальный интернет-портал правовой информации // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/>

474. Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної Республіки Крим : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень / О.О. Даниляк, В.С. Караваєв // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/uugZkT>

475. Павлюк А.П. Формування системи адміністративно-територіального устрою України / А.П. Павлюк // Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — С. 334-357

476. Падалка С. “Кримське питання” в політичних реаліях незалежної України (І половина 90-х років ХХ століття) / С. Падалка // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР (Київ, 19 лютого 2004 р.) / Відп. ред. Смолій В.А. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. — С.335-346

477. Парламентські слухання «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи» 22.10.2003 р. // Хроніка парламентських слухань [Електронний ресурс]: Режим доступу. — <http://goo.gl/umuVC0>

478. Політичний словник / За ред. В.К. Врублевського та ін. — К., Головна редакція УРЕ, 1976. — 592 с.

479. Полпреды сообщают...: Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией: август 1939 г. — август 1940 г. — М.: Международные отношения, 1990. — 540 с.

480. Полторац А.И., Савинский Л.И. Вооруженные конфликты и международное право / А.И. Полторац, Л.И. Савинский — М., 1976. — 218 с.

481. Проблеми конституційно-правового регулювання організації та функціонування органів влади Автономної республіки Крим : Наук. доп. / І. І. Бодрова [та ін.]; редкол. Ю. П. Битяк [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України, Наук.-дослід. ін-т держ. будівництва та місц. самоврядування. — Х. : Оберіг, 2012. — 148 с.

482. Протопопов А.С. Исторические параллели / А.С. Протопопов // Вестник РУДН. Серия Международные отношения. — 2014. — № 4. — С. 20-24

483. Прямая линия с Владимиром Путиным // Президент России. События, 17.04.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/yoCEvO>

484. Птичкин С. Вежливые люди получили свой День // Российская газета, 27.02.2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Qqa8EN>

485. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности / Ю. А. Решетов. — М.: Международные отношения, 1983. — 224 с.

486. РФ заявила о своем праве размещать ядерное оружие в Крыму // Зеркало недели. Украина, 01.06.2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/75107W>

487. РФ нарушит принципы МАГАТЕ, разместив ядерное оружие в Крыму, — МИД // Цензор. Нет, 25.04.2016 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/Y0kiCD>

488. Сахань О. М. Проблема деструктивності в мотиваціях сучасного українського політикуму / О. М. Сахань // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. — 2011. — №7. — С. 179-188

489. Сергийчук В. Город республиканского подчинения / В. Сергийчук // Зеркало недели. Украина». — 2008. — №22 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/nmbTN4>

490. Смирнов М.А. «Как мешок с картошкой». Кто и как передавал Крымскую область в состав УССР в 1952—1953 годах / М.А. Смирнов // Свободная мысль. — 2014. -№ 2. — С. 113-122

491. Список опубликованных правовых актов РФ за 11.04.2014 г. // Официальный интернет-портал правовой информации РФ, 11.04.2014 г., #0001201404110001. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/UZevQd>

492. Спицын Е. Право на Крым: Безальтернативная правда документов / Е. Спицын // На контроль, 24.12.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/A2jEtH>

493. Справка о голосовании по вопросу: (в целом) О проекте федерального конституционного закона № 475944-6 "О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя" // Система анализа результатов голосований на заседаниях Государственной Думы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/fHtOzx>

494. Справка о голосовании по вопросу: О проекте федерального закона № 475948-6 "О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов" // Система анализа результатов голосований на заседаниях Государственной Думы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/ZhZfPQ>

495. Становая Т. Скрепки вместо Закона. Устройство мира по Валерию Зорькину / Т. Становая // Слон, 24.03.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/n7Pw3b>

496. Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України 22.02.2014 р. // Четверта сесія Верховної Ради України VII скликання (Лютий 2014 року—Серпень 2014 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/Lsg7S6>

497. Суд виніс ухвалу про затримання Сергія Аксьонова та Володимира Константинова // Відділ взаємодії із засобами масової інформації Пресслужби Генеральної прокуратури України, 05.03.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/zsfbXU>

498. Тархов С.А. Историческая эволюция административно-территориального и политического деления России / С.А. Тархов // Регионализация и развитие России: географические процессы и проблемы / Под редакцией А.И. Трейвиша и С.С. Артоболевского. — Москва, Эдиториал УРСС, 2001 — С. 191-213

499. Толочко О. Н. Режим военной оккупации в современном международном гуманитарном праве / О. Н. Толочко // Альманах міжнародного права. — 2009. — Вип. 1. — С. 180-188

500. Томсинов В.А. «Крымское право» или Юридические основания для воссоединения Крыма с Россией / В.А. Томсинов // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». — 2014. — С. 3–32

501. Томсинов В.А. «Крымское право», или Юридические основания воссоединения Крыма с Россией / В.А. Томсинов — М.: ИКД Зерцало-М, 2015. — 132 с.

502. Томсинов В.А. Международное право с точки зрения воссоединения Крыма с Россией / В.А. Томсинов // Законодательство. — 2014. — № 7. — С. 11-26

503. Томсинов В.А. О «верховенстве права», «цивилизации права» и других сказках, рассказываемых юристами / В.А. Томсинов // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://goo.gl/LoViHr>

504. Травников А.И. Коса Тузла и стратегические интересы России / А.И. Травников — Изд. Феникс, Ростов на Дону, 2005

505. Трофимов Е.А. Крымский вопрос и будущее Российского государства / Е.А. Трофимов // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Политология. Религиоведение». — 2014. — Т. 8. — С. 32–40

506. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / Укр. асоц. міжнар. права ; [Антонович М. М. та ін. ; упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В.]. — Київ : К.І.С, 2014. — 1013 с.

507. Український правопис : схвалений Академією наук України, Міністерством освіти України, Міністерством культури України / АН України; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови — 4-те вид., випр. й доп. — К.: Наук. думка, 1993. — 240 с.

508. Федоров А.В. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя / А.В. Федоров — М.: Изд-во МГУ, 1999. — 56 с.

509. Хоменко С. Леонід Кравчук: У Верховній Раді УРСР ніхто ніколи не голосував проти : інтерв'ю // ВВС Україна, 24.07.2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/uDgm3C>

510. Христова Г.О. Відсутність підстав для застосування Росією докт-

рини «R2P» («зобов'язання щодо захисту») до подій у Криму та на Донбасі / Г.О. Христова // Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В. — Київ : К.І.С, 2014. — С. 497-512

511. Черкасова Е.Г. Севастополь: еще раз о территориальной проблеме / Е.Г. Черкасова // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 9. — С. 108-114

512. Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України: Підруч. / В.І. Чушенко, І.Я. Заяць — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 488 с.

513. Шаповал В.М. Територіальні автономії в постсоціалістичних країнах / В.М. Шаповал // Місцеве самоврядування. — 1998. — № 1-2. — С. 93–99

514. Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.О. Швачка; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2004. — 20 с.

515. Щодо анексії Криму // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2014. — № 5. — С. 46-47

516. Юрійчук Є.П. Особливості зовнішньополітичної легітимації референдуму в Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 р. / Є.П. Юрійчук // Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки". — 2015. — № 5. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/gMc0ZT>

517. Bebler, A. "Freezing a Conflict: The Russian–Ukrainian Struggle over Crimea." *Israel Journal of foreign Affairs* VIII. 3 (2014): 63-73

518. Benvenisti, E. *The International Law of Occupation*. Princeton University Press, 2004.

519. Biersack, J. and O'Lear, S. "The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy." *Eurasian Geography and Economics*. 55 (2014). Issue 3 : 247-269

520. Bílková V. "The Use of Force by the Russian Federation in Crimea." *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. Vol. 75, No 1 (2015): 28-52

521. Borgen, C. "From Intervention to Recognition: Russia, Crimea, and Arguments over Recognizing Secessionist Entities." *Opinio Juris*, 18 March 2014. <http://goo.gl/eVSp6I>

522. Bothe, M. "The Current Status of Crimea: Russian Territory, Occupied Territory or What?" *Military Law & Law of War Review*, No 53 (2014): 99-113

523. Brownlie, I. *International Law and the Use of Force by State*. Clarendon Press, 1963.

524. Bryce-Pease, Sh. "SA abstains in UN vote on Crimea". *SABC*, 28 March 2014. <http://goo.gl/7gT1VO>

525. Burke-White, W.W. "Crimea and the International Legal Order." *Fac-*

ulty Scholarship, Paper 1360 (2014): <http://goo.gl/lalU4X>

526. Carpenter, T.G. "Kosovo Independence Grenade". *Cato Institute. Publications. Commentary*, 22 February, 2008. <http://goo.gl/kQV20Y>

527. Clausewitz, C. von. *Vom Kriege*. München, 2000.

528. Definition of Aggression. UNGA Res. 3314 (1974). *Selected preparatory documents*. <http://goo.gl/Hf14Nz>

529. Dinstein, Y. *War, Aggression and Self-Defence*. Cambridge: Cambridge University Press, 4th Edition, 2005.

530. Dörr, O. "Die Inkorporation als Tatbestandsmerkmal der Staatensukzession." *Schriften zum Völkerrecht*, 1995, 39-46

531. Driest, S. F. van. "Crimea's Separation from Ukraine: An Analysis of the Right to Self-Determination and (Remedial) Secession in International Law." *Netherlands International Law Review*, Vol. 62 (2015), Issue 3: 329-363

532. Elsuwege, M. "Baltic States", in *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (online ed.), March 2009

533. European Court of Human Rights communicates to Russia new inter-State case concerning events in Crimea and Eastern Ukraine. *Press Release*, ECHR 296 (2015). <http://goo.gl/ExqQIf>

534. Ferencz, B.B. *Defining International Aggression. The Search for World Peace*. NY: Oceana, 1975

535. Geiß R. "Russia's Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind." *International Law Studies*, Vol. 91, No 425 (2015): 425-449

536. Glahn, G. von. *The Occupation of Enemy Territory. A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*. 1957.

537. Google URL Shortener. <https://goo.gl/>

538. Götz E. "It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine policy." *Global Affairs*, Vol. 1, No. 1 (2015): 3-10

539. Grant, J.P., and Barker, J.C. *International Criminal Law. Deskbook*. London: Cavendish, 2006.

540. Grant, T.D. *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*. New York: Palgrave Macmillan, 2015

541. Halperin, E., Bar-Tal, D., Sharvit, K., Rosler, N. and Raviv, A. "Socio-Psychological Implications for an occupying society: The case of Israel." *Journal of Peace Research*. 47 (2010): 59-70.

542. Holster, K.J. *Peace and War: Armed Conflicts and International Order : 1648-1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991

543. Keinon, H. "Foreign Ministry: Don't go to Crimea without permission". *The Jerusalem Post*, 14 April 2016. <http://goo.gl/DxLr91>

544. Kemp, G. "Individual Criminal Liability for the International Crime of Aggression." Doctor of Law diss., Stellenbosch University, 2008.

545. Kramer, R.C. and Michalowski, R.J. "War, Aggression and State Crime: A Criminological Analysis of the Invasion and Occupation of Iraq". *The*

British Journal of Criminology. Vol. 45. No. 4 (2005): 446-469

546. Kuzio, T. "Russianization of Ukrainian National Security Policy under Viktor Yanukovych." *The Journal of Slavic Military Studies* 25 (2012): 558-581

547. Lu, J. "Letter in Partial Response to Vladislav Tolstykh, "Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective" *Chinese Journal of International Law*, 14 (2015): 225-228

548. Luchterhandt, O. "Der Anschluss der Krim an Russland aus volkerrechtlicher Sicht." *Archiv des Völkerrechts*, Vol. 52, No 2 (2014): 137-174

549. Mälksoo, L. "Crimea and (the Lack of) Continuity in Russian Approaches to International Law Crimea and (the Lack of) Continuity in Russian Approaches to International Law" *EJIL: Talk!*, 28 March 2014. <http://goo.gl/hKGIol>

550. Mälksoo, L. *Russian Approaches to International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

551. Malvinas/Crimea: Cristina Fernandez blasts UK on "double standard". *Merco Press*, 18 March 2014. <http://goo.gl/tUcB1P>

552. Marek, K. *Identity and Continuity of States in International Law*. Genève: E. Dros, 1954.

553. Marxen, C. "The Crimea Crisis. An International Law Perspective" *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74 (2014): 367-391

554. Mazmanyany, A. "Judicialization of politics: The post-Soviet way." *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 13 No. 1 (2015): 200-218

555. Merkel, A. "Motor für eine lebenswerte Welt." *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*, 3. Juni 2015. <http://goo.gl/FGc1Be>

556. Merkel, R. "Kühle Ironie der Geschichte." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7. April 2014. <http://goo.gl/x2HeFS>

557. Moldova's Trans-Dniester region pleads to join Russia. *BBC News*, 18 March 2014. <http://goo.gl/VKb4sE>

558. Müllerson, R. "Ukraine: Victim of Geopolitics." *Chinese Journal of International Law*. 13 (2014): 133-145

559. Nobel Peace Prize 1929. <http://goo.gl/Qzw8OJ>

560. North Atlantic Council statement on the situation in Ukraine. *NATO Official texts*, 2 March 2014. <http://goo.gl/QoZalx>

561. Oklopcic Z. "The Idea of Early-Conflict Constitution-Making: The Conflict in Ukraine Beyond Territorial Rights and Constitutional Paradoxes." *German Law Journal*, Vol. 16, No. 03 (2015): 658-690

562. OSCE Chair says Crimean referendum in its current form is illegal and calls for alternative ways to address the Crimean issue. *OSCE. News and press releases*, 11 March 2014. <http://goo.gl/AFAEim>

563. Oxford Standard for the Citation of Legal Authorities, 4th ed., 2012 // <http://goo.gl/wl8jhz>

564. Pompe, C.A. *Aggressive War — an International Crime*. The Hague:

Martinus Nijhoff, 1953.

565. Pope Angelus: Appeal for Ukraine and Christian fraternity. *Vatican Radio*, 2 March 2014. <http://goo.gl/v5IwnF>

566. Raič, D. *Statehood & the Law of Self-Determination*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2002

567. Report of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Ad hoc visit to Ukraine 21-26 March 2014. 2 April 2014 Committee of Ministers of the Council of Europe

568. Republic of Kosovo condemns the aggression on Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kosovo News*, 2 March 2014. <http://goo.gl/OPGcSH>

569. Reynolds, L. "Rethinking Municipal Annexation Powers." *The Urban Lawyer*. Vol. 24, No. 2 (1992): 247-303

570. Rifaat, A.M. *International Aggression. A Study of the Legal Concept: Its Development and Definition in International Law*. Stockholm, 1979.

571. Roberts, A. "Prolonged Military Occupation: The Israeli-Occupied Territories Since 1967." *American Journal of International Law*. 84 (1990): 44-103

572. Roberts, A. "That Is a Military Occupation?" *British Yearbook of International Law* 55 (1984): 249-305

573. Rutland, P. "An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukraine Crisis." in *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Bristol: E-international Relations Publications, 2015

574. Schätzel, W. *Die Annexion im Völkerrecht*. Berlin, 1920.

575. Schätzel, W. *Völkerbund und Gebietserwerb*. Berlin, 1919.

576. Schiermeier, Q. "Putin's Russia divides and enrages scientists." *Nature*, 516 (2014): 298–299

577. Simma, B. "NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects." *European Journal of International Law*. Vol. 10 (1999): 1-22

578. Snyder, T. "To Understand Putin, Read Orwell. Ukraine, Russia and the Big Lie". *Politico Magazine*, 3 September 2014. <http://goo.gl/Mf00kJ>

579. Statement by EU High Representative Catherine Ashton on the developments in Ukraine's Crimea. *EU External Action. Statements*, 1 March 2014. <http://goo.gl/QcjqKR>

580. Statement by the Secretary-General on Ukraine. *United Nations*, 10 March 2014. <http://goo.gl/mLpkZn>;

581. Statement of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries on Ukraine. *International Visegrad Fund*, 4 March 2014. <http://goo.gl/Soly5x>

582. Stirk, P. *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh University Press, 2009.

583. Tancredi, A. "The Russian annexation of the Crimea: questions relating to the use of force." *Questions of International Law. Zoom out*, I (2014): 5-34

584. The Chicago Manual of Style Online. <http://goo.gl/Bi1T2b>

585. Tolstykh, V. "Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspec-

tive.” *Chinese Journal of International Law*, 13 (2014): 879–886

586. Tolstykh, V. “Three Ideas of Self-Determination in International Law and the Reunification of Crimea with Russia.” *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. Vol. 75, No 1 (2015): 119-141

587. Umland, A. “How Russia, the West, and China Made the World a Less Secure Place.” *Transitions Online*, 2015. <http://goo.gl/Z8gPNQ>

588. Verdross, A. “Die völkerrechtliche Identität der Staaten”, in: Braun, R., Verdross, A., Werner, L. (Hg.). *Festschrift Heinrich Klang*. Wien: Springer Verlag, 1950, 18–21

589. Walter, C. “Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014.” *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014: 293-311

590. Walter, C., Ungern-Sternberg, A. von and Abushov K. (ed). *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014

591. Walter, C. “The Kosovo Advisory Opinion: What It Says and What It Does Not Say” in *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 13-26

592. Welch, D.A. *Justice and Genesis of War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994

593. Weller, M. “Analysis: Why Russia’s Crimea move fails legal test.” *BBC news*, 07.03.2014. <http://goo.gl/msZ4Wc>

594. Wilson, G. “Crimea: Some Observations on Secession and Intervention in Partial Response to Müllerson and Tolstykh.” *Chinese Journal of International Law*, 14 (2015): 217-223

595. Zimmermann A. “State Succession in Treaties” in *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (online ed.), November 2006

ПІСЛЯМОВА

Перш за все, автор повинен зізнатися про свою нелюбов до подібних структурних компонентів у архітектоніці будь-яких наукових робіт. Закон наукового дискурсу суворий: або ти сказав у власному дослідженні все, що хотів, або ти поганий науковець. Але з іншого боку, в мінливому сучасному глобалізованому суспільстві будь-яка інформація дуже швидко стає архаїчною та неактуальною, і це наклає на науковців додатковий обов'язок — скрупульозно відслідковувати всі важливі події об'єктивної реальності, які зачіпають (навіть опосередковано) будь-який із аспектів власних досліджень.

У зв'язку із значним часовим проміжком між завершення даної роботи (серпень 2016 р.), її рецензуванням та рекомендацією до друку (вересень 2016 р.) та її публікацією (грудень 2016 р.) виникла нагальна потреба доповнити текст монографії завершальним елементом, який відігравав би роль своєрідного *post scriptum*, помістивши в нього короткий опис основних подій минулих місяців, які стосуються предмету цього дослідження:

1. 23 вересня 2016 р. ще дві держави (Нідерланди та Чилі)⁴²⁷ дали згоду на обов'язковість для себе Кампальської поправки до Римського статуту щодо злочину агресії, збільшивши, таким чином, кількість ратифікацій цієї поправки до 32. З цього факту випливає, що вирішення питання про активацію юрисдикції МКС щодо злочину агресії є дійсно справою недалекого майбутнього.

2. В жовтні-листопаді 2016 р. три африканські держави-члени МКС, які підписали та належним чином ратифікували Римський статут ще в 2000-х рр., вийшли з цього договору⁴²⁸. Нижче наведено дати прийняття рішень щодо виходу з Римського статуту (та дати набрання чинності цих рішень):

- Південно-Африканська Республіка — 19 жовтня 2016 р. (19 жовтня 2017 р.);
- Бурунді — 27 жовтня 2016 р. (27 жовтня 2017 р.);
- Гамбія — 10 листопада 2016 р. (10 листопада 2017 р.).

⁴²⁷ Status of Ratification and Implementation of the Kampala Amendments on the Crime of Aggression. Update No. 24 (information as of 23 September 2016). <https://goo.gl/bnm3Bf>

⁴²⁸ Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998). Status as at 04-12-2016. United Nations Treaty Collection. <https://goo.gl/hB9msA>

Якщо брати до уваги той факт, що 17 листопада 2016 р. Президент РФ В. Путін підписав Розпорядження «Про намір РФ не стати учасником Римського статуту Міжнародного кримінального суду»⁴²⁹, відповідно до якого Росія так само, як і США та Ізраїль у 2002 р., а також Судан у 2008 р., офіційно відкликала свій підпис (вчинений ще в 2000 р.) під цим документом, то, в загальному, можна підкреслити певне послаблення авторитету МКС в системі міжнародного правосуддя. Залишається лише сподіватися, що інші держави не підтримають цю небезпечну тенденцію щодо відмови від раніше взятих на себе зобов'язань по відношенню до МКС, бо інакше даний судовий орган швидко перетвориться на *un colosse aux pieds d'argile*, а всі минулі багаторічні дипломатичні зусилля щодо створення міжнародного механізму притягнення до відповідальності за найбільш серйозні злочини проти людства просто зійдуть нанівець.

3. 14 листопада 2016 р. прокурор МКС Фату Бенсуда (Гамбія) опублікувала «Звіт про дії щодо попереднього розслідування (2016 р.)», в якому параг. 146-191 були присвячені ситуації в Україні⁴³⁰. Зокрема, прокурор кваліфікувала події в Криму в 2014 р. як «міжнародний військовий конфлікт», охарактеризувала поточний стан речей в Криму як «триваючу окупацію», і зазначила, що «встановлення факту правомірності початкової інтервенції, яка призвела до окупації, не вимагається» (параг. 158).

4. 15 листопада 2016 р. Третій комітет ГА ООН, який займається правами людини, схвалив резолюцію «Стан у сфері прав людини в АРК та м. Севастополь (Україна)»⁴³¹, в якій, зокрема:

- засудив тимчасову окупацію РФ частини території України — АРК та м. Севастополь — та ущемлення прав людини, дискримінаційні заходи та практику зі сторони російської окупаційної влади по відношенню до жителів Криму, в т.ч. кримських татар, а також українців та осіб, які належать до інших етнічних і релігійних груп;

- наполегливо закликав РФ як державу, яка здійснила окупацію, виконати всі свої зобов'язання відповідно до норм міжнародного права;

- підтвердив невизнання анексії цієї території.

«За» проголосували 73 делегації, «проти» — 23, і «утрималось» — 76 держав⁴³².

5. 1 грудня 2016 р. Сінгапур став 110 державою-членом ООН, яка офі-

⁴²⁹ О намерении Российской Федерации не стать участником Римского статута Международного уголовного суда : Распоряжение Президента РФ от 16.11.2016 г., № 361-рп // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://goo.gl/aXv3Y1>

⁴³⁰ Report on Preliminary Examination Activities (2016), 14 November 2016. International Criminal Court. Office of the Prosecutor. <https://goo.gl/b1LUwZ>

⁴³¹ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). UN GA Third Committee Res., 15 November 2016, A/C.3/71/L.26. <https://goo.gl/rqwP2J>

⁴³² Перелік держав, які проголосували «проти»: Ангола, Білорусь, Болівія, Бурунді, Венесуела, Вірменія, Еритрея, Зімбабве, Індія, Іран, Казахстан, Камбоджа, Китай, КНДР, Коморські острови, Куба, Нікарагуа, Південно-Африканська Республіка, РФ, Сербія, Сирія, Судан, Узбекистан.

ційно визнала Косово незалежною державу та повноправним суб'єктом міжнародних відносин⁴³³. Натомість Сербія свою позицію не змінює, а продовжує і надалі визнати Косово частиною своєї території. Шанси Косово стати новою державою-членом ООН все ще примарні.

Очевидно, що з усього вищесказаного можна зробити з великою долею імовірності наступний прогноз: кримська тематика буде ще довго залишатиметься в полі зору як науки міжнародного права, так і міжнародних інституцій та окремих держав, і, звісно, українсько-російських відносин.

Д-р Олександр Марусяк,

м. Чернівці, 4 грудня 2016 р.

Dr. Oleksandr Marusiak,

Chernivtsi, 4 December 2016

⁴³³ Establishment of Diplomatic Relations Between the Republic of Singapore and the Republic of Kosovo. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Singapore Press Statement, 1 December 2016. <https://goo.gl/Hy0XLP>

Наукове видання

Марусяк Олександр Васильович

**АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
ЯК ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Монографія

Відповідальний за випуск
Технічний редактор
Верстка

В. М. Кіндій
В.Й. Петрушко
О.В. Марусяк

Підписано до друку 13 грудня 2016 р.
Формат 60х84/16. Гарнітура Таймс.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 12,79. Обл.-вид. арк. 11,30.
Тираж: 300.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів
книжкової продукції
серія ДК № 617 від 2.10.2001 року

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58022 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 11, 58 53 12

Друк ФОП Глібка О. В.
Тел. 0372 58-54-54. Зам. 568.